

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Hermer János, Horváth Iván, Lengyel László, Margócsy István, Szilágyi Ákos, Török András.

*»Román „tejestvéreinktől” sem irigyeljük
a gazdag francia Nagybácsit«*

VARGA KÁROLY

»A drágakő hazudott!«

PERNECZKY GÉZA

»...én marha, az égvilágon semmit sem loptam...«

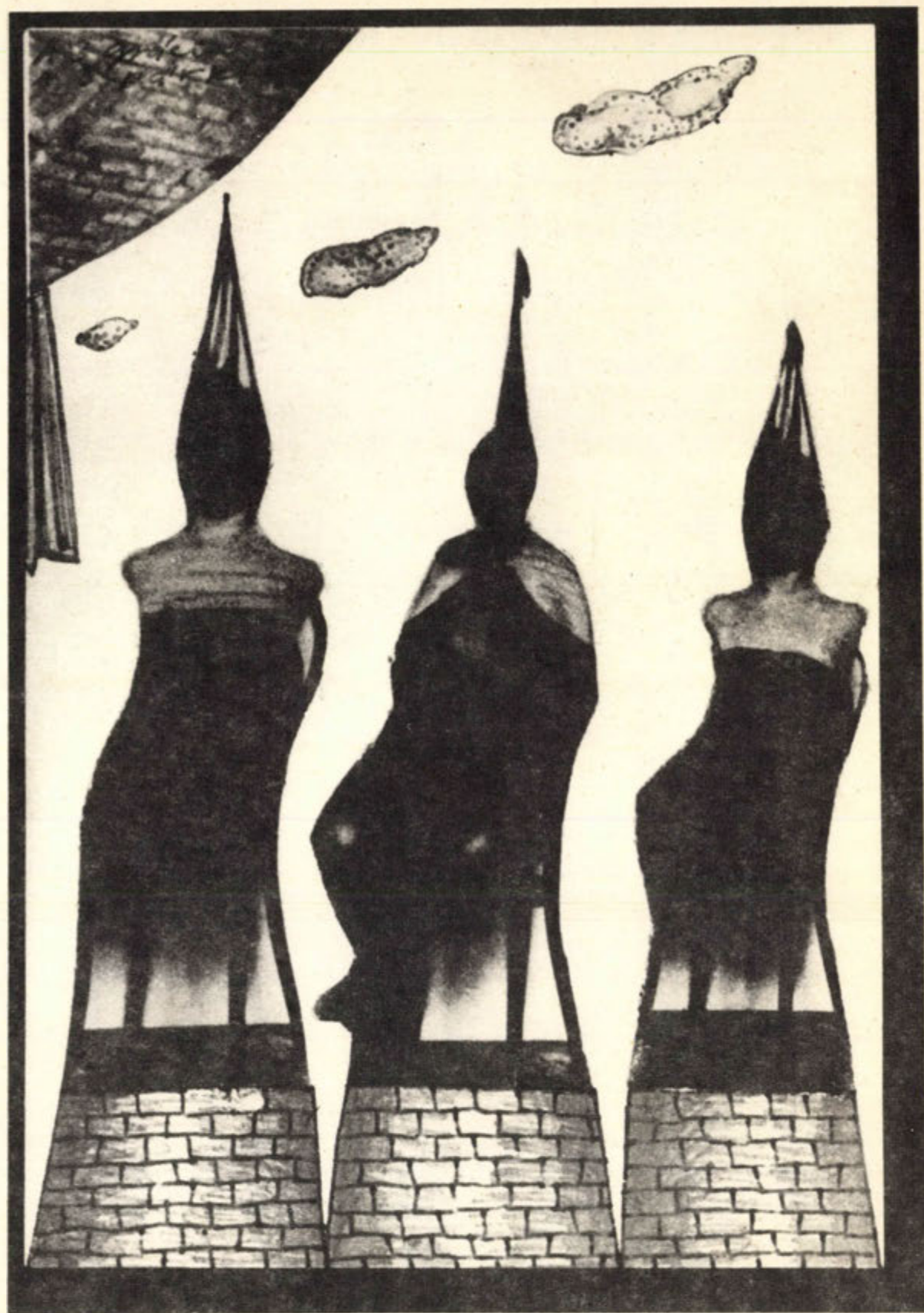
LADISLAV KLÍMA

Mcmxc Április

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA HUSZONKILENC FORINT

Mcmxc Április

MÁSODIK ÉVFOLYAM NEGYEDIK SZÁM

Szilágyi Ákos Orosz Weimar (*Harmadik rész*) 3

Varga Károly Német-magyar sorskapcsolatok 17

Edgar Morin „Zsidó” – főnév vagy melléknév? 27

Bojtár Endre Széljegyzet 31

Nádasdy Ádám *Versek* 32

Perneczky Géza Három novella 35

Payer Imre *A cipőzsinór halhatatlansága* 41

Ladislav Klíma Önéletrajz 43

Julian Schutting *Kibékülés* 50

Granasztói György Hungária – Irónia 53

György Péter Az elsüllyedt sziget (2) 57

Szörényi László Vájná i mir 58

Eörsi István Havel, az elnök 64

Ebben a számunkban El Kazovszkij műveit láthatják, a Válogatott emlékművek sorozatból [Vörösváry Ákos gyűjteményéből].

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: HERNER JÁNOS. OLVASÓSZERKESZTŐ: BARABÁS ANDRÁS. GAZDASÁGI VEZETŐ: ERÉNYI ÁGNES. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: FLÓRI ANNA. LEVÉLCÍM: BUDAPEST 1396 POSTAFIÓK 464. KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: BUDAPEST II. BALOGH ADÁM UTCA 12. TELEFON: 176-7876. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII., LEHEL ÚT 10/A SZÁM ALATT KÖZVETLENÜL POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK Rt. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 348 FT, FÉL ÉVRE 174 FT, NEGYED ÉVRE 87 FT.

A SZEDÉS A HVG FÉNYSZEDŐ RENDSZERÉN KÉSZÜLT, PLANTIN ÉS NICHOLAS COCHIN BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: ERDÉLYI ISTVÁN, FENYVESI LÁSZLÓ. SZEDTE MACHAN ESZTER. LÓRÁNTNÉ KENEDI ANNA. NYOMTA A VÖRÖSMARTY NYOMDA SZEKESFEHÉRVÁROTT. FELELŐS VEZETŐ: PAPP KÁROLY. ISSN 0864-800X. MEGJELENT A DOVIN KFT. SEGÍTSÉGÉVEL.

Régebbi számaink korlátozott mennyiségben kaphatók a kiadóban.

A CORVINA KIADÓ

KÖNYVÚJDONSÁGA

ÁRA: 275 FORINT

KAARI UTRIO ÉVA LÁNYAI

KAARI UTRIO

ÉVA
LÁNYAI

Az európai nő története

CORVINA

A FINN TÖRTÉNÉSZNŐ MIND HAZÁJÁBAN, MIND A VILÁG KÜLÖNBÖZŐ ORSZÁGAIBAN KISEBB-NAGYOBB FELZÚDULÁST KELTETT AZZAL A SZEMÉRMETLEN ÁLLÍTÁSÁVAL, MISZERINT A TÖRTÉNELMET EDDIG FÉRFIAK ÍRTÁK FÉRFIAKRÓL ÉS FÉRFIAK SZÁMÁRA. S HOGY A VILÁG RENDJE, EGYENSÚLYA HELYREÁLLJON, MEGÍRTA Ő, A NŐ, A NŐK TÖRTÉNELMÉT A NŐKNEK. MŰVE REMÉLHETŐLEG NÁLUNK IS FELKELTI AZ OLVASÓK FIGYELMÉT – ÉS FELKORBÁCSOLJA A SZENVEDÉLYEKET.

Orosz Weimar

HARMADIK RÉSZ

SZILÁGYI ÁKOS

„Már régóta és alighanem feleslegesen eufemizmusokkal írjuk körül ezt a jelenséget, amikor szóba kerül, nehogy a »fasizmus« szót kelljen használni. Nem könnyű egy olyan ország fiainak beszélni erről, amely legyőzte a fasizmust. Orosz fasizmus? Fasizmus nálunk? – rettenetes és megszegyenítő kimondani ezt. Ezért keressünk inkább kibúvót. Pedig a dolgokat nevükön kell nevezni – fasiszta politikai áramlatról van szó és minél hamarabb megértjük ezt, annál hamarabb tanulunk ellene harcolni.”

A. REKEMCSUK¹

Az addig egységes, elitellenes, bürokrácia- és maszekgyűlölő, egalitárius és purista populizmus útja 1989-ben kétfelé ágazott. Az egyik út – elsősorban Jelcinen keresztül az értelmiségi radikalizmus, az ellenzéki reformerek felé – képletesen szólva: felfelé – vezetett, egy tagoltabb, racionális politizálás felé, amely népi érzelmeknek és indulatoknak az élesedő válság, az összeomlás és az orosz nemzeti hisztéria légkörében is konstruktív irányt adhat: a politikai és a gazdasági modernizáció érdekében mozgósíthatja őket. A másik út – ismét képletesen szólva – lefelé vezetett, a társadalom ama alvilágába, ahol örült ötletek, kényszerképzetek, lázalmok, félelmi hisztériák, előítéletek, üldözési mániák kavarnak és a populizmus szociális dühét és részleges igazságát a fasizmus irracionális faji-nemzeti dühének és teljes hazugságának medrébe terelte. A populizmus „osztályharcos” demagógiájának (ki a bűnös? – a „fejesekek”, a „bürokraták”, a „maszekok” stb.) fasiszta áthangszerelese – sajnos – jóval könnyebb, mint egyeztetése a modernizáció értekeivel és szükségleteivel: ki a bűnös? – a „judeo-bolsevikok”; ki a bűnös? – a „judeo-plutokraták”. Vagyis a bürokrácia, a kisvállalkozó, a liberális stb. mind-mind a „zsidóság”, méghozzá az orosz nemzet, Oroszország ellen világösszeesküvést szövő „zsidóság” (az oroszellenesség mintegy ontológiai sajátja „a” zsidónak) tetszés szerint változatható *maszkei*. A populizmus, amely a népről – és egyben a rendszerről – az önző és álnok elitre, a gonosz és szívtelen bürokratákra és az élősködő „maszekokra” hárítja át a felelősséget mindazért, ami történt és történik, akkor csap át fasizmusba, amikor a szóban forgó felelősséget a nemzetről – és egyben a rendszerről – hárítják át a fajilag-nemzetileg körülhatárolt vagy kijelölt „idegenekre”, a külső-belső ellenségre (a „russzofób” Nyugatra, a „zsidó agresszióra”, a „szabadkőműves-cionista világösszeesküvése”). A történelem és a társadalom mitikus megkettőzése és perszonifikálása a populista irányzatokra éppúgy jellemző,

mint a fasiszta áramlatokra. De míg a populizmus e mitikus műveleteket a fennálló rendszer egy létező elemének, a szociális igazságtalanságnak felszínre hozására használja föl, addig a fasizmus a fennálló rendszer elhomályosítására és egy nemlétező rendszer szellemi megkonstruálására. A látható történelmet és társadalmat mint sötét erők megtévesztését áthúzza és helyette egy láthatatlan történelmet tár a nemzet elé („felébreszti”, „látóvá teszi” a nemzetet), mely a sátáni erők forogatókönyve szerint alakult idáig és fog alakulni továbbra is, hacsak az elvakító és elvakult felvilágosítók vezetésével meg nem semmisítik őket. Hasonló különbséget lehet felfedezni az ellenségállítást mitikus kényszerében, mely mind a populista, mind az agresszív nacionalizmusból kifejlődő fasiszta gondolkodásmódban döntő fontosságú. „Minden nemzeti újjászületésnek – írta 1987-ben hírhedt válaszeleveníben Viktor Asztafjev Natan Ejdelmannek – kell legyenek ellenfelei és ellenségei.”² Így igaz, hiszen, ha nem lennének ilyenek, akkor nemzeti újjászületés sem lehetne, ami nem más, mint a nemzetet elaltató-elkábító erők lerázása („a nemzet ébredése”) avagy a nemzetet megbéklyózó, halálba taszító démonok elűzése („a nemzet újjászületése”). Míg tehát a populizmusra a politikai gondolkodás és a gyakorlati politizálás primitívsege jellemző, a fasizmusra a politikai gondolkodás nyílt irracionálizmusa, amit irracionális gyakorlatba ültet át. Éppen irracionálizmusa teszi, hogy mindaddig, amíg nem jut hatalomra, a világ nem veszi komolyan. Veszélye csekélynek, hatalomra jutása hihetetlennek tűnik: a *Pamyaty* például az ellenzéki orosz szociológusnő számára pár száz trojtyos gyülekezőhelye³.

A fasiszta ideológia, amely jól kivehetően legalább 10-15 éve létezik az orosz nacionalista áramlatok között,⁴ persze, nem önmagában jelent veszélyt. Csakis a nemzeti válság, a nemzeti hisztéria légkörében válik veszélyessé, amikor a demokratikus értékek már megjelenésük pillanatában kompromittálódnak, amikor a demokratikus erők szétforgácsoltak és amikor a régi rendszer megőrzésében, saját fennmaradásukban érdekelt reakciós erők készek a visszavágásra, s ehhez új és számukra is elfogadható ideológiára van szükségük. Ha ebből a helyzetből indulunk ki, akkor – sajnos – már nemcsak az utóbbi időben az orosz fasizmus nyílt akcióiról szinte naponta érkező hírek erősítik meg annak a valószínűtlenségnek a valószínűségét, hogy Oroszország útja a politikai és gazdasági modernizáció helyett egy fasisztoid populizmusba (à la Mussolini) vagy nemzetiszocializmusba is torkollhat a közeljövőben.

De beszélhetünk-e egyáltalán fasizmusról a mai Oroszországban? Nem csupán a szélsőséges, sovinizta orosz nacionalizmus áramlatáról van-e itt szó, amelyben hagyományosan nagy szerepet játszott az antiszemitizmus? Mondhatjuk-e, hogy olyan kiváló írók, mint Vaszilij Belov vagy Viktor Asztafjev és tudósok, mint Igor Szafarevics nem csupán nacionalista, hanem fasiszta nézeteket vallanak?

E kérdések annál jogosabbak, mint hogy a szóban forgó irodalmárok, ideológusok, politikusok közül nyilvánosan nemcsak fasisztának, de még antiszemitának sem ismerte el magát senki (talán csak D. D. Vasziljev, a *Pamjaty fő* áramlatának vezérének kivéve, de még őt is csak bizonyos fokig, hiszen mindig hevesen cáfolja, hogy antiszemita lenne, jöllehet politikai bibliájának a *Cion bölcséinek jegyzőkönyveit* tekinti, elődeinek pedig a feketeszázakat⁵). Nyíltan fasisztának csupán azok a fiatal náci csoportok nevezik magukat, amelyek idegen – német – mintákat követnek, az orosz fasizmus saját hagyományát nem ismerik és nem vállalják, és nézeteikkel nem léphetnek nyilvánosság elé. Az ő fasizmusuk azonban éppenhogy nem komoly: az ifjúsági szubkultúra párlata, a fennálló provokálásának nyelve (ezért használják szívesen a náci jelképeket), inkább kulturális játék, mint politika. Nem „ideológiájuk” és agresszivitásuk jelent politikai veszélyt, hanem az, ami ennek társadalmi előfeltétele: széles ifjúsági rétegek frusztráltsága, amely félelmi hisztériában és agresszivitásban csapódik ki és amely – épp ezért – a valódi, belső eredetű orosz fasizmus kádereiv és tömegeiv teheti őket (D. D. Vasziljev kétméteres fekete inges testőrei – fiatal emberek). A fasizmusról szerzett történelmi tapasztalatok – különösen orosz tapasztalatok – után nehéz is lenne nyíltan fasisztaként föllépni Oroszországban, nem beszélve arról, hogy ennek politikailag nem lenne semmi értelme. Saját elnevezésre és jelképekre van szükség és ezek létrejövöben vannak: ilyen a „pamjaty”, a „russzofóbia”, az „anticionizmus”, az – állítólag szerzetesi csuhát idéző – fekete ing, a szárnyas harang stb.

Az önelnevezés és a verbális elhatárolódás nem sokat nyom a latban, ha közben nemzetmentő nacionalizmusuk minden orosz baj legfőbb forrásának a „zsidóságot” tekinti, egyetlen megoldási módjának pedig a zsidóktól való megszabadulást. Oroszországban, akárcsak egykor Németországban, a politikai szintre emelt és a nemzetideológia integráns részévé tett antiszemitizmus mindig is a fasiszta ideológia magva volt (nem véletlen, hogy a múlt század végén és főként e század 10-es, 20-as éveiben kölcsönösen rengeteget merítettek is egymásból⁶). Azért emelem ki ezt, mert nem szükségszerű, hogy mindenütt az antiszemitizmus játssza ezt a szerepet, a gyűlölt idegen, minden bajok okozója szerepében megjelenhet az „arab” is, míg az iszlám fasizmusban ilyen szerepet elsősorban az „európai”, a „keresztény”, a „hitetlen” játszik. A politikai antiszemitizmus tehát az orosz nacionalista ideológiában egyáltalán nem elhanyagolható mozzanat. A már említett Ejdelman-Asztafjev levelezést kommentáló Jurij Karabcsijevszkij joggal jegyzi meg Asztafjev dühödő antiszemita kirohanásai kapcsán:

Ugyan már, mondják majd nekem, hát van értelme ilyen csip-csup ügyekkel foglalkozni, ugyan már, miféle veszély leselkedik itt, kinek nem jár el néha a szája... Hát talán Asztafjev pogromokra szólít fel? Vagy rohamosztagok felállítását követeli? Netán a főtükéri posztra pályázik? ...Mit felelhetek erre: hát persze, hogy pogromra szólít fel! Ha egyelőre nem is gyilkosságokra, de arra mindenképp, hogy ebrudalják ki őket (mármint a zsidókat – Sz. Á.). S a kultúrában egyértelműen pogromra szólít fel. Ami pedig a rohamosztagokat illeti, minék azt követelni, amikor már vannak és minden jel szerint szép számban. És a főtükéri posztra is van kit jelölni, ha nem is Asztafjevet, bár jobb lenne talán, ha őt jelölnék... Nem, nem bolondokat beszélt az öreg, hanem elszólta magát.⁷

Mindez – valljuk be – kissé hihetetlenül hangzik, de nem volt-e éppígy hihetetlen Asztafjev levele, amelyet az egész liberális orosz értelmiség hűledezve olvasott annak idején.⁸ Asztafjev kitűnő író, sokat tett a környezetvédelmi akciók sikeréért, derék ember. Csakhogy nem erről van szó:

Megszoktuk – írta még 1978-ban az orosz fasizmussal kapcsolatban Andrej Szinyavszkij –, hogy a „fasiszták” holmi szörnyetek és az ideológiai arcukat pontos meghatározása – gyalázkodás. Csakhogy a fasiszták nem szörnyetek, ők is idealisták, az eszmék emberei, világnézetük van, sőt olykor – igazságkereső keresztények...⁹

A közösség történelmi megrázkódtatására vezeti vissza a fasizmus e pszichológiai paradoxonát a „német hisztériát” elemezve Bibó István: „Hiába pusztítunk el minden »gonosz« embert, a hisztéria téveszméi és hamis reakciói *békés családfőkben, hatgyermekes családjában, a légynek sem vétő szolid emberekben és nemes, magasztos, emelkedett szellemű egyénekben fognak tovább élni, s a közösség egy nemzedék alatt újból kitermeli a hisztéria örüljeit, hasznélvezőit és hóhérlégényeit.*”¹⁰

A fasiszta ideológia már a 70-es évek elején létezett Oroszországban, mint arról a légerekben szerzett tapasztalatai alapján Szinyavszkij beszámolt: „Meggyőződése – írta később – hogy nem pusztán a zsidókról van itt szó, hanem az orosz vagy szovjet fasizmusról, mint egyre erősebb eszmei tendenciáról, amely egyre bátrabban ad hírt magáról, s ki tudja, talán tényleg a »ragyogó jövő« előhírnökeként.”¹¹ 1978-ban, mikor ez az „eszmei tendencia” egyre érzékelhetőbb lett a Szovjetunióban, Szinyavszkij a fasizmus három válfaját különböztette meg vizsgálódásában: 1. A hivatalos „kommunista fasizmust”, amely azonban formailag nem mer nyíltan fasizmusként színre lépni. 2. A naiv vagy jelző nélküli fasizmust, amely Jézusban, Marxban, liberalizmusban, kommunizmusban, Egyesült Államokban stb. egyaránt a „zsidó diverzió” megnyilvánulását látja és az ősi szláv vallást és pogány mitológiát állítja szembe azzal a „két időzített bombával” (a kereszténységgel és a marxizmussal), amely a zsidóság műve. 3. Végül a pravoszláv fasizmust, amelyet a legveszélyesebbnek tart, s amelynek semmi köze az egyházhoz. Minthogy az orosz nemzetet a „vér”, a „faj” kritériuma szerint nehéz lenne „megtisztítani”, marad a vallás, a *vallási fundamentum*: „aki nem pravoszláv – az nem orosz”.¹² Ennek megfelelően a világ meghódítása, azaz „megtisztítása”, „megváltása” a világ pravoszlávizálása. Szinyavszkij a 70-es évek elején az utóbbi eszmeáramlat számtalan képviselőjével találkozott már a lágerben, ahová azok is nyilván „másként gondolkodóként” kerültek. Mindaz, amit 1970-ben Szinyavszkij a barakkok mélyén, magánbeszélgetésben hallott, ma,

1990-ben népgyűlések szónoki emelvényéről hallható, folyóiratok hasábjain és röplapokon olvasható.

Emlékszem – írja Szinyavszkij –, mikor szétverték Tvardovszkij *Novij mirj*-ét, egyik vitapartnerem (egy másként gondolkodó!) így lelkendezett: – Na végre! Agyoncsapták ezt a rohadt zsidólapot! Fellegeztünk... – Már megbocsásson – mondom én neki – azért a *Novij mir* mégiscsak egész Oroszország egyetlen valamirevaló liberális lapja volt. Legalább annyit elértek, hogy megjelenjen az „Ivan Gyenyiszovics” és egyáltalán... – Hát éppen ez a baj – válaszolja. – A liberális zsidók a *Novij miren* keresztül az egyszerű orosz olvasót rontották meg... Amerika – el van zsidósodva. Európa – el van zsidósodva. Csak az hiányzik, hogy az orosz népet is megfertőzze a liberalizmus és elzsidósodjon. Nem! Oroszországot be kell fagyasztani!

– Hogy mondhat ilyet! – csodálkozom. – Hiszen Konsztantyin Leontyev aforizmája („Oroszországot be kell fagyasztani!” – Sz. Á.) a pravoszláv – Oroszországra vonatkozott, maga meg a bolsevik, a csekista Oroszországot akarja lefagyasztani? Hát hová lehet még ezt a mi népünket lefagyasztani?

– Le kell fagyasztani, hogy ne induljon rothadásnak a zsidók hatására. Ebben a lefagyasztott állapotban, a csekisták után érintetlenül fogjuk megkapni...

– Mondja, ezt a logikát követve, nem kéne összefogniuk a csekistákkal? Ez nem tetszik neki. Fintorog. Ó idealista. (...)

– És a zsidókkal mit fognak csinálni?

– Kotródjanak el szépen az ő Izraeljükkbe. Mi nem vagyunk bolsevikok, nem fogjuk útjukat állni ebben...

– Na és ha valamelyikük nem akar? Végte ré annyiféle zsidó van...

Vannak, akik eloroszosodtak... vagy olyanok, akik egyszerűen hozzánk szoktak, megszokták itt...

– Magukra vessenek...

– Csak nem ölnék meg őket?

– Utazzanak el! Itt nincs keresnivalójuk.

– És a gyerekek – talán gázkamrákban akarják megsemmisíteni őket?

Hát a gyerekeket is?

– Andrej Donatovics, ne legyen naiv! Látott már maga olyat, hogy amikor patkányirtás van, ajnározzák a patkánykölyköket?

Nincs mit tenni, felállók és meghajlok:

– Ebben az esetben előre figyelmeztetem: mint orosz ember és mint orosz író, harcolni fogok maguk ellen ebben a maguk jövőendő pravoszláv Oroszországában...

Felnevet:

– Le fogjuk csukni, Andrej Donatovics! Lecsukjuk!

– Tudja, mit? Akkor már szívesebben ülök a bolsevikok börtönében, mint majd a maguk pravoszláv börtönében...

Hát ilyen beszélgetésekkel mulatják olykor az időt az „orosz fiúk”, nem, nem kocsmában, hanem lágerben üldögélve.¹³

Alig húsz év telt el e beszélgetés óta. Ma már másként beszélgetnek Szinyavszkijjal is, igaz, még nem ama „pravoszláv börtön” kihallgatósobájában, csak az újságok hasábjain, amire még visszatérünk.

Reakció s fasizmus – jegyesek

Ha az érdekeit féltő, privilégiumaiba kapaszkodó *apparátust* *létében veszélyeztetni* a nyugati típusú modernizáció, akkor a modernizációt sürgető politikai érekk mellé kell állni: ez a jelicini populizmus belső logikája. Éppen az apparátus, a populista elitgyűlölet közelíti Jelcint és táborát a nyugatias modernizáció értékeinek és útjának elfogadása, a radikális reformerekkel – Szaharovval, Afanaszjevvel, Popovval – kötött politikai szövetség felé. Ha a bürokrácia önkényuralmát, az „adminisztratív parancsuralmi rendszert” csak a modernizáció törheti meg – éljen a modernizáció!

Az apparátus természetesen nem most kezdett a „nemzeti-birodalmi” gondolattal azonosulni: a rendszert már 1945 után sem a „kommunista ideológia”, sokkal inkább az orosz birodalmi nacionalizmus legitímálta. Sztálin halála után azonban végképp nem maradt más legitimációs ideológia, mely az antimodern társadalmi szerkezetet, a szabad-

sághiányt és a nélkülözést igazolhatta, mint a nagyorosz birodalmi nacionalizmus. A felemás hrucsovi modernizáció leállítására már a hatvanas évek végétől „fogékonyra” tette az apparátust arra az újkeletű „ruszsofil” nacionalizmusra, mely főleg irodalmi körökben fogalmazódott újra és igen hamar Nyugat-ellenes, modernizációellenes jelleget öltött. A központi apparátus birodalmi nacionalista csoportja és a radikális orosz nacionalisták közeledése odáig ment, hogy *együttes erővel* verték szét Tvardovszkij folyóiratát, a demokratikus ellenzék korabeli fórumát, a *Novij Mirt*.¹⁴ Még Szolzsenyicin is lehetségesnek tartotta ekkor, hogy dialógust kezdeményezzen a *szovjet vezetéssel*, hiszen nevezetes nyílt levelében a *Szovjetunio vezetőihez* fordult. Alekszandr Jakovlev, a KB propagandaosztályának vezetője, aki már 1968-tól küzd a „ruszsofilek” térnyerése ellen, a *Lityeraturnaja Gazetában* 1972. november 15-én publikált cikke után, melyben „hadat üzen az orosz nacionalizmusnak, Kanadába kerül nagykövetnek.”¹⁵ Sokatmondó, hogy innen 1985-ben Andropov „hozza vissza” Jakovlevet és ma ő Gorbačov első számú tanácsadója, a „nyugatos” modernizáció legfőbb képviselője a KB-ben.

A 70-es évek elején mégis meghiúsul az apparátus és a radikális nacionalisták szövetsége. Ez ugyanis politikai kurzusváltást feltételezne, tehát megrázkódtatást és kádercserét, amiből a nyugalmat és változatlanyságot mindenképp előtérbe helyező brezsnyevi garnitúra nem kér, s amely nélkül még sokáig jól megvan, hiszen a válság csak a 80-as évek elejére jut kritikus szakaszába. Csak ettől kezdve válik létkérdéssé az apparátus – elsősorban az ideológiai bürokrácia – számára az egyre radikálisabb orosz nacionalista mozgalmakkal való kapcsolat, a brezsnyevi időkben is képviselt nemzeti-birodalmi eszme felfrissítése, aktivizálása és hitelesítése azáltal, hogy a társadalom – az értelmiség és bizonyos népi rétegek – nacionalizmusát is bevonják az eszmealkotás folyamatába. A gorbacsovi modernizáció hullámát, a populista bürokráciaellenességet és az értelmiség túlnyomó részének „nyugatos”, „liberális” politikai és kulturális törekvéseit csak akkor lehet feltartóztatni és megtörni, ha a nemzeti-birodalmi eszmét is önálló, független társadalmi mozgalmak képviselik (bárki és bármi álljon is a háttérben) és ha ennek a birodalmi orosz nacionalizmusnak új irányt adnak. Míg korábban az apparátusnak nem volt szüksége a birodalmi nacionalizmusban rejlő idegengyűlölet, antiszemitizmus, Nyugat-ellenesség túlzott hangsúlyozására és az eszme pozitív aspektusa (birodalomépítés, terjeszkedés, a nemzet védelme, győzelmek, felszabadító küldetés stb.) érvényesült, most, mikor éppen a birodalom roskadozik, szükségképp előtérbe kerül a negatív aspektus: az orosz nemzet életgyökerét rágó „világféreg”, az ősellenség mitikus képe. Ezért erősödik fel az apparátus számára létkérdéssé vált birodalmi nacionalizmusban a 80-as évek elejétől a nyílt antiszemitizmus. Az apparátus így tudja legkönnyebben az ellene irányuló populista indulatokat másra terelni, miközben ő maga a nemzetmentő szerepében tűnhet fel. Cornelius Castoriadis 1981-es jóslata napjainkban egyre inkább igazolódik. „Az apparátus vagy felbomlik – „politikájával” és „ideológiájával” együtt; vagy pedig a nagyorosz nacionalizmus-sovinizmus tudatával szerelkezik fel, hogy fennmaradhasson.”¹⁶

„A népet” a parazita bürokrácia önkénye fenyegeti (populizmus), „a nemzetet” – a parazita idegenek, a zsidók (fasizmus). Nem meglepő, ha a bürokráciának rokonszenvesebb az utóbbi „képlet”. Hiszen „a nemzetben” a bürokrácia is benne van, s viszont: aki „a nemzetet” kívül reked, az a bürokrácián is kívül reked. Mert nem a „racionális bürokrácia” áll itt szemben az „ideológiai bürokráciával”, hanem a „jó”, a „nemzeti” bürokrácia a „gonosz”, a „nemzetietlen” bürokráciával. Ha a „nemzetietlen” elemet számúzzuk a bürokráciából – a gazdaságból, a művészetből stb. – s viszont: a „nemzeti” elemet „bevisszük” az adott rendszer minden szintjére, akkor minden teljesen megváltozik, a válság megoldódik, a nép elnyeri a méltó jutalmát. Ha „nép főellen-sége” az idegen lesz, főképpen a zsidó, hiszen a „rothadó Nyugat” képét legkönnyebb a „zsidó” alakjában lehozni a nacionalista ideológia levegőegéből az orosz földre, akkor az apparátusban megtestesülő orosz reakció két legyet ütött egy csapásra. Egyrészt a populista radikalizmust, a privilégiumokra fenekedő népi indulatokat elterelheti önmagáról (és a rendszerről is), másrészt az ideológiai bürokráciát létében fenyegető modernizációt mint nemzetellenes kísértést, zsidó-szabadkőműves csábítást, nyugati cselvetést, oroszellenességet állíthatja be, s a populista egalitarizmusra, magántulajdonellenes indulatokra úgy hivatkozhat, mint ősi orosz tradícióra, amelyből – íme – gaz „russzofób” idegenek akarják most kiforgatni a népet. S minthogy a modernizáció nem csupán a bürokrácia több milliós rétegének létét veszélyezteti, de széles népi rétegek kialakult életformáját, évszázados beidegződéseket is sért, nem nehéz a nemzetet fenyegető „russzofób” merényletként beállítani. A széles körben elterjedt egalitárius érzületet éppen a nemzeti ideológia révén tudja az apparátus saját szekerébe fogni. A populizmus magántulajdon-ellenes jelszavait mint szocialista jelszavakat kapcsolja össze a fasizmus idegenellenes jelszavaival mint nemzeti jelszavakkal, s e furcsa „nemzeti szocializmus” mögött valójában a bürokrácia különérdeke és a rendszer megőrzésének terve rejlik.

Ezért kénytelen ma az orosz reakció (az apparátus) eltűnni, sőt támogatni a radikális, gyakran fasisztoid orosz nacionalista mozgalmakat, jóllehet politikai önállóságuk és radikalizmusuk veszélyeket rejt magában a reakcióra nézve is. A reakció és a fasizmus viszonya azonban – mint mindig, most is – ellentmondásos: mind-egyik a másikat igyekszik saját eszközeként felhasználni. A reakció számára a fasizmus ma az egész rendszert alapjaiban veszélyeztető forradalmi hullám hamis mederbe terelését szolgálja, hogy ezáltal megőrizze azt a rendszert, amelyhez érdekei kötik. Ehhez talál a fasizmusban új ideológiát és tömegbázist. A fasizmusnak viszont támogatásra és védelemre van szüksége, politikaira és anyagira egyaránt, és ezt az apparátustól kaphatja meg. Számára a reakció szövetsége nemcsak a „nyugati csábítás” leleplezéséhez és a demokrácia felszámolásához jön jól, hanem egy „új rend” megalapozásához is, amelyben a reakció erői már csak alkalmazotti szerepkört tölthetnek be.

A szovjet reakció és a szabadságellenes orosz nacionalizmus, majd a fasizmus kapcsolata nem teljesen újkeletű.¹⁷ Már a *Pamjaty* „történelmi hazafias egyesülés” születésénél is az apparátus bábáskodott. Hiszen a *Pamjaty* 1981-ben, az egész kelet-európai rendszert fenyegető „lengyel válság” idején keletkezett, méghozzá a repülőgépipari minisztérium támogatásával.¹⁸ Bizonyára ez is magyarázza a ma feketeszázás monarchista D. D. Vasziljev kezdeti „pártonkívüli”, anticionista „leninizmusát”. Figyelemre méltó, hogy ugyancsak a 80-as évek elején jelennek meg a színén a neonáci ifjúsági csoportok (1981. november 1-jén a nyugat-szibériai Kurgan városában kerül sor a fiatal nácik első tüntetésére: fekete ingben, karjukon horogkeresztes szalaggal vonulnak végig az utcákon azt kiabálva: „A fasizmus megmenti Oroszországot!”, majd 1982. április 20-án, Hitler születésnapján rendeznek gyűlést a Puskin téren, Moszkvában, amelyen náci röplapokat osztogatnak). Persze, az ifjúsági neonacizmus, a fasiszta szimbolika részben legalábbis kulturális játék, amely a 70-es évek végi punk kultúrájába illeszkedik. Politikai jelentőségét inkább az adja meg, hogy hatóságilag nem üldözik, felvonulásaikat a rendőrség egyetlen esetben sem akadályozza meg. 1982-ben Moszkvában a rendőrség csak akkor avatkozott közbe, amikor a felbőszült járókelők rátámadtak az ifjúfasisztákra. Úgy látszik, a provokatív kulturális játék mellett egyfajta provokatív rendőrhatalmi játék is folyt: a fővárosi ifjúsági szubkultúrát és részben a disszidens mozgalmat is a „neonáci” eszmék szülőhelyének tüntették föl, így igazolva a hatóság fellépését a veszélyforrás ellen. A nagy rendteremtés vágya egyesítette az államrendőrséget és a népet. A látszólagos fasizmus képe elhomályosította a valóságos fasizmust.

A *Pamjaty* létrehozása eredetileg ugyanazt a célt szolgálta, amit – vele egy időben – Lengyelországban a *Grünwald* „történelmi-hazafias egyesülése”: a szabadelvű értelmiség és fellázadt munkásság szövetségének, szolidaritásának nemzeti alapon történő megbontását. Hogyan is egyesülhetne a „nemzetietlen” a „nemzetivel”? „A Szolidaritás legyen lengyel!” – ez volt a *Grünwald* dühödt antiszemita és sovíniszta kampányának fő jelszava. S ha Lengyelországban 1980-ban ez már nem is lehetett hatásos (1968-ban, mint ismeretes, még az volt: Gomufkáké éppen az antiszemizmus-anticionizmus ideológiájával állították meg a demokratizálódási és modernizációs folyamatot), Oroszországban nagyon is hatásos volt és mindmáig az is maradt. A leningrádi nacionalisták, a „Rosszok” ma is ugyanezt kiabálják engedélyezett, sőt támogatott tüntetéseiken: „Orosz az oroszoknak!”¹⁹ Mert természetesen mindaz, ami ma orosz – nem eléggé orosz, sőt álorsós, sőt oroszellenes (például a sajtó, amely „russzofób”, „cionista” vagy a rádió, a televízió orosz nyelve, amely „eszperanto-orosz” stb.)

Természetesen nem pusztán a politikai érdek hajtja egymás karjaiba az apparátus birodalmi nacionalistáit és a fundamentalista és fasiszta nacionalistákat, hanem az érzület és az eszmék rokonsága is. Érzületileg a közös nevezőt a modernizációellenesség alkotja, amely az orosz nemzet „végét” jelenti a nacionalisták számára, és saját társadalmi

csoportjuk „végét” a bürokratáknak. Fontosabb, hogy mindkét oldalon – akár ideiglenesen, akár végérvényesen – az orosz nemzeti lét alapjainak a *szovjet államot* tekintik: azért van szükség erős államra, azért jogosult a szovjet állam léte, mert különben a nemzetet megsemmisítenék ellenségei. Ha a szovjet államot kritika éri, csak annyiban, hogy nem eléggé erős és nem eléggé „orosz”. A reakció és a faszálódó nacionalizmus közös ideológiai és politikai platformját az elmúlt években több szervezet, csoportosulás megfogalmazta. Az első ilyen „nemzeti memorandumok” egyike az „irkutszki íróknak” a szovjet kormányhoz intézett nyílt levele 1988 decemberében. Ebből idézek:

A ruzssofóbia, amelyet a nemzetközi reakció erői, először az imperialista agresszióra törő cionistákkal, ügyesen alkalmaznak – elsősorban Oroszország ellen, mint a kommunizmus zászlóvivője ellen irányul. Éppen ez magyarázza harciaságát. Ezek az erők nagyon is tisztában vannak vele, hogy ha az orosz népet megsemmisítik vagy legalább meggyöngítik, akkor könnyen és simán biztosíthatják a világtörke pozícióit, amelyek egyszer már, Októbert követően jelentősen meginogtak. Az Oroszországi Föderációra, mint a Szovjetunió és így az egész szocialista tábor legfőbb összetartó erejére magasztos történelmi küldetés hárul – ki kell állnia a fékevesztett reakció rohamát, meg kell őriznie a nép fizikai és erkölcsi egészségét.²⁰

Egy nép fizikai és erkölcsi egészségének megőrzése önmagában nemes célkitűzés, tiszteletre méltó program, föltéve, hogy a programalkotók világosan megmondják, miben is áll egy nép *egészsége*, mi tette tönkre és mi fenyegeti azt, s végül: mi módon lehet a népet „meggyógyítani”, fizikai és erkölcsi egészségét visszazerezni. Az „irkutszki írók” levelében föl sem merül, hogy „a nép fizikai és erkölcsi *egészsége*” az egyes ember anyagi életkörülményein, javakkal és szolgáltatásokkal való ellátottságon, fizikai és lelki szabadságának fokán mérhető, hogy ezt az egészséget éppen a rendszer, az állam tette tönkre, az „erős állam” gyöngítette le az orosz társadalmat, *saját* állama szívott el belőle minden erőt, és föl sem merül természetesen, hogy a „gyógyulás” útja, az állam „gyöngítése” az „erő visszaszívása”, a modernizáció. Éppen ellenkezőleg. A nyílt levélben tíz pontba foglalt *nemzeti egészségvédelemnek* (amelyben a környezetvédelem, műemlékvédelem mellett a nyugati rockzene, a tömegkultúra elleni harc és a sajtóban folyó „ruzssofób propaganda” beszűntetése is szerepel) nem az egészség, hanem a birodalom fenntartása és világtörténelmi küldetésének teljesítése a célja. A nyílt levél ideológikus építkezése jól mutatja, hogyan lehet teljesen racionális, jogos nemzeti követeléseket (környezetvédelem, kulturális emlékek megőrzése, jobb egészségügyi és szociális ellátás stb.) „lefordítani” a sovinszta érzelmek „nyelvére” (ellenességkép és küldetés) és hogyan lehet a végső soron a rendszer ellen irányuló tiltakozópotenciált a rendszer konzerválására felhasználni.

A szovjet állam és az orosz nemzet fennmaradásának ügyét egyébként nemcsak a „nemzeti-bolsevik”²¹ irkutszki írók kapcsolják össze, de – mégha csak átmeneti kényszerűséggént, merőben taktikai megfontolásból – az „antibolsevista” feketeszázás monarchisták is. 1988 decemberében Igor Ivanovics Szinyavin az orosz nacionalisták egyik összejövetelén, egy moszkvai lakásban egyenesen óvott attól, hogy a központi hatalmat gyengítsék most:

Bármennyire is visolygunk ettől, a széthullás megakadályozása érdekében össznemzeti szervezetet kell létrehozunk. Néma gyereknek anyja sem érti a szavát. Úgy látszik, odafönt azt hiszik, hogy az oroszok türelme végtelen, addig nem fogy el, míg csak teljesen ki nem pusztulnak. Össznemzeti orosz

szervezetet kell teremteni, mégpedig két okból: egyrészt veszély fenyegeti Oroszország egységét és oszthatatlanságát, másrészt az orosz nemzet a kihalás útjára lépett. Ez azonban nem jelenti azt, hogy egy ilyen egyesülésnek, ha létrejön, feltétlenül szembe kell helyezkednie a fennálló hatalommal. A központi hatalom felhasználása a helyzet jobbítására még nem merítette ki minden lehetőségét.²²

De még a szóban forgó „össznemzeti politikai szervezet” létrehozásában is egyformán érdekeltek az apparátus és a radikális nacionalizmus képviselői:

Az országban a helyzet olyan, mint 1917 előtt volt – folytatja Szinyavin. – A hatalommal való harc irányába taszítanak minket, miközben ennek a hatalomnak a megszűnése vagy megdöntése új területi veszteségekkel, s még annál is nagyobb vérözönnel fenyeget, mint ami azután következett, hogy a cár lemondott a trónról. Csak egyet tehetünk ilyen körülmények között: nyomást gyakorlunk a hatalomra, kikövetelve az állami törvények betartását és azt, hogy feltámassza, amit bizony nem az ő részvétele nélkül pusztítottak el: az orosz államiság alapját – az orosz nemzetet. Az ország alapzatát mindig is Oroszföld (Rusz) alkotta és ezen nyugszik ma is. Az államnak, ahogy bármely szervezetnek szilárd központra van elsősorban szüksége. Éppen a központ meggyöngülése vezetett a gazdasági válsághoz és a perifériák leválásához veszélyhez. Azt javasolják, hogy hívjunk össze országgyűlést (azaz Szobort, a régi Oroszország rendi országgyűlésének mintájára – Sz. Á.). Csak hogy akkor ezt az országgyűlést a procionista (sic!) sajtó fogja meghatározni, mert kezében tartja szinte az összes központi tömegkommunikációs eszközt. A történelmet nem a jószándék irányítja. Jelen időkben nem forradalmi, hanem konzervatív álláspontot kell elfoglalnunk.²³

A forradalom nyilvánvalóan azért veszélyes, mert irányítása nem az ő kezükben, hanem az „idegenek” kezében lenne és a birodalom széthullásához vezetne. Ez rejlik a nemzeti fundamentalisták *elvi-erkölcsi* forradalomellenessége, politikai konzervativizmusa mélyén is: félelem az állam meggyöngülésétől és a birodalom széthullásától. A „forradalmárok” – az idegenek. A „forradalmárok” azok a liberális értelmiségiek – például a „régiónkői” radikálisok csoportja – akik *megint* Nyugatról importált eszmét (csak most nem a marxizmust, hanem a liberalizmust) akarnak Oroszországban megvalósítani, s ezzel *megint* vért és káoszt zúdítanak az orosz nemzetre. A modernizáció elleni harc közös ügye, a *nemzetmentés* évszázados ideológiai medrébe terelődött.

A sátáni „Séták”

1989 végén jól látható már honnan fenyegeti a modernizáció politikáját a legnagyobb veszély: „Kialakulóban van – mint múlt év decemberében Andrej Szaharov mondta – az antidemokratikus konzervatív irányzat, a nacionalista-orosz irányzat és a demagóg-populista irányzat blokkja. Ez a három erő úgy néz ki, egyesült. Jó példája volt ennek a leningrádi tüntetés.”²⁴ Szaharov arra a megmozdulásra céltzott itt, melyet az ultrakonzervatív leningrádi területi párttitkár, Borisz Gidaszov magas támogatásával, „A haza veszélyben van!” jelszó jegyében az Orosz Nemzeti-Hazafias Központ szervezett múlt év novemberében Leningrádban, s amely a városban ugyanolyan sokkot váltott ki, mint másfél évvel korábban a leningrádi Nyina Andrejeva hírdelt levele az egész országban. Betetőzése volt ez annak a reformellenes, Gorbacsov-ellenes támadássorozatnak, melyet (a népnyelv által Gesztopovnak csúfolt) Gidaszov és a leningrádi pártapparátus indított el múlt év tavaszán, s amelyet csak a december eleji ellentüntetés akasztott meg.²⁵ Valóban Leningrád ma az a hely, ahol a legtisztábban látható a reakció és a faszálódó nacionalizmus szövetsége. Az apparátus hallgatólagos támogatását élvezzi a Rosszi állampolgári egyesülés csakúgy, mint a *Pamjaty* leningrádi

tagozata. Demonstrációikat a legtrikább esetben zavarja meg a rendőrség, s ha mégis, mint például tavaly ősszel, mikor a *Rosszi* egyesülés vonult az utcákra, akkor a *Leningradszkaja Pravda* című pártlap út a körmére a rendőrségnek, mondván: a patriotizmust összetévesztik a sovinizmussal.²⁶ De élvezeti a gidaszpovi „obkom” hathatós támogatását az a harminc orosz író is, akik nemzeti-orosz alapon váltak ki az írószövetség leningrádi tagozatának „orosz nyelvű” íróársalalmából, hogy önálló „orosz” írószervezetet hozzanak létre *Szodruszesztvo* néven. Mi több, „orosz az oroszok” alapon – ugyancsak a nemzeti-orosz pártbürokraták támogatásával ki akarják ragadni a *Leningrad* irodalmi folyóiratot a liberális értelmiség, az „orosz nyelvűek” kezéből²⁷ és a harminctagú *Szodruszesztvo* követelik azt az anyagi-szervezeti támogatást, amit idáig a mintegy 400 tagú leningrádi írószövetség kapott (nyilvánvaló, hogy az orosz állam pénze inkább jár az „orosz”, mint az „orosz nyelvű” íróknak). A „nemzeti-orosz” irodalom ügye Moszkvában olyan jól áll, hogy múlt év végén az írószövetségi apparátus – a „nemzeti-orosz” erők nyomására – adminisztratív intézkedéseket is hozott az *Oktyabr* folyóirat megbüntetésére, amely minden jel szerint a „ruszsofób” erők kezébe került, mivel az orosz nemzetgyűlésében odáig ment, hogy közölte Vaszilij Grosszman *Vszjo tyecsot* (Minden folyik) című évtizedekig betiltott kisregényét és Andrej Szinyavszkij *Séták Puskinnal* című irodalomtörténeti pamfletjéből egy részletet. A legdaliásabb sztálini időköt idéző irodalmi-politikai kampány legfőbb céltáblája fokról fokra a ma is emigrációban élő Szinyavszkij és Puskin-pamfletje lett, mintha csak minden ott folytatódott volna, ahol letartóztatása és az ellene folyó politikai per idején 1966-ban abbamaradt. Persze, azzal a nagy különbséggel, hogy ezt a kampányt már nem a központi hatalom, a KB és KGB indította, hanem az öntevékeny hazafias erők, a nemzetmentők, a rágalom- és szitoközönt pedig a „nemzeti-orosz” lapok és szervezetek zúdították rá. Az évődő stílusban megírt, szellemes irodalomtörténeti mű – a *Séták Puskinnal*, mely mellesleg még a lágerben született – a kampányban úgy jelent meg, mint merénylet az orosz nemzet ellen, mint az utolsó, az egyetlen megmaradt orosz szentség – Puskin – meggyalázása, bemocskolása, megszenteltelenítése: *sátáni* támadás a nemzet ellen.²⁸ A jelzöt nemcsak az juttathatja a kaján olvasó eszébe, hogy maga Puskin fakadt ki életének egy rossz pillanatában így: „Csak az ördögnek támadhatott az az ötlete, hogy ennyi ésszel és tehetséggel Oroszországban jöjjenek világra!” A *sátáni* jelzővel ugyanis Szinyavszkij művét a „ruszsofóbia” elleni titáni küzdelem élharcosa, Igor Safarevics ajándékozza meg, mikor Salman Rushdie *Sátáni versei*hez hasonlítja:

Salman Rushdie híres *Sátáni versei*it képzelhetjük talán el úgy, mintha a *Séták Puskinnal* iszlám változata lenne... A reális válasz Rushdie könyvére óriási tüntetések sora volt, s az, hogy a rendőrséggel történt összecsapásokban emberek százai adták életüket – végeredményben azonban sikerült elérni a könyv betiltását számos országban. *A mi választunk azonban egyelőre még várat magára.*²⁹

Most látjuk csak, milyen igazságtalan volt a nyugati sajtó, mikor nemzeti fundamentalizmusa okán a 70-es években Szolzenyicint „ajatollának” aposztrofálta, holott ez sokkal jobban illik néhai elvbarátjára, a nála is sokkal „fundamentalistább” Igor Safarevicsre.

Ne gondoljuk azonban, hogy Safarevics Rushdie-hason-

lata irodalmi túlzás, „örült beszéd”, amit nem kell komolyan venni. Nemcsak azért kell komolyan venni, mert máris adminisztratív intézkedésekhez vezetett egy független szellemű orosz folyóirat ellen (főszerkesztőjét, Anatolij Ananyevet fölmentették, bár sem ő, sem a szerkesztőség nem hajlandók egyelőre távozni. Safarevics Rushdie-hasonlatát azért is komolyan kell venni, mert a nemzeti hisztéria légkörében az „örült gondolatok” hajlamosak testet öltetni, és máris kezdenek kilépni az irodalmi polémiák és kampányok keretei közül. 1990. január 18-án a moszkvai íróklubba az *Aprel* írócsoport rendezvényére egy egész „ideológiai különítmény” tört be, antiszemita jelszavakat kiabálva, s csaknem egy óráig randalírozott. A minden jel szerint gondosan előkészített akciót, amelyet a rendőrség nem akadályozott meg (mert ebben az időben állítólag a *Gyemokratyicseszkiy Szozjus* Puskin téri tüntetése kötötte le erőit) videón is rögzítették. A szovjet televízió *Vzgljad* című adásában látható részletek hangzavarából is jól kivehető a kezében hangosbmondót tartó „patrióta” hangja:

Rajta, csak zárjátok be az ajtókat, hívjátok a rendőrséget, hé, te ott, te sabseszgőj, parancsolgass csak, nem segít rajtatók semmi, se rendőrség, se párt, se KGB, kotródjatok innen az Izraeltekbe, mostantól mi leszünk ennek az országnak a gazdái, az óslakosok, nem pedig jöttment jövevények...³⁰

A szóban forgó erődemonstrációért ugyan sem a *Pamjaty*, sem a *Nas szovremennyik* folyóirat úgynevezett baráti köre nem vállalta a felelősséget, kiderült azonban, hogy az akciót egy bizonyos K. V. Asztasvili (Szmirnov) – a *Nas szovremennyik* baráti körének tagja³¹ – és bizonyos Lugovoj – a *Ljuberecki Pravda* tudósítója – szervezte, és mindketten azzal fenyegetőztek távozóban, hogy legközelebb géppisztolyokkal térnek vissza, hogy megtisztítsák az íróklubot a „sabseszgőjoktól”. De az „örült gondolatok” másutt is a tettek mezejére léptek ez év januárjában: Odesszában január végén olyan számban jelentek meg pogromra uszító röplapok s a jórészt zsidók lakta városban olyan pánik keletkezett, hogy a helyi pártbizottságnak rendkívüli ülésén kellett állást foglalnia az ügyben, elítélve azokat, akik – mint a hírből tudjuk – az „országot járják”, és ez év május 5-re összehangolt pogrommal fenyegetőznek Moszkvában, Leningrádban, Odesszában.

Ne feledjük: a fasizmusokban mindig olyasmi valósult meg, ami a józan ész, a polgári ész színe előtt „örült beszédnek”, „képtelenségnek” tűnt fel.

Létezik egy földalatti világ, amelyben szélhámosok, félművelt fanatikusok patológikus lázálmai kelnek életre, hogy rabul ejtsék a tudatlanokat és az előítéletek rabjait. Vannak korok, amikor ez a földalatti világ felszínre tör a mélyből, és hirtelen lenyűgözi, magával ragadja, behálózza az egészségesen és felelősen gondolkodó emberek tömegeit is. És előfordul, hogy ez a földalatti világ politikai erővé válik, és megváltoztatja a történelem menetét!³² – írta a fasizmusról Norman R. C. Cohn.

Orosz lázalmok

Efféle „föld alól” előtörő és történelmet csináló lázalmoknak egyetlen közép-európai és kelet-európai nemzet sem volt híján az elmúlt száz évben és a nemzeti hisztériákba torkolló nagy válságok tucatjával hívták elő őket a felszín alól.

Az ismétlődő lázalmok egyike, mely a túlfűtött nacionalista tudatot gyötri: a nemzet kihalásától való félelem. E félelmi hisztéria gyakran egészen fantasztikus ötletekhez,

tervekhez, javaslatokhoz vezet, olyanokhoz, melyeket a huszadik században egyedül a fasizmusok „mertek” kivitelezni Igor Szinyavin – az orosz nacionalisták 1988. végi összejövetelén, Moszkvában odáig ragadtatta magát, hogy a nemzet kihalása ellen a következő megoldást ajánlotta:

Az orosz nemzet megmentéséhez, vagyis az állam megmentéséhez nem demokráciára hanem igenis totalitárius rendszerre van szükség. Ugyanúgy, ahogy annak idején Németországban történt: tervbe vettek 100 vagy 200 millió németet, és e célból a német nőket szőke árja férfikkal párosították, s náluk bevált a dolog. Nem azt mondom, hogy az ő rendszerüket kell bevezetni nálunk. De csak ezen az úton tudjuk feltölteni a génállományunkat, és csak így tudjuk túlélni a nemzet ellen mindmáig folyó genocidiumot. Más út nem létezik!¹³

Vannak persze a paranoiás nemzeti tudatban finomabb szövésű lázalmok is. Gennagyij Simanov, a Szinyavszkij-tól emlegetett „pravoszláv fasizmus” főideológusa, aki a *Pamjatyból* kiválasztva ma a *Nyeprijadva* című vaskos szamizdat folyóiratot írja és szerkeszti, így modernizálja például a régi fasiszta eszmét, hogy a liberalizmus és a bolsevizmus, a kapitalizmus és a kommunizmus egy tőről – ugyanis „zsidó tőről” – fakad:

A nemzetközi bankmaffiának épp azért olyan megfelelő az ún. „jogállam”, mert miközben saját kezében tarthatja azt, a társadalom felszíni demokratizálásával teljesen megbénítja az emberek ítélőképességét, a hazug rendszer rabjaivá teszi őket, elhitetve velük, hogy tényleg ők döntenek a világ soráról... Ahhoz azonban, hogy az embereket végleg fogságban tartsa ez a hipnózis, ÉLETRE KELLETT HÍVNI (irodalomban csakúgy, mint magában a valóságban) a KAPITALIZMUS HAMIS ALTERNATÍVÁJÁT, melyet aztán ők saját embertelen vonásaikkal ruháztak föl, csak most már nemhogy elrejtve a világ szeméi előtt ezt, ahogy saját rendszerük embertelenségét rejtik el az izraeliták, hanem ellenkezőleg, minden módon kidomborítva, hogy aztán, e szörnyű vonások láttán, a megtévesztett emberek a kapitalista demokráciában találják meg az üdvözülés egyetlen útját, és ők maguk védelmezzék habzó szájjal azt.

A kapitalizmus ilyen apológiáját jelentette magában a valóságban például a polpotista vörös khmereknek – a francia szabadjómszervek és tanítványainak – nemzetellenes hatalma; sok tekintetben ilyen apológiává vált a szovjet és a náci rendszer is, melyeknek létrejöttét nagy mértékben a zsidóság és a szabadjómszervek határozta meg.

A kapitalizmus legtehetségesebb irodalmi apológiája a *GULag szigetvilág* mellett a nálunk csak nemrégiben kiadott Orwell-mű, az *Ezerkilencszáznyolcvanöt* volt. (...)

Érdemes felfigyelni rá, hogy a zsidók szinte egyforma lelkesedéssel támogatják és védelmezik a kapitalizmust és teremtenek vele szemben olyan alternatívát, amelyhez képest a kapitalizmus földi paradicsomnak, a józan ész birodalmának tűnik föl. Tehát vagy a nemzetellenes „összemberi” értékek diadala, amiből közelebből megnézve mindig a zsidóság húz hasznát (még ha az a márkajelzés áll is rajta, hogy „Made in USA”) vagy pedig a szintén nemzetellenes „osztályértékek” diadala, amiből közelebből megnézve megint csak a zsidóság húz hasznát. Bámulatos, ugye?! S ki tudja, miért nem akad még egyetlen zsidó sem, aki magyarázatot adott volna rá, miként lehetséges, hogy a zsidó „önzetlenség” a zsidóknak ezekben a régtől fogva ismeretes ide-odaugrálásaiban valósul meg – az elsődleges zsidó érdekről a tőle elválaszthatatlan másodlagos zsidó érdekre és viszont, mindig megkerülve eközben a jogos nemzeti értékeket és érdekeket. Mikor létrehozták a nemzetietlen „szocializmust”, az ezzel együttjáró, elkerülhetetlen torzulásokkal és bűnökkel, akkor a zsidó „szocialisták” ténylegesen csak a klánba tartozó idősebb testvérek megrendelésének tettek eleget, akikkel a csalóka látszat ellenére összeköti őket a közös gyűlölet és a közös érdek.¹⁴

Ez már „tisztá” fasiszta beszéd.

Simanov történetfilozófiai exkurzusát, amely a fasiszta ideológia éteri magasságaiban lebeg, az *Obnovlenyjje* elnevezésű „Oroszországi Igazságtétel Társaság” már a politikai szervezkedés jelszavainak szintjére húzza le. Szintén nem hivatalos kiadványukban ez olvasható:

Gyűléseink megtartásához helyiségek kellene. A zsidókból és egyéb hivatalnokokból, bürokratákból álló maffia jól tudja, hogy az orosz munkás-embernek nincs sok ráérő ideje és jól tudja, hogy ennek a tömegnek nincs hol megtartania gyűléseit, nincs hely, ahol szabadon vitakozhatnának és kicserélhetnék véleményüket. Minél ostobább a tömeg, annál könnyebb

irányítani. Jól tudják ezt a szabályt a kiszákmányolók és ki is használják, ahogy csak bírják. A kultúrházak, klubok, színházak és más kulturális intézmények igazgatói és vezetői szinte egytől egyig zsidó nemzetségek, vagy ha nem azok, akkor olyan cionista bérencék, akik eladták magukat nekik, s akik most az önköltés és önfinsztróza jelszavai mögé bújva a kultúrának ezeket a templomait piactérré változtatják, olyan helyé, ahol az ocsmányosság és prostitúció terjesztése folyik. (...) Ellenségeink éppen ettől – egy aktívan cselekvő orosz szervezettől tartanak legjobban. A harc minden fortélyát és eszközt igénybe vesszük most, hogy az oroszok ne tudjanak ilyen szervezetet létrehozni. Pedig, ha nem jön létre – az előzőkődk hatalmát nem ingatja meg semmi. (...)

Hozzatok létre 2-5 fős csoportokat minden brigádban, minden műhelyben, a termelés minden színterén... a más csoportokkal való kapcsolattartásra válasszátok ki a legmegbízhatóbb, legkitartóbb és legállhatatosabb aktivistákat, teremtsétek meg a lakótömbökben, utcákban, kerületekben a népi önkormányzati tanácsokat; hozzatok létre az Oroszországi Igazságtétel Társaság koordinációs tanácsait minden kerületben, minden városban, minden megyében... Vegyétek kezetekbe a tényleges hatalmat mindenütt, ahol csak lehetséges. Adjátok meg egymásnak az aktivisták címét, találkahelyek címét, egyesüljétek nyíltan és méltóságteljesen, megingathatatlanul és megbonthatatlanul, használjátok fel ehhez minden törvényes lehetőséget, legyenek ezek a szövöketések, a virágbarátok, macska- vagy kutyabarátok egyesületei, sportklubok, informális és formálisan bejegyzett szervezetek... A sztálinizmus, az adminisztratív rendszer igazi és még inkább állítólagos bűneiről nap mint nap olvashatunk a lapokban és hallhatunk a televízióban... Ezekkel a leleplezésekkel azonban valójában az igazi bűnökről terelik el figyelmünket, fordítják el tekintetünket, azokról a bűnökről, melyeket hazánkban a világ zsidó burzsoázija követett el és követ el ma is... ELV-TÁRSASOK! Le az új hazugságokkal! Le a régi hazugságokkal! Le mindenféle hazugsággal! Elég a passzívításból, elég a reszketéstől a „felsőbb”, ez előtt a „kufárnépség” előtt... Csak azért hisszük őket olyan hatalmasoknak, mert térdre állunk előttük és így nézünk föl rájuk. ELV-TÁRSASOK! EGYENESEDJÜNK FÖL! Ezekben „odafont” nincs semmi tiszteletré méltó, semmi bölcs!... Mi ezerszer eszesebbek, erősebbek és jobbabbak vagyunk, mint ők, mert mi – munkások vagyunk. A mi győzelemünk abban van, hogy SZÉTSZÓRTAK VAGYUNK! ...EGYESÜLJÉTEK!¹⁵

Bármilyen radikális is a fasizmus, mint látjuk, így vagy úgy a fennálló rendszert tekinti alapjának, s éppen azzal védelmezi meg – múltját és jövőjét –, hogy új ideológiát biztosít számára. A reakció – természetéből adódóan – tart ettől a radikalizmustól, még akkor is, ha végső soron a rendszer fennmaradását és megújítását szolgálhatja, hiszen a fasiszta erők dinamizmusa növeli a régi elit kiszolgáltatottságát az új rendte-remtőknek. Márpedig a reakció nyilván nem egy új Sztálinról, hanem egy új Brezsnyevről álmodik.

Izo-nacionáizmus

Teljesen logikus, hogy jöllehet a peresztrojka az „orosz központban” kezdődött meg, s csak ott kezdődhetett meg, *előbb* hozott létre erős nemzeti mozgalmakat a perifériákon, mint a központban, s az Oroszországi Nemzeti Front csak 1989 őszén alakult meg, mikor már minden köztársaságban régen működtek ilyen „nemzeti frontok”. A peresztrojka a „központban” szükségképpen nem kezdődhetett meg *orosz nemzeti ügyként*, nemzeti alapon és nemzeti keretben, legalábbis akkor nem, ha peresztrojka a nyugatias modernizáció ügyét értjük. Nem az orosz nemzet „felszabadítása”, önállósága, jóléte stb. volt a tét, hanem az egész szovjet rendszer, az egész válságtól roskadozó politikai birodalom sorsa. Épp ezért az orosz nemzeti függetlenség, önállóság, a nemzeti újjászületés követelése és politikai programja csak akkor jelent meg a politikai küzdőterén, amikor a „végek” már elszakadóban voltak a „központtól” és ezt az „oroszkotól” való elszakadásként tudatosították a helyi nacionalista mozgalmak. Nem csupán politikai és ideológiai visszahatásról van itt szó. Ha igaz volt az, hogy a birodalmat az oroszok tartották össze (egy korabeli keserű

orosz aforizma szerint: „az oroszokból nem maradt más, mint enyv, amely az országot összetartja”), akkor most, a birodalom szétesésének egy pontján ők maguk is kiválhatnak belőle, magukra találhatnak, megkereshetik új helyüket a világban. Az önálló orosz nemzeti ideológia önmagában még egyáltalán nem negatív fejlemény, csak akkor válik azzá, ha az apparátus – a birodalom védelmi ideológiájává változtatja vagy ha faszizálódik.

Az ország, a Szovjetunió jelenének és jövőjének megítélése orosz nemzeti szempontból, az orosz nemzet és Oroszország helyéről alkotott elképzelés irányatonként mást mást jelent. A liberális orosz nemzeti irányzat, amely Oroszország modernizációját, Európához való közeledését látja elsőrendű feladatnak, amely az orosz magaskultúra, az orosz európaiság értékeire támaszkodik, egyértelműen a birodalom és az orosz társadalmat kiszípolozó, az orosz kultúrát leromboló totalitárius orosz állam ellen van. Mivel a modernizációban látják Oroszország fennmaradásának és újjászületésének egyetlen esélyét, az anakronisztikus birodalmi állam hatalmi piramisának ledöntése, a Szovjetunióban élő nemzetek és nemzetiségek önrendelkezése mellett vannak. Mégsem hívei a széttagolódásnak, a nemzeti izolációnak, és a nemzeti szeparatizmusnak: olyan konföderációt képzelnek el, melynek tagállamai elsősorban gazdasági alapon egyesülnek és nem rendelődnek alá valamiféle „orosz központnak”.³⁶ Szép elképzelés ez, csak kevés a realitása. Hiszen – gondoljuk meg – a függetlenné vált balti államok gazdasági alapon miért Közép-Ázsiával és Oroszországgal lépnének konföderációra, nem pedig az észak-európai, főleg skandináv államokkal? Szinte teljeséggel kizárható, hogy egy birodalmi alakulatot, amelybe szinte minden nemzet más időben, más körülmények között „pottyant bele”, közvetlenül át lehet fordítani valamilyen nyugatias konföderációba. Aki a modernizáció mellett van, annak a szétesés mellett kell lennie. Egy újabb, a gazdasági racionalitáson alapuló integráció csak akkor jöhet létre, ha ez a gazdasági racionalitás már működik.

A másik irányultságot izolacionistának vagy inkább „izónacionalistának” lehetne nevezni. Ez a különös – mert orosz – szeparatizmus mintegy büntetni akarja „hálátlanságukért” a kiválásra készülő kisebb köztársaságokat azzal, hogy az Orosz Föderációnak – úgymond – a Szovjetunióból való kiválását követeli (a jövőben orosz államalakulatba, persze beleértik Ukrajnát, Belorussziát, a végtelen szibériai térségeket). Valójában nem is Oroszország kiválásáról van itt szó, hanem a kis, hálátlan, lázongó nemzetek kiközösítéséről a Szovjetunióból: „nem becsültétek meg magatokat, majd meglátjuk, mire mentek a csúnya oroszok nélkül!” Mint amikor a türelmét vesztő atya a lázongó gyermeket kipenderíti a házból. Ennek a birodalmi paternalizmusnak gyakran az az orosz illúzió áll a háttérben (mellesleg régóta és államilag gerjesztett illúzió), hogy Oroszország – megszabadulva a hálátlan köztársaságok, Közép-Európa és részben legalábbis a fejlődő országok ballasztjától – pár év alatt virágzó állam lehet. E logika szerint az orosz bajok oka nem magában a rendszerben, hanem a források egyenlőtlen elosztásában van, abban, hogy a kisebb nemzetek az oroszok rovására gyarapodtak az elmúlt évtizedekben, miközben az oroszoktól nemcsak kimeríthetetlen termé-

zeti erőforrásaikat vették el, hanem még sajátos orosz intézményeiket, nyelvüket, kultúrájukat is. Ez az izolacionista-kiközösítő, a hálátlan nemzeteket függetlenségük visszaadásával büntető elképzelés főleg a populista politikai beállítottságú orosz tömegekre jellemző (jó példája ennek az afganisztáni kivonulás népi felfogása: „főjenek csak a saját levükben!”), hasonló érzület színezte a sztavropoli asszonyok ez év januári tüntetését, mikor az azerbajdzsán-örmény „háború” kapcsán mozgósították az éppen leszerelt korosztályokat: „amit megfőztek, azt most egyék is meg”, „ezekért ne folyjon a mi fiaink vére!” – mellesleg ez országos hangulat 1990 elején Oroszországban).

Végül a harmadik irányzatot, melyben az apparátus érdeke és a birodalmi nacionalizmus találkozik a sovíniszta nacionalizmus áramlataival, esetenként egészen a monarchistákig és a fasisztákig bezárólag, az orosz izolacionizmus olyan elképzelése jellemzi, amely érintetlenül hagyja a birodalmi kereteket, sőt éppen e keretek között valósul meg. Eszerint a központi, tehát nemzetek fölötti – birodalmi – politikai, gazdasági struktúra mellett létre kell hozni egy saját, autonóm orosz köztársasági, politikai-gazdasági struktúrát. Hiszen, ha ez a Szovjetuniót jelenleg alkotó minden nemzetet megillet, miért éppen az oroszok képezzenek kivételt alóla? Természetesen aztán a központi hatalomból is gazdasági ereje, népességének és területének arányai szerint kell részesülnie az önálló orosz köztársaságnak, véget vetve az orosz nemzet számára oly hátrányos eddigi elosztási módnak, amelyen épp azért nem tudott idáig változtatni a nemzet, mert nem rendelkezett önálló nemzeti képviselővel és hatalmi súllyal.

Ezt az irányultságot képviseli például az *Otyecsesztvo*, az orosz kultúra moszkvai önkéntes társulása, amelyet 1989. március 24-én alapítottak. Május 20-án megtartott első városi konferenciáján a szervezet elnöke, A. G. Kuzmin történész tartott beszédet. A. G. Kuzmin beszédében nemcsak „a társadalmi élet erkölcsi alapjainak lerombolásával” szállt szembe, hanem a „külföldi tőke” behatolásával, a magántulajdon, a kapitalizmus térhódításával is, úgy értelmezve a „szülőföld” (*otycsesztvo*) fogalmát, mintha az a jelenleg fennálló rendszer maga lenne. Esményként – ha csak egyetlen vonatkozásban is – az akkor még ceausescu-i Románia villant föl beszédében:

A külföldi tőkével csábítanak minket, azzal, hogy életszínvonalunkat majd a gyarmatosítók fogják fölemelni. Még ha így volna, akkor sem mondhatnánk le legmagasabb rendű értékeinkről – a szellemi-lelki értékekről. De persze, nem is így van. Úgyan mit kaphatnánk mi a gyors ütemben növekvő hitelektől?... Lám, a tenyerünket tartjuk, ahelyett, hogy a néphez fordulnánk... Románia, mint nemrég bejelentették, megszabadult külső adósságaitól. Hát mi talán nem lennénk képesek erre?³⁷

Ez az irtózás a külföldi kölcsönöktől, a külföldi tőke függésétől, valójában a modernizációtól, a nyugatias értékektől való irtózás és a külföldtől való függés büszke visszautasítása a nemzet nevében, nagyon jól megfér az államtól való függés aláztos igénylésével a társadalom nevében. Nem a társadalom, nem az egyes ember, az állampolgár szabadságát és függetlenségét védelmezi valójában az izolacionista államnacionalizmus, hanem az állam szabadságát és függetlenségét, hogy azt tehessen polgáraival, a társadalommal,

amit csak akar. Az izoláció, mint azt éppen a „sztálinizmus” évtizedei mutatják éppen a totalitárius rendszert konzerálta és igazolta (a „bekerített erőd” pszichológiája és a „vasfüggöny”-szindróma), vagyis egyben az apparátus hatalmát és privilégiumait is védte.

Lényegesebb azonban a mai izolacionizmus belső irányultsága, ami merőben új jelenség: Oroszország elkülönítése a lényegileg változatlanul megőrzött birodalmi kereten belül.

Egyes köztársaságokat – mondja A. G. Kuzmin – magával ragadott most a ruszofóbia. A ruszofóbiát kívülről is, belülről is gerjesztik (...) Évtizedek hosszú során át a köztársaságok Oroszország és mindenekelőtt az orosz nép rovására emelkedtek fel, és ez céltudatos és célirányos politika volt. Mára olyan helyzet alakult ki, hogy számos eredeti orosz területről egyszerűen már nincs mit elvonnani. Ez is egyik oka annak, hogy az ország végén a helyzet egyre rosszabb. A társadalom lélektanának is megvannak a maga törvényei: általában azt tekintik bűnösnek, aki odáig adott, most meg nem ad vagy kevesebbet ad. Még tovább: tisztán pszichológiai szempontból nézve a kérdést, vajon lehet-e tisztelni azt a népet, amely az összes többi népénél rosszabbul él. (...) Az, amire már a 20-as évek elején sokan rámutattak, misem veszített fontosságából: az orosz kolonializmus más volt, mint a brit. Míg Angliában az anyaország élt a gyarmatok rovására, addig Oroszországban éppen fordítva: a gyarmatok éltek az anyaország rovására. Ez az, amit mindenkiben tudatosítani kell. De tudatosítani kell azt is, hogy a sajátosan orosz területek felvirágztatása nélkül nincsen szilárd állam. Márpedig ezt csak saját erőnkkel vívhatjuk ki.³⁸

Az orosz nacionalizmus nem mindig jóhiszemű tévesztése, hogy összekeveri a társadalmat és az államot, helyesebben azonosítja őket. Hiszen igaz, hogy más volt az orosz kolonializmus, mint a nyugati, de nem azért, mert itt a gyarmatok éltek az anyaország rovására, hanem azért, mert az állam élt a társadalom rovására, az orosz társadalom és a meghódított-bekebelezett nemzetársadalmak rovására is. Mintegy az állam – a birodalmi állam – töltötte itt be az „anyaország” és a társadalom a „gyarmatok” szerepét. S az állam valóban olyan gazdag és hatalmas lett, hogy a XX. század közepére-végére világszínvonalú szuperhatalmat produkált, mégha mögötte vagy inkább alatta egy – civilizációs formáit, fogyasztói szintjét, gazdagságát tekintve – évszázadokkal lemaradt társadalom húzódtott is meg. Az orosz társadalom, az orosz nép, az orosz kultúra immár harmadik nagy történelmi katasztrófájának rejtélyét nem a „gonosz idegenek” talányos meséje, hanem a társadalomtól abszolút független állam, a „kiagyazódott állam”, az orosz állam szociológiai elemzése oldhatja föl.

Mindaz, ami Kuzmin beszédében kulturális program, az az *Otyecsesztvo* társaságnál nem sokkal később megalakult *Rosszijszkij gyeputatszkij klub* felhívásában már politikai platformként körvonalazódik. A klub, mely 1989. október 20-án alakult meg Tyumenyben, nyilvánvalóan a „nemzeti-orosz gerincű” népi küldötteket hivatott tömöríteni a „régiónkői”, legfeljebb ha „orosz nyelvű” liberális „leninfiúkkal” – egy Szaharovval, egy Jelcinnel, egy Afanaszjevvel – szemben, akik ugyanis az orosz nemzet érdekei helyett „általános politikai kérdésekre összpontosítanak”. Ezzel egyidejűleg – a „hazafias erő konszolidációja céljából” – Moszkvában megalapították az oroszországi népi küldöttek és választóik *Rosszija klubját* ugyancsak a „régiónkői” hasonló jellegű klubjának ellensúlyozására.³⁹ Az alapítók között az orosz nacionalista irányzatok egész skáláját megtaláljuk: *Oroszországi Dolgozók Egyesült Frontja*, az OSZSZK írószövetsége, *Összoroszági Kulturális Alap*, *Nas szovremennjyik* folyóirat, *Szovjetszkaja Rosszija*

hetilap, *Lityeraturaja Rosszija* hetilap, *Volga Megmentésének Bizottsága*, *Szovjetszkaja Rosszija* könyvkiadó, *Jeginsztvo* mozgalom. A *Rosszija klub* tanácsának tagjai között ottvannak a nacionalista fundamentalizmus áramlatainak („pocsvennyik” nacionalizmus, birodalmi nacionalizmus, feketeszázás nacionalizmus) reprezentatív képviselői is: Viktor Asztafjev, Vaszilij Belov, Jurij Bondarev, Sztanyiszlav Kunyajevev.

A „belső szeparatizmus”, azaz Oroszország kiválása a Szovjetunióból oly módon, hogy mégis belül marad a lényegileg változatlan birodalmi kereten, ez a furcsa orosz „kettős hatalom” (központi hatalom + az önálló orosz köztársaság hatalma) a *Rosszijszkij gyeputatszkij klub* felhívásában így körvonalazódik:

A kuznyeckai mendencében. Észországban és Moldáviában lezajlott sztrájkok elgondolkodtathatják azokat a forrófejű szeparatistákat és a nekik bólogató pártfunkcionáriusokat, akiket az utóbbi időben minden internacionalizmusuk és politikai bölcsességük elhagyott. Ilyen körülmények között a népi küldöttekre hárul az a kötelesség, hogy saját népük (értsd: az orosz nép – Sz. Á.) jogait minden parlamentáris eszközzel megvédelmezzék. Ellenkező esetben maga a nép (értsd: az orosz nép – Sz. Á.) fog harcba szállni, nem riadva vissza semmilyen elérhető eszköztől és a felelőség ezért miránk fog hátrúlni a történelem színe előtt. (...) Elengedhetetlen, hogy még a kongresszus (a népi küldöttek II. kongresszusa 1989 decembereben) előtt sor kerüljön az OSZSZSZK és az orosz nemzet helyzetének előzetes megvitatására, mivel 1922-től kezdődően az oroszok mint nemzet, az OSZSZSZK pedig mint a köztársaságok egyike, meg voltak fosztva a teljes értékű politikai képviselőttől. Gyakorlatilag az ország irányításának oroszstalan („bezsuzskaja”) struktúrája alakult ki. A nemzetiségi népbiztoságon minden nemzetnek volt saját osztálya, csak az oroszoknak nem. Aligha akad ma valaki, aki komolyan azt állítaná, hogy a párt olyan vezetőit, mint Sztálin, Trockij, Zinovjev, Kamenyev, Buharin és Rikov, akik a 20-as években, amikor a Szovjetunió államrendjét megalapították, adekvátan képviselték az orosz nép nemzeti érdekeit.⁴⁰

Egy közbevető megjegyzést itt nem lehet elfojtani: ugyanígy nem képviselték a grúz, a zsidó nemzet érdekeit sem, mert egyáltalában nem a nemzet kategóriájában gondolkodtak. Képviseletük kezdetben és hitük szerint – a „világforradalom”, később és a valóságban a birodalmi orosz állam érdekét. II. Miklós cár talán az orosz nép érdekeit képviselte? De lássuk tovább a felhívás szövegét:

A jelenlegi helyzetben több mint 20 millió orosz, akik az OSZSZSZK határain kívül élnek, nagyon aggodók sorsa miatt, és mint azt az észországi és moldáviai események megmutatták, kénytelenek sztrájkokkal megvédeni jogaikat, mert nem rendelkeznek megfelelő képviselettel és törvényes védelemmel. Maga a csonka politikai és állami struktúrával rendelkező Oroszország van hátrányos helyzetben. És végül még egy érv. A régiókózi küldött csoport moszkvai rendezvényei megmutatták, hogy ezeknek a jórészt oroszországi területeket képviselő küldötteknek eszközbe sem jut Oroszország és az oroszok, ehelyett általános politikai kérdésekre összpontosítanak. (...) Napjainkban elkeserítő kép tárulkozik az oroszok elé. Folytatódik az anyagi eszközök átszivattyúzása – a központi költségvetésen és az egyenlőtlen árrendszeren keresztül – Oroszországból egy sor köztársaságba. Ugyanakkor az oroszok már nemcsak Észországban, Lettországon és Litvániában minősülnek nemkívánatos „bevándorlóknak”, hanem hovatovább Grúziában is, melyet pedig egykor a megsemmisüléstől mentettek meg. Az oroszok kénytelenek alávetni magukat a nyelvhasználat szabályozó törvényeknek, és kötelező megtanulniuk egy második, sőt esetleg egy harmadik nyelvet is, feledve – mint „szükségtelet” – saját anyanyelvüket. Akkor, amikor lépten-nyomon hol ennek, hol annak a köztársaságnak a kiválására szóltanak föl, az oroszok saját piacaikon ugyanezeknek a köztársaságoknak a képviselőit látják az árusok között, és senkinek nem jut eszébe, hogy megkérdezze: ugyan hány orosz kereskedik más köztársaságok piacain?

A peresztrojka négy éve alatt Oroszország állami-politikai struktúrájából nem állítottak helyre semmit, kivéve a művészeti akadémiát, egyetlen orosz város sem kapta vissza történelmi nevét, kivéve Ribinszket, egyetlen új oroszországi lap sem született, hallgat az oroszországi rádió és televízió.

A Régióközi Küldöttek Csoportjából sokan teljesen komolyan azt ajánlják, hogy Oroszország váljon ki az OSZSZSZK-ból, területileg a néhai moszkvai fejedelemség határai közé szorulva vissza. Változatlanul folytatódik az ősi orosz földek átengedése Közép-Ázsia lakóinak, amire nem jogosít fel senki semmiféle demokratikusan hozott szankció.

Mindéhez az orosz nyelv, az orosz történelem ellen folyó bacchanália képezi a háttér. Eközben teljesen elhallgatják az orosz nép hozzájárulását hazánk számos nemzetének és népének fejlődéséhez. Az orosz család felbomlóban van, de szó sem esik a harmadik és negyedik gyerek hiányáról, márpedig nélkülük a nemzet kiháíásra van ítélve. (...)

Komoly aggodalmunknak kívánunk hangot adni a Hadsereg (sic!) lejárására irányuló próbálkozások és az állami patriotizmus („gyerzsav-nij patriotizym”) hanyatlása miatt az ifjúság körében. A külkapcsolatok kiszélesedése kapcsán feltört eufória sem takarhatja el szemünk elől azt a nyilvánvaló tényt, hogy az ország körül sem enyhült az amerikai katonai támaszpontok ahroncásának szorítása, a leszerelés egyelőre egyoldalúan folyik, és a COCOM technológiai blokádjához még Dél-Korea is csatlakozott. Az a nyelvi erőszak, amelyre most egyes köztársaságokban készülnek, a Hadseregben egész sor nagyon veszélyes jelenséget eredményezhet: kölcsönös elidegenedést, a parancsok meg nem értését, szeparatizmust a gondolkodásban és az érületben.

Minden köztársaság ifjúságának a közös szovjet Haza nagyságának, határai sérthetlenségének, az ország monolit egységének szellemében kell nevelkednie. Az ország („gyerzsava”) – mint eszmény, az ország („gyerzsava”) – mint közös tudat, az ország („gyerzsava”) mint katonai struktúra – ezen kell alapulnia az ifjúság nevelésének.⁴¹

A „nemzeti-orosz gerincű” képviselők klubjának felhívása szemléletesen mutatja, hogyan, miért és miben találkozik az apparátus önvédelmi birodalmi nacionalizmusa a nemzeti fundamentalizmus áramlataival. Hogy ez milyen kevéssé különbözik a cári birodalom állami nacionalizmusának és a néhai feketeszázás nacionalizmusnak a találkozásától, azt jól tükrözi Igor Szinyavin álláspontja, aki ma is a feketeszázás monarchizmus talaján áll sok-sok elvbarátjával együtt:

Az az ország, amelynek területe a Bering-szorostól Königsbergig, az északi sarktól Kuskiiig nyúlik – Oroszország. A Szovjetunió csupán ideiglenes, adminisztratív megnevezése és mai politikai formája az örök Oroszország létezésének. Oroszország leszükitése az OSZSZSZK-ra nem más, mint annak az amerikai tervnek a megvalósítása, amely húsz részre kívánja darabolni Oroszországot. Egymagunkban, perifériák, szövetséges országok nélkül nem fogjuk tudni feltartóztatni az oroszországi területek meghódításának világméretű terveit és az orosz nép megsemmisítésének szándékát. A perifériákat, a végeket nem csupán az önkéntesség alapján kell visszatartani, hanem a birodalom eszméje által diktált logika alapján is.⁴²

A hadsereg ideológiája

Érthető, hogy az „orosz nemzeti érdek” hathatós képviselőre egyesült népi küldöttek felhívásában a birodalmi hazafiság („gyerzsav-nij patriotizym”) a hadseregben találja meg legfontosabb tartópillérét. A hadsereg *apparátusának*, a szovjet reakció talán legharciasabb, legeltökéltebb – s fontossága, leválthatatlansága tudatában – legnyíltabban fellépő erejének szövetségét elnyerni létkérdés mind a pártapparátus, mind a fundamentalista s részben a fasiszta erők számára is. S egy olyan helyzetben, amikor az összeomlás nem csupán a régi rendet fenyegeti, de a békés, evolutív mederben haladó modernizációt magát is, a hadsereg szerepe szükségképp megnő, hiszen maguk a reformerek is kénytelenek támaszkodni rá, sőt esetenként mint „végső eszközt” a polgári béke fenntartása érdekében be is vetni. Csakhogy éppen ezért nő meg a hadsereg – s általában a rendfenntartó erők önállósulásának, elszabadulásának veszélye is. Nem véletlen, hogy amennyire a nacionalista orosz erők legfőbb reménysége, annyira a demokratikus orosz erők legfőbb félelme és

céltáblája a hadsereg (az afganisztáni háború, a tbiliszi vérengzés, a hadsereg embertelen belső rendje, az ún. „gyedovscsina” körüli botrányok). Szinte jelképes, hogy a népi küldöttek első kongresszusán Szaharov éppen a hadsereg képviselőivel csapott össze először, és az „agresszív hallgatag többség” kifütyülte. Míg a hadsereg képviselőjét, Cservonopiszkijt felállva tapsolta meg az egész terem, mikor elhangzott hírhedt tirádája: „Állam. Haza. Kommunizmus.”, mely kísértetiesen rímelt a cári idők hivatalos ideológiájára: „Önkényuralom. Pravoszlav-ia. Népiség.”⁴³ Minden eddigi „színre lépése” (a hadsereg bevetése Alma Atában, Kuropátiban, a jereváni repülőtéren, Tbiliszipben), talán az Azerbajdzsánba történt legutóbbi bevonulást kivéve, a reakció ellentámadását jelentette: kompromittálni, „helyzetbe hozni” Gorbacsovot, hogy el lehessen kezdeni végre a „rendteremtést”. Nem okozott különösebb meglepetést például, amikor a népi küldöttek múlt év decemberében egyik lett küldött-társuktól, aki részt vett a Tbiliszipben áprilisban lezajlott véres események kivizsgálására alakult bizottságban, megtudták, hogy a hadsereg bevetésére egy KB-tanácskozáson Ligacsov és Jazov adtak utasítást. Természetesen, a hadsereg legfelső vezetésében a többség éppúgy Gorbacsov-párti, mint a pártapparátusban, mégha ez a reformok centrista vagy kifejezetten konzervatív felfogását jelenti is. Az apparátus azonban, különösen a hadsereg *nem szakmai*, ideológiai, politikai apparátusa itt is ellenáll.

Állandóan azt kérdezik tőlem, „kivel van a hadsereg?” – mondja Vaszilij Szergejev, a szovjet hadsereg egyik századosa. – A fegyveres erőknél most folyik az átalakítás („peresztrojka”), csak lassan. A legnagyobb fékezője ennek az a politikai apparátus, amelyet még Sztalin hozott létre (pl. az ún. „politikai tisztek” intézménye) és amelyet Brezsnyev dagasztott minden képezelet felülmúló méretűvé.⁴⁴

Az elmúlt mintegy két évben a hadseregen kívül is egész sor új erőszakszervezet született az omladozó rend fenntartására és/vagy a „rendteremtésre”. Ilyen például a ROOM (Rabocsije Otrjadi Oszoboj Milicii), az OMON (Otrjadi Milici Oszobova Naznacsenyija) és a belügyi karhatalmi csapatok kötelékén belül az ún. „szpecnazi”, vagyis a különleges rendeltetésű osztagok (vojszka szpecialnovo naznacsenyija). Nem beszélve a paramilitáris szervezetek sokaságáról, például a „ljuberek” vagy „ljuberciek” különítményeiről, melyekről a peresztrojka első évében oly sok szó esett vagy az „afgánok” (az Afganisztánt megjárt veteránok) klubjairól, baráti társaságairól, a félkatonai sportklubokról és honvédelmi szövetségekről, melyek mögött így vagy úgy a hadsereg és a belügyi bizonyos körei állnak. Még ennél is fontosabb talán, hogy a retorikában és az ideológiatermelésben nem különösebben élenjáró katonák otromba rögtönzései után a hadsereg apparátusa önálló ideológiát is kezd kidolgozni, természetesen a birodalmi nacionalizmus szellemével összhangban. Ennek az önálló ideológiának a körvonalait ismerhetjük fel Karem Ras elhíresedett művében, a *Hadsereg és kultúrában*, amely múlt év elején hosszú hónapokon át folytatásokban látott napvilágot a *Vojenno-istoricseszkijsz zszurnal* (Hadtörténeti közlemények) című katonai folyóirat lapjain. Érdemes néhány részletet idézni ebből az elmeműből, melyet a birodalmi prózaíró Albert Lihanov „ragyogó enciklikának” nevezett, a „pocs-

vennyik" (értsd: fundamentalista és feketeszázas nacionalista) irányzat gazdasági programját fölvezető publicista, Mihail Antonov⁴⁵ pedig „a szovjet hatalom hetvenesztendős fennállása alatt született legkiemelkedőbb alkotásnak”. Az alább következő szemelvényekben az olvasó nem a kontextusból kiragadott részleteket, hanem magát a kontextust kapja:

„Az ötvenes évek, a hrucsovi olvadás óta olyanok vagyunk, mint egy navigációs rendszerét vesztett hajó”; „Ellenségeink jól tudják, hogy a Szovjetunió ereje mindenekelőtt az oroszok erejétől függ. Ezért próbálják az orosz nép kulturális és szellemi örökségét degradálni... Ezért próbálnak elkábítani minket mindenféle kitalált forradalmakkal, a szex, a divat, az apák és fiúk, az álfűzés, a zöldek, a tudomány, a technika, az elektronika és más effélék forradalmával. Minderre csak azért van szükségük, hogy nagyobb lármát csapjanak és degradálják a történelem legnagyobb forradalmát”; „A határőrs, ez a lepravédelmi szűrőállomás és a vámonség, amely útját állja a kábítószerek és a rendszerellenes irodalom behozatalának, egyformán a nemzet fizikai és erkölcsi egészségét védelmezik... A határak aktuális problémáit jelentenek. Múlthatatlan szükségünk van a határőrszolgálat újraértelmezésére...”; „A hadsereg kell legyen a nemzet iskolája”; „Egy katonacember sehol sem érezheti magát jobban és természetesebben, mint Moszkvában. A külföldieknek ez nyilván nem fog tetszeni. Ebből viszont az következik, hogy nekünk nagyon is megfelel...”; „Mi is a hadsereg? Az orosz és szovjet államiság legősibb védőpajza”; „A történelem nagy sorsfordulói mindig a hadsereg bizonyult a nép legfőbb, legréálisabb reménységének”; „A hadsereg az orosz államiság tartópillére”; „A peresztrojka nem más, mint társadalmunk erőinek átcsoportosítása a döntő ütközet előtt”; „Az emlékezet (pamjaty) nagyhatalmú védelmének legfőbb tényezője”⁴⁶ stb. stb.

S ha ez az utalás a *Pamjatyra* nem lenne eléggé egyértelmű, azzá teszi Karem Ras újabb „nagy művének”, a *Precisiztyenka* című feketeszázás elmélkedésnek nemrég közzétett első része a *Moszkovszkij vesztnyik* című új irodalmi almanach első számában, melyet a „nemzeti-orosz” erők kezében lévő moszkvai írószervezet alapított nemrég. Karem Ras az orosz történelem, az orosz kultúra „önelvű” értelmezésében itt odáig megy, hogy ennek tartópillérét az orosz kereszténységet, a pravoszláviát a szláv ősvallásból, a pogány szláv hitvilágból vezeti le, tagadva, hogy a judaista ótestamentumi-újtestamentumi kereszténységhez bármi köze is lenne. Nem új gondolat ez, a *pravoszláv fasiszmus* már idézett áramlatában korán megjelenik. V. Jemeljanov már évekkal ezelőtt azt követelte, hogy a pravoszláv keresztény templomokat a szláv ősvallás kegyhelyeivé alakítsák át. (A *Pamjaty*-ból kivált Jemeljanov-frakció ma is követeli ezt.)

Utóirat

E hosszúra nyúlt tanulmány végére jutva sokan úgy érezhetik, hogy szerzője túl sötéten látja a dolgokat. Én viszont attól tartok, hogy nem látatom *eléggé* sötéten őket. Gondoljuk meg: lehetett-e valaha is eléggé sötéten látni Kelet-Európában? Lehet-e eléggé sötéten látni ahhoz, hogy veszténivalóinkat inkább veszni hagyjuk, s erőt és bátorságot gyűjtve elhárítsuk a *legrosszabb* bekövetkezését? Márpedig ennek az írásnak nem *látásmódja*, hanem *tárgya* – a *legrosszabb*. A *legrosszabb* ma, február 4-én, amikor ezt az utóiratot írom, azokban a címjegyzékekben testesül meg, melyeket a *Pamjaty* aktivistái nyíltan osztogatnak a moszkvai utcákon a moszkvai zsidó lakosok címeivel, és a pogromfelhívásokban, melyek hol február végére, hol május elejére országos pogromot helyeznek kilátásba, a dolgokat túlságosan sötéten látók

pedig azok a százezrek, amelyek a demokratikus szervezetek hívására tódultak Moszkva utcáira, hogy tiltakozzanak a fasizálódás ellen és – a sorsdöntőnek ígérkező február 5-i KB-plénium előtt – követeljék a többpártrendszert, a párt vezető szerepének törlését az alkotmányból, a reakciót megtestesítő pártvezetők eltávolítását, egyszóval azt, ami a *legrosszabbat* elkerülhetővé teszi.⁴⁷

Mínt hogy a politikai harc tétje a Szovjetunióban is a *rendszer váltás*, érthető, hogy ez a harc a régi rendszer mégannyira „liberalizált” intézményi keretéből, politikai küzdőterepéről kezd kilépni az utcára. Az utolsó néhány hónap világosan megmutatta, hogy mivel a szovjet parlament alkalmatlan jelenlegi összetételében és működési rendjével lényegi változások keresztülvitelére, előtérbe kerülnek a politikai küzdelem nem parlamentáris eszközei. Mind a reakció, mind a fasiszmus, mind pedig a demokratikus erők az *utcán* próbálnak új hitet és tömegeket szerezni maguknak, az *utcán* ütköznek meg, ha egyelőre még békés formában is. Nyilvánvaló, hogy az *utca* azért is vált a politikai harc színterévé olyan könnyen Moszkvában és Leningrádban, mert kívülről is erre ösztönözte a radikális politikusokat a prágai, a berlini, a bukaresti utca győzelme. Utca és utca között azonban különbség van: az „orosz utca” nem „prágai utca” s inkább a „bukarestihez” áll közel, mint a „budapestihez” vagy a „berlinihez”.

Amennyire bizonytalannak és törékenynek tűnik fel ma az ellenzéki reformértelmiség és a széles néptömegek, mondjuk a „nyugatos” Popov és a populista Jelcin politikai szövetsége,⁴⁸ a régióközi képviselői csoport és a donyecki sztrájkbizottságok esetleges politikai blokkja, annyira biztosnak és szilárdnak a fundamentalista orosz literátorok, fasiszta ideológusok és politikusok, reakciós „apparatscikov” és „politikai tiszték” szövetsége, annyira biztos alapokra épül az OSZSZSZK írószövetsége választmányának, az orosz képviselők klubjának, Borisz Gidaszponovnak, Karem Rasnak, a Nas szovremennyik folyóiratnak és a *Pamjaty* rohamosztagosainak kirajzolódó politikai blokkja.

A „peresztrojka” meghirdetésével felvett *bizalmi hitel* 1989-re elfogyott. Új hitet csak új ideológiára és új politikai kursusra lehet felvenni. Kétségtelen, hogy a többpártrendszer, a párt belső demokratizálása, a radikális reformerek többségbe kerülése egy új választás után – mindez új bizalmat hitelez a reformerek számára. Ám ez a hitel igencsak „rövid lejáratú”. Fél évet – egy évet nyerhetnek így a radikális reform kivitelezése számára. Ez is nagy idő, ha arra gondolunk, hogy a reformerek nemrég még hónapokban számláltak: hány hónap is van hátra a teljes katasztrófaig? S e pillanatban minden jel arra vall, hogy lehetséges a gorbacsovi centrum és a radikális reformerek blokkja, mert immár csak ők, csak együtt és csak *így* vehetik föl ezt a bizalmi tőkét. De mostantól a számlát is együttesen fogják benyújtani nekik.

A fennálló rendszer válságának minden következménye és látható jele a fasiszta ideológia keretében egyszerűen a „helyére kerül”, azonnal és az „egész nemzet” számára megvilágosodik, azaz egyben mindjárt vádirattá is válik minden demokratikus erő, liberális törekvés ellen. Radikálisok, reformcentrum, Gorbacsov, Afanaszjev, Szaharov – így vagy úgy – tudatosan vagy tudtukon kívül a Nyugat

szabadkőműves-cionista világszekerét tolják („zsidomaszoni”). A fasiszta ideológiában széles néprétegek végre nem prózai és racionális, hanem mitikus és irracionális magyarázatot kapnak mindarra, ami érthetetlen és rossz az őket körülvevő világban, indoklását minden múltbéli bajnak, jelenbeli szenvedésnek értelmét és igazolását a jövőendő gyötrelmeknek. Az a bizalmi hitel, amelyet fogadkozásaira és nemzetmentő terveire a fasizmus vesz föl, egyszer s mindenkorra szól. Olyan bizalmi hitel ez, amely hitté transzformálható. S vannak helyzetek, amikor az emberek könnyebben adnak hitelt politikai erőknek irracionális, mint racionális alapon.

A radikális ellenzék, a reformcentrum és a jelcini populizmus blokkja, amely az orosz társadalom mintegy 20%-ára, a szakképzett, művelt, vállalkozókedvű rétegekre támaszkodik – ma még elméleti lehetőség csupán, jóllehet csak ez képezheti egy fasisztoid fordulat valóságos politikai ellensúlyát. Egy valami azonban 1990 legelején is biztos: a peresztrojka mint *politikai kurzus* nem maradhat fenn, ha a rendszerváltást továbbra is a kívánatos, evolutív mederben akarják tartani az Oroszország modernizációjára szövetkező erők.

J E G Y Z E T E K

1. Alekszandr Rekemcsuk, orosz író szavai a moszkvai televízió *Vzgljad* című műsorában hangzottak el 1990. január 26-án.
2. Natan Ejdelman és Viktor Asztafjev levélváltása a szovjet szamizdatból került az emigráns orosz lapok hasábjaira. Első közlése: *Sztrana i mir* (München) 1980. 12. szám. Magyarul: *Máshonnan Beszélő* 4. szám (szamizdat). A Pamjaty szverdlóvszki tagszervezetének, az Otyecsesztvónak a vezetője; Ju. Lipatnyikov 1987-ben ugyanezt a célkitűzést fogalmazta meg: „Célünk ma az, hogy felbőszítsük a népet, megmutassuk neki az ellenséget” (*Szovjetszkaja Rosszija*, 1987. július 17.).
3. Ld. *Lesz-e a Szovjetunió 2000-ben?* – Interjú Jelena Zselinszkaja szociológussal, a Postfactum független hírügynökség egyik alapítójával, *Beszélő*, 1990. január 15.
4. Ld. Mihail Agurszkij *Neonacisztizskaja opasnoszty v Szovjetszkom Szozjuze*, in: *Novij zszurnal* (USA), 1975. 118. szám. Az írás függelékeként Agurszkij két – 1971-ben íródott, Alekszandr Szolzsenyicinnel illetve a *Vecse* című nacionalista szamizdat folyóirat szerkesztőjéhez címzett – levelet is közöl, melyek a korabeli szamizdat nyilvánosságban az orosz fasizmus önéleplező dokumentumaiként keringtek: *Piszmo Ivana Szamolovina Szolzsenyicinu*; és *Krityicseszkiye zametki russzkovo cseloveka o patriotyicseszkom zszurnale „Vecse”*.
5. Ld. még: Dalos György, *A „Pamjaty” és az orosz nacionalizmus*. In: *Mozgó Világ*, 1989. 5. szám, 101–108., „Moszkva – milyen sokat jelent e szó...” – hangfelvétel a „Pamjaty” egyesület egyik estjéről (1985) in: *Tovább, tovább, tovább!* Szabad Tér, 1988. 219–227.
6. Ld. W. Laqueur, *Russia and Germany: A Century of Conflict*, Weidenfeld and Nicholson, 1965.; Dr. Szamuely Tibor, *A nemzeti szocializmus*, Gondolat, 1964. 63–91.
7. Jurij Karabcsijevszkij, *Borba sz jevrejem* (Az Ejdelman-Asztafjev levélváltásról). In: *Sztrana i mir* (München), 1989. 5. szám, 102.
8. Ld. i. m. valamint a *Libération* című francia lapban a Viktor Asztafjevvel készült interjú kihagyott részletét orosz eredetiben: *Sztrana i mir* (München) 1989. 5. szám, 113–114. A francia újságíró kérdéseire válaszolva Asztafjev többek közt ezt mondja a levélváltásról: „Én meg nem sokat okoskodtam, nekiültem, és csak úgy kézzel, nem írógépen,

Tragikus lenne és nemcsak az orosz nemzet, a Szovjetunió és Közép-Kelet-Európa népei, hanem az egész világ számára, ha Oroszországban a nemzet ügye és a szabadság ügye megint egyszer nem tudna összekapcsolódni, és a totalitárius szocializmus romjai alól egy újabb totalitárius állami zsarnokság bújna elő. Hogy ez ne következzen be, hogy a *legrosszabbat* elkerüljük, azért valamilyen mértékben – Keleten és Nyugaton – mindannyian felelősek vagyunk. Jobb ezt addig felismerni, amíg tehetünk is valamit, mint utána, amikor már csak sirathatjuk lehetőségeinket és átkozhatjuk vakságunkat, ahogy azt ebben a században már annyiszor és annyian tettük.

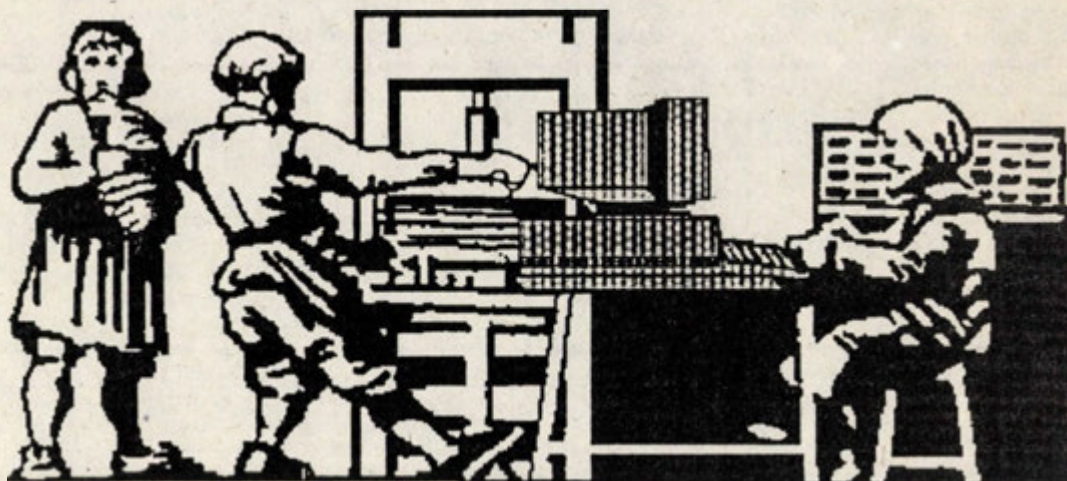
Az európai civilizáció – mint a bölcs Grigorij Pomeranc, az ellenzéki orosz kultúra kiemelkedő alakja, ma természetesen „russzofób”, nemrégiben írta – újabb fordulatot tesz meg napjainkban, bizonyos értelemben visszafelé, a régi szellemi értékekhez fordulva vissza. Felmerül a kísértés, hogy megint megspóroljuk az utat és egyenesen kövessük Európát. De egyszer már, 1917-ben megkíséreltük ezt, és egyenesen a „ragyogó jövőben” kötöttünk ki. Épp ezért ülünk most itt, utópiában, ahonnan nem vezet út sehová. *Mindenekelőtt tehát az útra lenne jó visszatérni. A modernizáció, a westernizáció és a tabuktól szabad szellemiség útjára. Safarevics ma Lenin érinthetlenségének tabuját Oroszország érinthetlenségének tabujával akarja fölcsérelni. Pedig a probléma nem az, szabad-e Oroszországot a rabszolgák országának nevezni, hanem az, hogy Oroszország ne legyen többé a rabszolgák országa.*

V É G E

- én magam nem gépelek, megírtam neki, a feleségem gépelte le tíz perc alatt. Egyszerűen kapott egyet a szeme közé. Ha mellette vagyok, akkor ököllel kapott volna, igen. De hát messzire volt, így aztán a levéllel csaptam oda... Hát, ami azt illeti, ez az Ejdelman elvtárs véglegessé tette érzéseimet (ti. a zsidók iránt – Sz. Á.). Dosztojevskij azt mondta egy ízben, hogy »mi oroszok mindannyian kicsit antiszemiták vagyunk«, hát ő most nagy antiszemitát csinált belőlem.” (114.)
9. Andrej Szinyavszkij, *Nazivaja imena*. In: *Szintakszisz*, Párizs, 1978. 2. szám, 60.
 10. Bibó István, *Válogatott tanulmányok*, Magvető, 1986. Első kötet, 376.
 11. Andrej Szinyavszkij, i. m. 56–58.
 12. U. o.
 13. I. m. 59–62.
 14. Ld. *Protiv csevo visztupajet „Novij mir”?* In: *Ogonyok*, 1969. 30. szám. A kollektív levél aláírói – Mihail Alekszejev, Szergej Vikulov, Szergej Voronyin, Vitalij Zakrutkin, Anatolij Ivanov, Szergej Malaskin, Alekszandr Prokofjev, Pjotr Proszkurin, Szergej Szmirnov, Vlagyimir Csilivilihin, Nyikolaj Sunyik – a *Novij mir* hasábjain a „kozmpolitita veszélyt” látták megjelenni.
 15. Ld. erről részletesebben: Alekszandr Janov, *Russzkaja igyeje i 2000-j god*, in *Liberty Publishing House*, New York, 1988. 163–166.
 16. f Cornelius Castoriadis, *Devant la guerre*, Párizs, Fayard, 1981. Idézi: Vajda Mihály, *Orosz szocializmus Közép-Európában*, Századvég Kiadó, Bp., 1989, 37.
 17. „A neonáci propaganda egyik legfőbb formája a Szovjetunióban – írja már idézett tanulmányában a 70-es években kialakult helyzetet jellemezve Mihail Agurszkij – az a sok-sok nem hivatalos előadás, amelyeket a szovjet vállalatoknál és intézményeknél a propagandisták légiója tart. Pontosan ezek az előadások – és nem a hivatalos sajtó – formálják elsősorban a szovjet közvéleményt. Ezekben az előadásokban gyakran a legfantasztikusabb agyszüleményeket találják, melyeket az »ellenpropagandával« foglalkozó különleges titkos intézményben találnak ki.” (I. m. 200) Ld. az egyik ilyen „TIT”-előadás részlete: Valerij Jemeljanov, *A cionizmus az antikommunizmus szolgálatában*. In: *A negyedik Oroszország*, Szabad Tér, 1990. 241–243. V. Jemeljanov, a „decionizálás” meghirdetője, a jelenlegi fasiszta irányzatok egyik ideológiai előfutára a 70-es évek elején a Tudományos Ismeretterjesztő Társaság állandó előadója volt.

18. Ld. *Ogonyok*, 1981. 21. szám. Magyarul: *Az emlékezet: egy nacionalista kör diadalútja*. In: *Több fényt!* (Szerk.: Gereben Agnes), 1988, 32–35.
19. A „ROSSZ” állampolgári egyesülés 1988 tavaszán jött létre Leningrádban, a „lelki kultúra klubjának keretében”. Politikai hetilapjuk, a *RUSZ* első száma 1989. december elején jelent meg szamizdatban.
20. Irkutszki írók levele a szovjet kormányhoz. In: *Lityeraturnij Irkutszk* (almanach) 1988. december.
21. Ld. Mihail Agurszkij, *Igyeologija nacional-bolsevizma*, YMCA-Press Párizs, 1980.
22. *Moszkovszkije vsztrecsi*. In: *Szobodnoje szlovo Ruszi*, 1989. január–április 36.
23. I. m. 39.
24. „A harc ma – mondja Ilja Zaslavszkij népi küldött – két blokk között folyik: az egyik a „totalitárius” blokk, amely az apparátus reakciós erőit, a különféle *Pamjaty*-típusú és Dolgozók Egyesült Frontja típusú szervezeteket foglalja magában, a másik pedig a demokratikus erők blokkja. Ha a választásokon a demokratikus erők győznek, akkor reális lehetőség lesz egy valódi többpártrendszer megteremtésére.” *Russzkaja miszl*, 1990. február 9. (3814. szám) 2.
25. A leningrádi akciók sorozata 1988 tavaszától: Nyina Andrejeva levele; megalakul a *Patriot*, és a *Russzkij nacionalnij – patrioticszkij centr* egyesület: létrehozják az OFT-et, a Dolgozók Egyesült Frontját; a leningrádi pártbizottság kezdeményezi, hogy a választói körzeteket ne területi elv szerint alakítsák ki, hanem termelési egységek, üzemi-vállalati körzetek szerint; a leningrádi pártaktívá novemberben rendkívüli pártkongresszus összehívását és a gorbacsov vezetés elszámoltatását sürgeti; a leningrádi területi és városi pártbizottság támogatja az észtországi orosz munkások sztrájkjait; november 22-én tömegtüntetést szerveznek Borisz Gidaszov vezetésével, melyen a népi türelmetlenségnek és indulatoknak reakciós irányt próbálnak adni: „Vissza a proletárdiktatúrához!” „Ne engedjük, hogy a kommunizmusra a peresztrojkaival mérjenek csapást!”, „Nem kell magantulajdon!”; a december 6-i demokratikus ellentüntetés megzavarása. Ld. erről: Andrej Csernov, *Va bank*. In: *Ogonyok*, 1989. 50. szám; A. Szobcsak népi küldött és Ju. Gyenyiszov, a leningrádi területi pártbizottság titkára televíziós vitája. In: *Kommunizist*, 1990. január, 1. szám, 21–32.
26. Ld. I. Loszev, *Lozungi na ploscsagyi*, az „Ucsimszja gyemokratyij” rovatban. In: *Leningradskaja Pravda*, 1989. október 20. Vö.: *Igor Loszev ucsitsza gyemokratyij*, in: *Licsnoje mnyenyije (a Demokraticszkij Szozuz szamizdat lapja)*, 1989. 14. szám, Szent-Pétervár (sic!)
27. Ld. a *Leningrád* folyóirat körüli botrányról: *Lityeraturnaja gazeta*, 1990. 6. szám 7. *Gyela zszurnalnije*. In: *Russzkaja miszl*, 1990. február 9. 13.
28. Vö. Feliks Medvegyev, *Beszedi sz Andrejem Szinyavszkim, Marijej Rozanotoj o Puskinye i nye tolko o nyom*. In: *Knyizsnoje obozrenyje*, 1990. 4. szám, 89.
29. Igor Safarevics, *Fenomen emigracii*, in: *Lityeraturnaja Rosszija*. 1989. szeptember 8.
30. A moszkvai televízió *Vzglajd* című műsorának 1990. január 26-i adása alapján. Vö. még *Ogonyok*, 1990. 5. szám; *Zajavlenyje szekretariata Antyiszonistszskovo komityeta szovjetszkaj obszesztvennosztyi*. In: *Lityeraturnaja gazeta*, 1990. február 7.; *Komszomolszkaja Pravda*, 1990. január 21.
31. A szovjet televízió *Do i poszle polunoci* című adásában Jurij Szekeocsin népi küldött a rendőrség télenességét ostromozva az írószövetségi eset kapcsán, felhívta a figyelmet a belügyminisztérium bizonyos körei és a *Nas szovremennyik* folyóirat közötti kapcsolatra: „Amikor a rendőrségi emberek megérkeztek (ti. a moszkvai íróklubba) lényegében az összes főkolompóst elengedték, azaz átadták őket bizonyos civil ruhás embereknek. A rendőrök azt mondták az íróknak: – Nekünk megmondták a munkások: »ismerjük mi a maguk *Aprélj*át, tudjuk mi, miféle szervezet az!» (...) Tisztában vagyok vele, hogy nem a belügyminisztérium egészéről van itt szó. Hiszen éppen innen, a belügyminisztérium felháborodott munkatársaitól értesültem arról, hogy már jó fél
- éve a belügy politikai irányítása (politupravlenyije) kizárólag egyetlen folyóiratot hív meg irodalmi estekre, a *Nas szovremennyiket* és ezeken az esteken nyílt antiszemita szólások hangzanak el és nincsen senki, aki félbeszakítaná a szónokokat.” (1990. január 27-i adás) Ld. még ehhez a *Nas szovremennyik* botrányos estjé január 31-én a Csajkovszkij koncertteremben (*Moszkovszkije novosztyi*, 1990. 6. szám, 5.)
32. Norman R. C. Cohn, *Warrant for Genocide*, Harper and Row, New York, 1966. 17–18.
33. *Moszkovszkije vsztrecsi*, i. m. 40.
34. Gennagyij Simanov, *Kak gvelajutsza kriziszi i koje o csom jescso*. In: *Nyeprijadva*, 1989. 10. szám (Moszkva, szamizdat.)
35. *Obnovlenyje Rosszii* (manifesztum). In: *Vesznyik Rossziszskovo obszesztva szpravedlivosztyi „Obnovlenija”*, 1989. 3. szám, február, Moszkva.
36. A konföderációs gondolat igen népszerű demokratikus irányzatok képviselői között, maga Andrej Zaharov is a szabad államok, gazdasági érdeken és önkéntességen nyugvó konföderációja mellett foglalt állást. Ennek feltétele azonban a „birodalom” széttagozódása, az egyes államok kiválása: „Ahhoz, hogy megtartsuk, előbb szabadon kell engedni őket” – mint Igor Kljamkin írta (*Trudnij szpuszksz zijajuscsh viszot*. In: *Ogonyok*, 1990. 5. szám, 5–8.)
37. A. G. Kuzmin, *Oszoznovnije principi napravlenyija gyejatyelaj moszkovszskovo gorodszkovo dobrovolnovo obszesztva russzkaj kulturi*. In: *Molodoja Gvargyija*, 1989. Moszkva.
38. Uo.
39. A demokratikus erők a múlt évi választások során hozták létre választói egyesületeiket: az egyiket a Régióközi Képviselőcsoport, a másikat Borisz Jelcin és Telman Gdljan hívei (Mezszregionalnije objegyinyenyija izbiratyelaj, Moszkovszkije objegyinyenyija izbiratyelaj = MOI). A két MOI a baloldali populista és a demokratikus értelmiségi erők szövetségét testesítette meg. Kezdeményezésekre hozták létre 1990. január 20–21-én a Demokraticszkaja Rosszija választói blokkot (korábbi nevén: Választások '90), amely már minden demokratikus erőt egyesít. Megtalálható ebben a választási blokkban a Moszkvai Népfőnt, a Memorial, a Szociáldemokrata Szövetség, az *Aprél* íróklub, a Moszkovszkaja Tribuna, a Glasznozty, a Demokratikus Szövetség szociáldemokrata frakciója, a Kommunisták a peresztrojkaért pártklub, de még az Anarcho-szindikalista Konföderáció és az Egyház és peresztrojka, sőt az alkotmányos demokraták (kadetek) képviselői is.
40. *Obrascenyije k narodnim gyeputatam SzSzSzR*. In: *Nas szovremennyik*, 1989. 12. szám, 3–6.
41. Uo.
42. *Moszkovszkije vsztrecsi*, i. m. 33.
43. Ld. erről: Jurij Vlaszov, *Povorot vpravo nyeizbezsno* (A jobb oldali fordulat elkerülhetetlen.) – Interjú a Szovjetunió népi küldöttével, In: *Sztrana i mir* (München) 1989. 4. szám, 46–47.
44. *Gorjacsij holodnij gyeakbr*. In: *Ogonyok*, 1989. 51. szám, 1.
45. Mihail Antonov a *Nas szovremennyik* 1990. január 27-i estjén egyebek között így foglalta össze nézeteit Oroszország jelenéről és jövőjéről: „a peresztrojkat hitetlen emberek kezdték el: nem volt rajta áldás és áldatlanul fog véget érni ezért. Oroszország csak akkor születet újja, ha kultúrája és szellemisége tengelyében újra a pravoszláv hit fog állni. Úgy gondolom, itt az ideje, hogy megfogalmazzuk az új jelszót: „Atalakítás (peresztrojka) helyett – színévaltozást (preobrazsenyje)!” „Adjon az Úristen Oroszországnak nagyon-nagyon erős őrzoangyalt abban a pillanatban, amikor a legnagyobb szüksége van rá.” (*Moszkovszkije novosztyi*, 1990. 6. szám, 5.)
46. Karem Ras, *Armija i kultura*. In: *Vojenno-istoricseskij zszurnál*, 1989. február–május
47. A februári fejleményekről ld. Szilágyi Ákos, *Vezércsel*. In: *Heti Világgazdaság*, 1990. II. 17. 4–6.
48. Vö. Gavriil Popov elemző és nem túl barátságos hangú cikke Jelcin leváltása után: *Milyen atalakításra van szükségünk?* In: *Moszkovszkije novosztyi*, 1987. december 20. Magyarul: *Tovább, tovább, tovább!* Szabad Tér, 1988. 442–445.
49. Grigorij Pomeranc, *Nacionalnoje dosztoinsztvo ili nacionalistszicszkaja opuhol*. In: *Sztrana i mir* (München), 1989. 5. szám, 98.

TYPOGYT

A korábban csak nagyértékű, speciális nyomdai eszközökkel megoldható kiadványkészítést olyan számítógépes eszközökkel váltjuk fel, amelyek segítségével különösebb számítástechnikai és nyomdai előképzettség nélkül, rövid idő alatt, alacsony költséggel állíthat elő nyomdakész kiadványokat.

ASZTALI KIADVÁNYSZERKESZTŐ RENDSZER

- ◆ Ventura laptördelő
- ◆ nagy teljesítményű alapgép
- ◆ kitűnő minőségű, álló A4-es monitor
- ◆ PostScript elvű nyomtató
- ◆ hatékony szövegszerkesztő
- ◆ grafikus kezelői környezet és munkaszervező

Részletes tájékoztatást ad a rendszerről:

SZKI COMPUTER MEDIA Rt.

1011 Budapest, Iskola u. 8. Levélcím: 1251 Budapest 11, Pf. 43.
Telefon: 115-3204 Telefax: 115-5087 Telex: 22-5381 szkid

Német–magyar sorskapcsolatok

VARGA KÁROLY

A sorskapcsolatok katolikus és protestáns koncepciója 1945 előtt

„A germán–magyar viszony sem érthető meg önmagában: egy részlete az is csak a germán–kelet-európai viszonyoknak... s ha a germánsághoz való viszonyunkra általános szabályt keressünk: az nem lehet más, mint hogy a német és kelet-európai történet egymás ellen lüktet: germán fénykor: kelet-európai hanyatlás; kelet-európai nagyság: germán széttagozottság. A kelet-európai államok azért fejlődhettek ki, mert a német császárok féllábbal Olaszországban voltak. Amikor a hűbéri-ség Németországot szétidúlja, itt cseh, lengyel, magyar nagyhatalmak nőnek, sőt: ez a szerb, majd román fénykor is. De kialakul az óriási Habsburg állam, a harmincéves háború után beköszönt a német regeneráció, s hanyatlásra, tetszhalálra ítéli valamennyit... Nos, e kelet-európai államok természetes szövetségesei a franciák és olaszok voltak; ezért hoztak onnan uralkodóházat, ezért kötötték hozzájuk szabadságharcukat, míg a germánság természetes szövetségesei voltaképp a még keletibb népek, az orosz és török, akik addig örölték nekik a kelet-európai népeket, amíg meg nem osztozkodhattak rajtuk. A német–török ellentét is csak akkor kezdődik, amikor a mi testünk fölött szomszédok lesznek. (Németh László, Sorskérdések, 530–531. old.)

Kitűnő írónk és polihistorunk, Németh László, a protestáns-népi „mélymagyarság” történelemfilozófusa ezt a gondolatát Szekfű Gyuláról, a 20. század legjelentősebb katolikus történészéről 1940-ben írt könyvében fejti ki. Antitézisnek szánja Szekfű filogermán történelemszemléletéhez. Mert: „Szekfű a magyar történet legnagyobb alakjának Szent Istvánt tartja, aki »a nomád szabadságnak pogány felfogását elutasítván magától, szívből meghódolt a keresztény germán világnézetnek... A szláv intézmények ugyan sokkal közelebből kínálkoztak volna Istvámnak, de ő öntudatos kölcsönzési szándékkal mégsem a közeli szláv, hanem a távolabbi germán intézményekhez fordult.»

A Németh által reprodukált szekfűi gondolat szerint a későbbi magyar történelem – magától értetődően – a Habsburgokat is ebbe a fő életrajzi vonulatba szervesíti.

A nyugati németiséggel való összeköttetésünk modern formáját a »végzetes« trónfosztás bölcs ellendarabja, az 1867-es kiegyezés adja meg.

„A kiegyezésben azon kettős történelmi proceszus jutott nyugvóponthoz, »melynek folyását Magyarország államiságában és a nyugati németiséggel való összeköttetésében Szent István óta megszakítás nélkül figyelemmel kísértük«, ti. a

beilleszkedés és önállóság... A kiegyezés csakugyan fontos részlete Közép-Európa megszilárdulásának, melyet Sedan és a német–osztrák szövetség fejeznek be. »Közép-Európának széles térségein a történelmi és nemzeti erők felszabadulván, a hosszú fejlődés újabb lépcsőjén három önálló államegységnek adtak életet: 1871-ben a németnek, 1867-ben az osztráknak és a magyarnak. A közép-európai államtörténet egységes jellemét mi sem bizonyíthatja inkább, mint az, hogy ezen három államnak újjáalakulása nem több, mint öt év alatt, tehát történelmi távlatból nézve egyszerre, egyidejűleg ment végbe.«” (528–529. old.)

Némethnek ez a vitája a szekfűi életművel, annak évtizedekkel korábbi és ertettebb tételeivel 1940-ben folyik, tehát akkor, amikor a Harmadik Birodalom világrengető nyugati győzelmei után újra keletre forduló csapásvonalába hamarosan szalmaszálként fekszik keresztbe a Teleki Pál öngyilkosságával csak szimbolikusan tiltakozni tudó Magyarország. Ez a jelen természetesen nyomot hagy, sőt drámai fordulatot hoz a két magyar gondolkodó vitájában. Hallgassuk Németh Lászlót:

„Aki Szekfű Gyula utolsó négy-öt évét meg akarja érteni, az ő belső drámáját kell maga elé állítania. Szekfűben két nagy érzést ismertünk meg, két hűséget, a németet s a katolikus... ez választott el bennünket minden lehető módon Kelet és Balkán csöcselékeitől – s ez kisebbitett, fűrt meg és hallgatott el mindent a magyar múltban és jelenben, ami protestáns izű vagy ha katolikus is, de keleti, dunai színezetű. Német és katolikus: együtt ez a Habsburg-monarchiában volt meg a legtökéletesebben... A meghasonlás akkor kezdődött, amikor a két hűség egymás ellen fordult... Németiség és katolicizmus összeütközése: a drámává hasadt ideál...” (582–583. old.)

Németh annak az embernek a szomorú fölülkerekedésével nyugtázza ezt a közeledést, akinek megkésve adtak igazat.

„Az ember első pillanatra megdöngöli a szemét: mért kellett a Kisebbségben ellen hajszát indítani?” – kiált fel, hiszen most már Szekfűék veszik át ennek a felhőrdülést és (egyébként túlnyomórészt félreértésen alapuló!) mindmáig tartó botránkozást kiváltó könyvnek, a „mélymagyarok verusz jöttmagyarok (asszimilánsok)” sajátos ellentétpárja ösdokumentumának gondolatmenetét.

Am ha a Harmadik Birodalom ránkvetülő árnyéka a korábbi labanc-magyarokat is a kuruc-magyarok mindigvaló komor igazságára döbententi rá, ez még nem hozza egy táborba őket. (Abba a „tábor-tömör egész”-be, melynek eszméjét a katolikus-protestáns Illyés Gyula még negyven

év múlva, búcsúzó és örökható versében, a *Peroráció: záróbeszéd*ben is aktuálisnak és a legfontosabbnak érzi lelkünkre kötni.)

Egyszintenciálisan is, meg eszmeviláguk teljes komplexitását tekintve is fennmaradt a mélységes hasadás, szembenállás azok között, akik „az eszmék világába költözött germán Közép-Európához képezték egész múltunkat és jelenünket” és a „néhány társadalomból kivert süvölvény” között, akik viszont egy másirányú, kelet-közép-európai integrációban gondolkodtak.

A koncepciók szerzőinek és a térségnek sorsa 1945 után

Tudjuk, hogy a '45-ös rendszerváltozás után Szekfű Gyula moszkvai nagykövet, majd a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának tagja lett. Ezzel szemben, jóllehet a Horthy-rendszerben „társadalomból-kivert süvölvénynek” számító többsége az új rendszerben szintén miniszter, államtitkár és egyéb közéleti, tudományos vagy művészeti prominencia, Németh László évtizedekig középiskolai tanár, szilenciumra ítélt író, aki csak az orosz fordítás „gályapadján” tudta tengetni életét, és most már valóban „kivert” írástudóként töprenghetett azon, hogy kinek is lett igaza.

„*Ez is valami: gondatlan haldokolhatok*” – összegzi, ami neki jutott osztályrészül. Húsz évig élt hipertóniában, melynek – orvos létére – egzakt modelljét dolgozta ki. „*A vegetatív idegrendszer alkalmas lehet rá, hogy... egész kiterjedt hárfáján hipertóniával válaszoljon az agyból jövő állandó iszonyingerekre.*” Az „értéktelen, tömeges” fordítás vérnyomásemelő hatását már korán felismerte: „*négyévi szakadatlan éjjel-nappal folyó fordítás után iszonyt vált ki a gépelőpapír*” – idézi tőle a betegsége és halála történetét megíró veje, Dr. Lakatos István. (12–13. old.)

Mi azonban ne menjünk bele a két eltérő egyéni sorsba, hanem maradjunk annál a vitapontonál, amely nemzeti sorsproblémáink régóta szembenálló értelmezéseiben fél évszázaddal ezelőtt azért fogalmazódhatott meg *ideáltipikus tisztaságában* (azért tudta megmutatni kristályszerkezeti lényegét), mert az évszázad magyar szellemeinek legnagyobbjai közül való páros csapott össze rajta.

Mi lett a háború csúcspontján megfogalmazott németh-lászlói introvertált kelet-európai sorskonceptióval? Mi lett a hosszú életműben addig kiérlelt szekfűgyulai német–magyar illeszkedés-ideállal? Mi lett a kétféle hűséggel? A nagy történelmi események s az azóta eltelt félévszázad tisztázó történései fényében melyik helyzetértelmezésnek – s ebből kihüvelykhető prognózisnak, netán programnak – tudnánk ma inkább igazat adni?

Legfrappansabban a némethi „egymás ellen lüktetés” koncepciója cáfolható: a germán szétveretés, széthullás nyomán *nem* köszöntött be a kelet-európai országok fénykora.

A többi kelet-európai állam ugyan újra gyarapodott a német és magyar területekből és népességéből – az első világháború után csak Magyarországot

veszítette el területe kétharmadát, Németország ehhez képest alig valamit, ám a második után már ő is majdnem hasonló sorsra jutott –, de az utolsó fél évszázadot mégis bajos volna cseh, lengyel, román fénykornak kikiáltani.¹

Egyfajta „dunavölgyi integráltságot” is nyert ez a régió, de erre sem nagyon lehet rámondani, hogy szerves, vitális egység és még kevésbé, hogy ez gazdasági felemelkedéshez vezetett.

Nem, Németh Lászlónak nemcsak saját egyéni sorsában kellett katasztrófát elkönyvelnie!

S Szekfű Gyula?

Ő hosszú tudományos *éloge*-ban hódol a középkor óta most újra szomszédunkká vált Oroszországnak, tisztára mosva őt „*a szovjethatalomról harminc éve terjesztett véres képekből, melyek elretentés céljából hozzátartoztak a cordon sanitaire felszereléséhez*” (Forradalom után, 123. old.)

Leleskülten idézi a sztalin alkotmányt, majd agitativé bizonygatja: „*A fent felsorolt szabadságjogok tényleg érvényben vannak ma is az egypártrendszeres Szovjetunióban... Minden átlag szovjet polgár mosolyog az idegenek azon gyermekes feltevésén, mintha ő nem lenne szabad és az országban nem lenne szabadság.*” (133. old.) A gazdasági újdonságról sem feledkezik meg: „*A kommunista pártnak legfontosabb, felvilágosító, ellenőrző és előrelendítő szerepe a gazdasági élet terén van.*” (137. old.) Az új szomszédnak az erkölcsei elismerés is kijár: „*Erkölcsei téren is világos a helyzet. Az új rendszerben nincs korrupció, ami az állami és gazdasági életnek, amint Európában Nyugatról, Angliából Keletre megyünk, mindinkább növekvő rákfenéje.*” (141. old.) S mivel a magyarok különösen érzékenyek a nemzetiségi problémákra, itt is van egy jó híre: „*A sokféle nemzetiség életét a legliberálisabb nemzetiségi törvény szabályozza, Sztalin alkotta, aki már Lenin mellett is a nemzetiségi kérdés szakembere volt.*” (155. old.) S végül, de nem utolsó sorban évekkel elővételezi – és nemes felháborodással utasítja vissza – a személyi kultusz vádját: „*Elhíhetjük, az a számtalan Sztalin-kép, mely lépten-nyomon, hivatalpalotákban, kunyhókban, utcán és felvonuláson látható, az orosz nép valódi érzelmeinek kifejezése, nem bizantinizmus és nem is az orosz ikonok meghosszabbított, újszerű gyakorlata.*” (156. old.)

Hová lett „*az eszmék világába költözött germán Közép-Európához képezett múltunk és jelenünk*”? – Igaz, hogy a „*keresztény frigyét*” először a „*népi kollektivitás legcsupaszabb önzésén*” alapuló germán nagyhatalmi államreazon szegte meg, de az ura és parancsolója bukásával és halálával nyomorba süllyedt és kiszolgáltatott csatlós hamarosan keresni kényszerült egy új „*overlord*”, az emberséges győző kegyeit.

Lehetséges, hogy a szekfűgyulai történelmi életérzés mélyén nem is a germán kereszténységhez, hanem a *legközelebbi és legerősebb nagyhatalomhoz* való félénk hűség lappang? Lehetséges, hogy ez akkor fog újra átkeresztényülni és átgermánosodni, ha és amennyiben a nyugati szomszédságban kialakul – még az integrálódott Európán belül is – a német nyelvű, politikai tekintetben kívánhatólággal semleges, de gazdaságilag vélelmezhetően hegemonikus szuper-konföderáció? S minthogy egy ilyennek az esélye a 90-es évektől kezdve már nem tartozik a lehetetlenségek körébe, lehet, hogy nagyon is oda kell figyelnünk

az így értelmezett „szentistváni beilleszkedés és önállóság” alternatívájára?

Kelet-Közép-Európán belüli sorsproblémáink és megoldásuk iránya

Mindkét alternatívát lehetőség szerint egyenlő eséllyel kellene e felülvizsgálatra bocsátanunk. Félő azonban, hogy már eddig is alig lepezett elfogultságot vélnek kiolvasni sorainkból a „kuruc” változat iránt. Ez az „egyoldalúság” várhatóan még fokozódni is fog azzal, hogy gondolatmenetünket a már idézett Bibó Istvántól kölcsönzött néhány gondolattal folytatjuk, aki még szűkebb pártállására nézve is a népi-protestáns Németh László küzdőtársa, és aki pl. tartózkodó ellenszenvét Mindszenty József hercegprímással szemben még akkor is kifejezésre juttatta, amikor 1956. november 4-ének hajnalán, az orosz előzónás pillanatában a parlament kapubenülőjében találkozott, Bibó az amerikai követségről jöve, ahol a törvényes kormány egyetlen szabadlábbon lévő tagjaként memorandumot adott át, Mindszenty oda menet.

Szándékainkban azonban nincsen elfogultság. S ha „kuruc” szerzők némelykor elegánsabb eszme-futtatásokat is kínálnak fel gondolati építkezésre, az egészből kiegyensúlyozott, mindkét irányban méltányos következtetéseket próbálunk levonni alapkérdésünk, a német–magyar sorskapcsolatok múltja és jövője tekintetében.

Nos, Bibó számbaveszi a kelet-európai térség hatszáz éve azonos 9 kis nemzetét (lengyel, magyar, cseh, szerb, horvát, litván, román, bolgár, görög) és az 1400–1800 között ugyanezen a területen megjelenő két alkalmi katonai és politikai vállalkozást, az oszmán és a Habsburg birodalmakat. Ez utóbbiak „Maguk alá is gyűrték egy időre e nemzeteket, s politikai fejlődésüket megakasztották, de nem voltak képesek sem egyetlen itteni nemzetet megszüntetni, sem egyesítésükből valamiféle új nemzetalakulásnak az útját megindítani.” (240. old.)

Az itteni változás igen szerény és nem nagyobb, mint amennyivel Nyugat-Európában a nemzetek zárt száma változott.

„Ami nagyobb változás Kelet-Európában, az az, hogy ezen a területen... a nemzetek egymás közötti elhatárolódásának a stabilizálódását nem a történelmi határ mentén kell keresni, mint Nyugat-Európában, hanem a nyelvhatár mentén.” (241. old.)

De hogy is néz ki közelebbről ennek a közép-kelet-európai térségnek az a belvilága, melynek orientációs keretül választása Németh László számára rokonszenvesebb alternatíva, mint a keresztény-germán Nyugat felé való igazodásunk, és amely történelmileg az utóbbi „ellen lükter”?

Bibó válasza itt meglehetősen prózai és kiábrándító. E térségben egyfelől az el nem fogadott történelmi leckék példáit, másfelől a helyes irányú (értsd: az államhatárokat a valódi nemzeti, vagyis a nyelvhatárok felé igazító) elmozdulások durva eszözökkel való megvalósítását látja.

Így egyfelől a három kísérlet, amely nyugat-európai mintára a történelmi egységre támaszkodva többnyelvű népeket akart egységes nemzeti tudattal megtölteni, tehát a lengyel, a magyar és a cseh, újból és újból és a megfelelő

tanulások levonása nélkül megbukott. Pl. Lengyelország, nem tanulva 1815-ből, 1920-ban a szovjet, 1939-ben a csehszlovák és 1946-ban a német területeken lépte túl az etnikai határokat.

Másfelől pl. „1938-ban, midőn a hitleri agresszió elindult Csehország német területei irányában, csakhamar napvilágra jött, hogy Csehszlovákiának nemcsak német lakossága, hanem a magyar lakosság, sőt a szlovák lakosság komoly része is nem érez szolidaritást a csehszlovák állammal. A sérelmek komolytalanok voltak, és felfújtak, de az idegenség megvolt... Csehszlovákiával is az történt tehát, ami Lengyelországgal és Magyarországgal: egy hosszú idő óta készülő történelmi folyamat egy történelmi pillanatban a legbrutálisabb erőszak külső körülményei közepette zajlott le. Ez a helyzet képtelenné tette a cseheket arra, hogy a brutális erőszak mögött meglássák azt, amely egy hosszú idő óta készül és a kelet-európai fejlődésnek megfelelő folyamatnak egyik láncszeme volt csupán. A csehek egész egyszerűen úgy érezték, és joggal, hogy Európa cserben hagyta, nemzetiségeik hátba támadták őket, és Európa tartozik nekik szabad államuk helyreállításával.” (207. old.)

Történelmi illúzió sosincs valamelyes történelmi realitás nélkül. Így Bibó rámutat arra, hogy „a Vérző Lengyelország, Vérző Magyarország, Vérző Csehország” képeinek ugyan az elnyomott lengyelek, magyarok és csehek szenvedései és jajszavai komoly realitást adtak, mégis „E három nemzettel az tette volna a legnagyobb jót, aki történelmi országuk felszámolását az etnikai és önrendelkezési elvek szigorú alapulvétele mellett folytatja le. A történelmi ország széttröszése akkor is fájna jó ideig, de az elnyomott honfitársak szenvedéseinek a zaklató hatása elmaradt volna...” (210. old.)

És itt jut el Bibó ebben az 1946-os, a II. világháborút követő békek számára sajnos meghallatlanul irányt mutató írásában az éppen napjainkra beérrő emberi jogok, a következetes, igazi demokrácia témájáig. Minthogy e közép-kelet-európai nemzetek a demokrácia összeforrasztó hatásában régóta csalódtak – ki-ki a maga katasztrófája után –, ezért „midőn az elé az alternatíva elé kerültek, hogy a demokrácia eszményeihez legyenek-e hűek, vagy területi igényeikhez, habozás nélkül az utóbbit választották, nem törődve azzal, hogy mindgyükük – ki-ki a maga idejében – az európai demokrácia büszkesége volt. A történelmi államterület megtartása érdekében Lengyelország és Magyarország a kisebbségi elnyomás és elnemzetlenítés hatástalan eszközeivel kísérleteztek, legújabbán pedig Lengyelország és Csehszlovákia a kisebbségek teljes kitelepítésének az egészen radikális útjára léptek, s immár a demokratikus látszatokat sem őrzik e vonatkozásban.” (211. old.)

Nagyon kényes témához jutott el Bibó (s vele mi is), valóban. Azzal a bizonyos hatalmi vagy pláne nagyhatalmi államrezonnal szemben, mely Székfü Gyula fájdalmas tapasztalata szerint már a század első felében kettéhasította a keresztény-germán egységes lojalitást, vajon fel lehet-e mutatni egyetlen ténylegesen korlátozó erejű emberjogi ill. erkölcsi aktust? – Bibó István tud ilyet, „a demokratikus bölcsesség magasiskoláját, melyet Dámia mutatott fel 1919-ben, amidőn kijelentette, hogy még történelmi dán területeket is csak népszavazás útján óhajt visszakapni.” (211. old.)

Bibó ebben az általunk referált, direkt módon „A kelet-európai kisállamok nyomorúsága”-ként megcímzett tanulmányában fejti ki az igazi demokráciának azt a kritériumát, amelyet a legtöbbször szoktak – nem ritkán csak jelszószerűen, kelet-európai történelmi környezetéből kiragadva – idézni tőle.²

„Abban a görcsös félelmi állapotban, mely elhiszi, hogy a szabadság előrehaladása veszélyezteti a nemzet ügyét, nem lehet élni a demokrácia javaival. Demokratának lenni mindenekelőtt annyit tesz, mint nem félni: nem félni a más véleményűektől, a más nyelvűektől, a más fajúaktól, a forradalomtól, az összeesküvészekől, az ellenség ismeretlen gonosz szándékaitól, az ellenséges propagandától, a lekicsinyléstől és egyáltalán mindazoktól az imaginárius veszedelmektől, melyek általában valódi veszedelmekké, hogy félünk tőlük.” (220. old.)

Ha a demokráciának elvontan vagy más földrajzi-történelmi közegben talán más, találhatóbb definícióját is lehetne adni, mint ezt a félelemnélküliséget, a mi térségünkben bizonyos ez a leglényegretörőbb és leghasznosabb. Azok az évszázados tapasztalatok, melyek a nyugati világban kielélték és megszilárdították a demokrácia javaiban való bizalmat, a közép- és kelet-európai országokban még előttünk állnak, de mindenekelőtt azt a belátást és érzést kell hogy meghozzák, hogy az emberi jogok, szabadságjogok, nemzetiségi jogok megadása nem fogja egzisztenciálisan veszélyeztetni a térség államalakulatait, hanem ellenkezőleg: éppen e jogokból, ezek megadásából és garanciáiból születhet meg végre a térség legitim stabilitása.

E belátások fényénél pedig úgy tudjuk az első választ megadni központi kérdésünkre (minősíteni az idézett „ösvitában” kialakult *issue* alternatívái egyikét, a szűkebb közép-kelet-európai térségbe való integrálódásunk kulcsfeladatát, bár értelemszerűen a kérdésnek azt a részét *nem* érintve, hogy vajon e térség önmagára találása tényleg a német megerősödés ellen „lüktet”-e), hogy igen: a legsürgősebb és legfontosabb történelmi feladatunk most valóban nem lehet más, mint *ebben a legközelebbi körben*

rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk; és nem is kevés.

JÓZSEF ATTILA: A Dunánál. 1936.

A vers befejező félmondata külön hangsúlyt kap itt. A saját tőszomszédságunkba való integrálódásunk egyáltalán nem idillikus összefogás, összeölelkezés. Ellenkezőleg, egy évszázadok óta elrontott, zsákutcákkal, kelepccsel pervertált torz állapotot kell itt alapjaiban megreformálnunk, viharosan vagy elfojtottan gyűlölködő illetve gyanakvó együttesünket eleddig gyógyíthatatlannak tapasztalt nyálvaiból kigyógyítanunk.

Ez az eddigieknél nagyságrendekkel jobb kommunikációt igényel, szocietális szintű empátiát, ön-relativizálást, a bibói szellem érvényesítését. Ebben a szellemben viszont már megiscsak kezd körvonalazódni egy olyan új helyzetrajz, melyben talán nem is kell feltétlenül *vagylagosan* felfognunk a környező Kis Szomszédokkal és a nyugati Nagy Szomszédokkal való magasabbrendű szolidaritás lehetőségét illetve kívánatosságát.

A nemzeti materializmus leküzdése a térség kishatalmai és a nagyhatalmak viszonyában is

Bibó István kalauzolásával eljutottunk a felismerésig: Közép- és Kelet-Európa fő problémája mindeddig abban állott, hogy itt gyakran választani kellett a materiális nemzeti érdek és az emberi jogok, a demokrácia, egyszóval az elvek között, és a választás gyakorlatilag minden esetben az előbbi felé dőlt el. Ez szült újabb és újabb bizonytalanságokat, amikből háborúskodások, sőt világháborúk keletkeztek.

Felmerül a kérdés: vajon nem ugyanígy fogható-e fel a Székfü-Németh vitában exponált másik reláció, a Kelet-Európa mint egész és a nyugati keresztény-germán Nagy Szomszéd „egymás ellen lüktető” sorsának kapcsolata is? S a megoldás nem itt is csak az lehetne-e, hogy a nagyhatalmi államrezon is engedjen, rendelődjön alá az elveknek, értékeknek, önrendelkezési jogoknak?

Bibó „nemzeti materializmusnak” nevezi azt a primitív lelkiállapotot, amely a létért való kiélesedett harc, a lét állandó és kiút nélküli bizonytalansága nyomán a politikai értékek háttérbe szorítását, sőt az értékvilág teljes megzavarodását eredményezi. Ez távoli deformációja a *marxizmus szociális materializmusának*. Ahogyan az osztályharc lázában élő ipari munkásság is érzéketlen volt a finomabb értékek iránt (mindaddig, amíg politikai súlya meg nem növekedett, politikai lehetőségei ki nem tágultak, reményei be nem teljesültek), ugyanígy a közép- és kelet-európai nemzetek eszmevilága is súlyos közösségi hisztériákba bonyolódott és értékpusztítónak bizonyult.

De e „nemzetproletárok” magasabb értékek iránti érzéketlensége játékelméletileg logikus reagálásnak tekinthető bizonyos *hamis realista hatalmasságok* ravaszságára és erőszakosságára. Az a politikai „nagyrealizmus”, melynek Bismarck volt a nagy példaképe, a demokrácia meghamisítását, a demokratikus formák között folyó antidemokratikus kormányzást és politikázást valósította meg. A nemzeti materializmus logikus kiteljesedése az élet minden megnyilvánulását a legádázabb nemzeti célszerűségnek alárendelő *nemzetisocializmus* volt („a hamisítástól a gyilkosságig minden szent és sérthetetlen, ha a nemzet érdekében történik”). Ezzel szemben Masaryk Tamás örökemlékezetű példamutatása marad, hogy fel merete tární egy olyan nemzeti történelmi dokumentum hamisságát, melynek tartalma a romantikus nemzeti öntetszelgés kedvelt forrása volt – állítja Bibó a dán népszavazáskérés példája mellé a csehszlovák elnök – sajnos, kevés követőre találó – elvhűségét.

Újra feltolul a kérdés: vajon a bismarcki „hamis nagyrealizmus” és közép- és kelet-európai követőinek (a Tiszák, a Bratianuk, Pašić, Bethlen, Venizelosz stb. típusának) „hamis kisrealizmusa” és a mindkettőben közös „nemzeti materializmus” eltűnhet-e végre, mint a térség igazi rákfenéje, az új Európából? Átengedheti-e a helyét a valóban, nemcsak megjátszottan értékvezérelt, elvszerű, következetesen demokratikus politikának, ami a gyógyulás útja, a legitim stabilitás és a béke záloga?

A kérdésre meglepően erős lendülettel válaszolják a határozott IGEN-t mai mérvadó politikusok, nemzetközi véleményvezérek, involváltak és madártávlati megfigyelők egyaránt.³

Brzezinski pl. mintha Bibó István gondolatmenetét folytatná a Magyar Televízió *Panoráma* c. műsorának „A Jalta utáni Európa, Közép- és Kelet-Európa jövőjéről” c. interjúorozatában: „Ezt a közös európai házat földrajzi fogalmakkal írjuk-e le, vagy inkább úgy, hogy vannak olyan közös eszmei értékek, amelyek az európai civilizáció alapját képezik? Én egy olyan európai házban hiszek, amely bizonyos magasabbrendű értékekre épül. Ezek között az értékek között az elsődleges az egyén központi szerepe, a szabadság elsőbbsége, a demokrácia intézményesítése és mindezek alapján a bőség megteremtése... Valós lehetőség van egy olyan Európa létrehozására, amely bizonyos eszmei törekvések közös voltára, nem pedig egyszerűen egy mechanikus földrajzi meghatározásra épül.”

A Brzezinski hangsúlyozta közös jelleg az eszmei törekvésekben kizárja, hogy bármelyik fél is a saját államrezonját öltöztesse értékköntsébe, vagyis a korábbi hamis nagy- és kisrealizmusok álságos kettős játékát játssza. És ezt Brzezinski arra a kérdésre felelte, hogy „*Merre mozdul innen az amerikai külpolitika Kelet-Európa, Magyarország vonatkozásában?*” – vagyis az elvszerű fair play-t nagyhatalmi relációban is kölcsönösen kötelezőnek értette. (*Hitel*, '89. 9., 18. old.) De minket most természetesen legjobban a németiség felelős hangja érdekel.⁴

Erre a szolgálatra keresve sem találhatnánk alkalmasabb személyt Richard von Weizsäckernél, aki egyrészt a leghitelesebben képviseli a németiség többségének álláspontját (ellenjelölt nélkül választották meg a második ötéves periódusra), másrészt azt képviseli bennük, ami a legnemesebb, legrokonszenvesebb és legfelelősebb: erkölcsi tartásukat („a nyugodt, méltóságteljes határozottságot” – ahogy a vele interjút készítő *Time* 1989. június 5-i száma írja).

W

weizsäcker ebben az interjúban mintha csak az aggódó Közép-Európa általunk megszólaltatott, immár történelmünk, kultúránk mélyeiből jövő hangjaira, Németh László és Bibó István igazi gondjaira válaszolna. Emlékezzünk Németh László mélyeségei félelmire: „...a germánosság természetes szövetségi voltaképp a még keletibb népek, az orosz és török, akik addig öröklék nekik a kelet-európai népeket, míg csak még nem osztozkodhattak rajtuk”.

Bibó István pedig Bismarck és a bismarcki típusú térségi politikusok „hamis realizmusából” vezeti le azt a „nemzeti materializmust”, amely a demokratikus formák között folytatott antidemokratikus kormányzással és (nagy)hatalmi politizálással éppen a keresztény európai erkölcsi erejét ásta alá (vagy az elektronikus eszközök kifejezéstárából vett találébb megjelöléssel: „*irta felül*”).

Az is Bibó kétségbeesett megállapítása – 1946-ból, amikor az elvszerűséget, az európai alapértékeket, jelesen a személyek és nemzetek önrendelkezési jogát a párizsi békeszerződés újból megtagadni (az erősebb államrezonjával „felülírni”) készült –, hogy a térség szereplői és békeintézői újból nem tanultak a történelmi leckékből, elvszerűségük éppen a legfontosabb vonatkozásban csak deklarált, színlelt, „hamis realista”.

Mindezzel a háttérben jó volt hallani, amit Weizsäcker elnök ezen a kettős ünnepen, példátlanul egységes újra-

választása és a Német Szövetségi Köztársaság 40. születésnapja alkalmából a *Time* képviselőjének mondott: „*Ha valaki azt hiszi, hogy vissza lehet menni Bismarck korába, és azt várja, hogy egy olyan új európai condominium létesüljön itt, amely egy gorbacssovista birodalmi Oroszországból és egy újraegyesített Németországból áll, az nem tanult a történelmi leckéiből.*”

Mindezt pedig a *Time*-nak arra az ellenvetésére mondta, hogy ha a Nyugati Táboron belül a németek valóban speciális tapasztalatok birtokában tudják magukat a Kelet-Európával való kapcsolattartás tekintetében, s itt ezért sajátos közvetítő szerepre vállalkoznak⁵, ez nem idézi-e fel annak veszélyét, hogy Németország, a nyugati szövetségi rendszerből kilazulva, a Szovjetunióval alakít meg egy politikai és gazdasági szövetséget.

A 20. századi háborúkból a németek igenis levonták a tanulságokat: Soha többé! Valóban feladták centralizált nagyhatalmi törekvésüket. („*Sem nagy hatalom, sem játékszerek mások kezében.*” Vagyis, ha jól olvassuk: sem cselekvő, sem elvszerű felként nem akarnak többé részt venni elvszerűtlen, hamis [nagy]realista hatalmi műveletekben.) S ha valakinek nem volna elég e legmagasabb helyről a legteljesebb komolysággal adott erkölcsi biztosíték, történelmi emlékeztetések illetve pontosítások szilárdítják meg ezt a tisztult jövőképet: „*A német történet és hagyomány mindig nagyon föderalista volt. A központosított német állam a kivétel volt, nem a szabály. A nagy német tradíció egy nagyon figyelemreméltó bajor történet, porosz történet, szász történet, hamburgi történet stb. summázata. Most Európa előttünk álló fejleményei vonatkozásában a kötelező és jogok nemzetközi testületekre és struktúrára való elkerülhetlen átruházását látjuk. Fő problémáink egyszerűen nem ismernek többé országhatárokat. A nemzeti érdekek nemzetköziesítésének korszaka köszönt be. És a német történelem, a német hagyomány sokkal jobban fel van készítve erre, mint szinte akármelyik másik nemzeti tradíció Európában. Így ha Európa jövője kikerülhetetlenül az erősödő nemzetköziesedés, ez csak egy nagyon föderalista rendszerben válik elfogadhatóvá. Nos, nekünk németeknek ez már történelmileg adott, nem kell művelni kialakítanunk.*”

Weizsäcker elnöknek ezek a szavai túl azon, hogy jelzik az új ezredébe ívelő világ új alapszabályait (az országhatárokon átúsuló össz-emberi problémák nyomában szükségszerűen kialakuló nemzetköziesedést), a közvetlen jövő irányát is mutatják. A németek számára legfontosabb természetesen az azóta leomlott Fal és a Brandenburgi Kapu megnyitása utáni német–német kapcsolat milyensége. De nekünk magyaroknak is eszünkbe juttatja a „határok ellégiesítésének” Groza Péter-féle ideáját, illetve a most talán lassan újra aktuálissá váló erdélyi autonómiát. (Egybehangozóan egyébként Bibó István hitével: a kelet-közép-európai térségben a legokosabb megoldás: autonómiával a legnagyobb mélységben a nyelvhatárokhöz igazodni, még akkor is, ha ezzel egy várost és vidékét választanánk el – könnyen átjárható, légies határral – egymástól. – S Genf és Sopron példáját hozza fel erre. (244. old.)

Mind Bibó, mind Németh aggályainak örököseit azzal nyugtathatják meg a nagy keresztény-germán szomszéd felelős szószólójának szavai, hogy nem elmosva, hanem

nám: etikettjére ismerni." (490. old.) – Nos, ha egyébként kapcsolatunk a Gazdag Szomszédal olyan korrektül alakul, ahogy alakul, akkor ehhez ráadásul nem árthat még egy újrafelfedezett, felelevenített „keresztkomaság” sem, éppúgy, ahogy román „tejtestvéreinktől” (szintén Németh László elnevezése) sem irigyeljük a gazdag francia Nagyábscit.

5. Németországnak ezt a közvetítő szerepét Hans-Dietrich Genscher a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen való díszdoktorrá avatásán a francia költő, Paul Claudel szép szavaival fejezte ki: „Németországnak nem az a rendeltetése, hogy megossza a népeket, hanem az, hogy mindazokkal a nemzetekkel, amelyek körülveszik, éreztesse, hogy nem élhetnek egymás nélkül.” (Hítel, 1989. 3. 20. old.)

I R O D A L O M

Bibó István, *A kelet-európai kisállamok nyomorisága*. In: *Válogatott tanulmányok*. II. kötet. Magvető Kiadó, 1986.

Brzezinski, Zbigniew, *Gondolatok Közép-Európa jövőjéről*. Interjú. In: *Hítel*, 1989. 9. 18-19.

Genscher, Hans-Dietrich, *A közös európai ház ajtaját és ablakát nyitva kell tartani*. In: *Hítel*, 1989. 3. 20-22.

Isten akaratából... Bokor Péter filmje és interjúja Habsburg Ottóval. In: *Hítel*, 1989. 1. 48-54.

Havel, Václav, *Történet és totalitás*. In: *Hítel*, 1989. 16. 4-7.

Lakatos István, *Németh László betegsége és halála*. Új Forrásfüzetek, 5. 1989.

Németh László, *Sorskérdések*. Magvető és Szépirodalmi Kiadó, 1989.

Székfü Gyula, *Forradalom után*. Cserépfalvi, é.n.

Weizsäcker, Richard von, *Questions of Unity*. In: *Time*, June, 1989. 26-28.

A **KESZ** az ön álma, mert mi 150 nap
alatt megvalósítjuk azt, amit ön
megálmodott!

Fa-, ragasztott fa- és acélszerkezetek
generáltervezését és -kivitelezését
szakszerűen, gazdaságosan
és gyorsan vállaljuk,
elképzelései szerint.

**Könnyűszerkezet-építő
és Szolgáltató Kiszövetkezet**
Vállalkozás: Szeged,
Szilágyi u. 2. 6701 (Pf. 716.)
TELEFON: (62) 24-002 (M)
(62) 24-181 (M)
TELEFAX: (62) 25-416 (A)
TELEX: 82-743
(üzenetrögzítővel)

EGÉSZ ÉVBEN SZERETETTEL VÁRJUK!

FILMVILÁG

Filmművészeti folyóirat

Az áprilisi szám tartalmából

Balassa Péter: A fényírástudók felelőssége

Varlam Salamov: A pokol kikötője

– *kényszermunka a Szolovki-szigeteken*

Bikácsy Gergely: Szabadság, éjszaka

– *az ismeretlen francia film*

Robert Christgau: Kandírozott mandarin-
zselészínű dal

Len-nonszenszek – John Lennon írásaiból

Elia Kazan: Az anatóliai mosoly

– *önéletrajzrészlet*

„Zsidó” – főnév vagy melléknév?

EDGAR MORIN

Az, hogy *zsidó*, a szétszórás előtt egyszerre jelentett vallást, etnikumot és nemzetet. A diaszpóra után nem volt többé nemzet, csak szétszóró nép, amelyet vallási hagyományai kapcsolnak egybe. A nyugati társadalmak elvilágiasodásával és a zsidók egyenjogúsításával kezdetét vette az idegen nemzetekbe való asszimiláció, és a zsidó nép fogalma elhalványodott. A *zsidó* megjelölés így hát csupán vallási értelművé lett („izraelita felekezet”), és az elvilágiasodott, magukat tehát a többi állampolgárhoz hasonlóan érző zsidóknál elmosódott.

Am az idegen népbe való beilleszkedés nem ment végbe tökéletesen. Az új kitaszító erő immár nem egy istengyilkos vallás, hanem egy ártalmas etnikum ellen fordult: az anti-judaizmus antiszemitizmussá változott. Minél inkább be akar illeszkedni a zsidó az idegen népbe, annál jobban igyekszik az antiszemita őt bezárni gyógyíthatatlan faji egyediségébe. Az egységek szerint mégis asszimilált, mások szemében viszont asszimilálhatatlan zsidó idegenkedik mind a Mózes-hittől, amelytől már elfordult, mind az „idegenek” világtól, melyben az elutasítás ezernyi változatban él továbbra is.

Így aztán kettős, sőt hármas önazonosításra kényszerül. A „zsidó” szó számára már nem főnév, hanem olyan melléknév, amely egy elveszett hagyományokkal és bármikor megméltelhető üldöztetésekkel teli múlthoz köti. De identitása összetett, bizonytalan.

Az asszimilált zsidó (akár részt vesz a nagyobb vallási szertartásokban, akár nem) olykor abban véli megtalálni a teljességet, hogy izraelita felekezeti identitását ráilleszti francia nemzeti identitására, és – ahogy a protestánsok – ő is a francia nép és nemzet integrált részének érzi magát. Más esetekben, jóllehet teljesen elfordult a mózesi hittől, minthogy azonban kevésbé gyökerezik a nemzeti kultúrában s az antiszemita nacionalizmus is kitaszította, egy határok és nemzetek fölötti emberiségben keresi az igazságot, és egy „absztrakt” egyetemesség felé menekül előre, amiben a befogadó nemzet tagja gyökértelen kozmopolitizmust lát, az antiszemita pedig judeo-bolsevista összeesküvést.

Ezek a zsidók mindenképpen a laikus európai kultúra gyermekei. Ez nem annyira – vagy nem pusztán – azt jelenti, hogy ők franciák és zsidók, ahogy lehet valaki egyszerre francia és protestáns, hanem azt, hogy őket a világiasság, az európai kultúra e gyümölcse szabadította fel és egyszersmind táplálja, és hogy őket, mint polgárokat

ugyanaz, a modern társadalmak meghatározó vonásává lett világiasság határozza meg. Ahogy ostobaság lett volna a katolikusok közé besorolni Diderot-t és Voltaire-t, ugyanígy abszurd az elvilágiasodott zsidókat azzal a vallással azonosítani, amelytől világiasságuk elfordította őket. Persze ezek – ahogy a világius katolikusok is teszik – esetleg még hűek maradtak vagy maradnak a halál, a házasság, a születés őseiktől származó főbb szertartásaihoz. Am ez a kötelék is természetes módon halad a felbomlás felé, például a vegyes házasságok révén.

Utolsó különbségnek marad tehát a kitaszított, megalázott, üldözött kisebbséghez való tartozás tudata. Am a humanista kultúrán belül ez a sajátosság egyre kevésbé elkülönítő jellegű, ellenkezőleg: érzékennyé tesz a feketét, arabokat, cigányokat sújtó megalázás, kitaszítás, üldöztetés, és szélesebb értelemben az egyént hovatarozásában erő minden sérelem iránt.

A második világháború és következményei mélyesen felforgatták a zsidó identitást. Az 1942-re szisztematikusan öldöklővé fajult üldözés óriási mérete minden zsidóban – akár asszimilált volt, akár nem – azt az érzést keltette, hogy szörnyűséges és egyedül sorsra jutott.

A zsidókkal való elbánás kegyetlensége, a hagyományos antiszemita magatartásnak a náciizmus miatti diszkreditálódása – mindez a háború után létrehozott egy bizonyos immunitást az antiszemitizmussal szemben a nem-zsidó világ politikai-társadalmi testében. Ezzel párhuzamosan Nyugaton a nem-zsidó környezet lazábbá vált, a külfölddel való kapcsolatai megsokasodtak, nacionalizmusa csökkent, a társadalom mozgékonyra vált, normalizálódott. Mindezek a változások lehetővé tették számára az olyan gyökértelenek és nomádok jobb megértését, amilyenek a szétszórt zsidók. A háború utáni időszak, amikor a kitaszítási gépezetek működése csökkent, kedvezni látszott a zsidó asszimiláció felerősödésének és általánossá válásának.

Azonban már áthatolhatatlan, kifürkészhetetlen fekete lyuk támadt az asszimilált zsidók identitásának közepe: Vichy kitaszította a francia identitásból azokat, akik addig visszavonhatatlanul integráltak hitték magukat; a megszállók által folytatott üldözés az emberi nemet kívülre taszította az egész zsidóságot; végül az a tömegpusztító gépezet, amelyet Auschwitz testesít meg és jelképez, megsemmisítésre szánt mindent, ami zsidó. Miként Daniel Sibony megállapította, identitásuk leglényegét egységek nem találhatják meg másutt, mint éppen ezen

identitás kiirtásában; különbözésüknek, amely – akár a nulla – tovább nem csökkenthető, már csak egy – hovatovább eszelősen hajtogatott – hivatkozása marad: „Auschwitz”. A többiek újakezdek az időszámítást Auschwitztól, hogy megkapaszkodjanak a cionizmusban, aztán Izraelben. Némelyek vissza is térnek Mózes vallásához.

Valójában a náciizmus újította meg a zsidó népet, amikor megkísérelte elpusztítását. A náciizmus következményei hozták létre Izrael nemzetállamát. A cionizmus persze már létezett, de valószínűleg nem vezetett volna Izrael állam megalakulásához, ha a náci üldözés ezt oly erőteljesen nem segítette volna elő. Itt megfigyelhető az antiszemita/cionista dialektika, ahol az ellenfelek ugyanabban az irányban dolgoznak: elszigetelni a zsidókat a nemzetekkel szemben: antiszemita oldalról negatív értelemben, megvonva tőlük minden nemzeti jogot, cionista oldalról pedig pozitív értelemben, saját nemzeti létet adva nekik.

A nemzeti alapokon álló „izraelizmus” különbözik a judaizmustól. Ennek az alapja vallási. Az izraeli, ahogy Georges Friedmann helyesen jegyzi meg, különbözik a diaszpóra zsidójától. Ugyanakkor mély összeköttetés van a zsidó identitás és az izraeli identitás között. A diaszpórazsidók, még a cionizmus iránt közömbösebbek is, a kibuc és a hadsereg Izraeljében annak a látásmódnak a konkrét cáfolatát látták meg, amely a zsidóból kereskedőt és gyávt csinált. Izrael, amelyet az arab-muzulmán környezet elutasított, egy körülzárt nemzet képében teremtette újra a varsói gettó képzetét, felkeltve ezzel az ösztönös szolidaritást.

Ettől kezdve Izrael egyre mélyebben hatolt be sok diaszpóra-zsidó identitásába. Ez a tendencia némelyeknél erősödik, és az izraeli kormányzat minden akciója iránti feltétel nélküli szolidaritásban teljesedik ki; az újabb nemzedékeknel pedig a „Franciaországban és Izraelben, ugyanaz a nép” tételben ver gyökeret. Innen ered az az összetett, kettős kötődés, amely ambivalenciájában hasonló a „kapitalista” országok kommunistáinak a Szovjetunióhoz fűződő kettős kötődéséhez, ám értelmében eltérő (az egyik esetben egy különleges identitáshoz, a másikban egy egyetemes hazához való ragaszkodás).

A 70-es években azután feltűnt a neo-fundamentalista zsidó. Azok közül – különösen értelmiségiek voltak ilyenek –, akik korábban a Szovjetuniót és Kínát az emberiség ügyével azonosították, s ezzel ők maguk is azonosultak – sokan keserűen kiábrándultak. A proletár Messiás elvesztése kiváltja a visszafordulást Izrael prófétához. Marxtól elfordult értelmiségiek térnek meg a Tórához. A zsidó intelligencia egy része ma már a Bibliára hivatkozik, amelyet minden erkölcs és az egész civilizáció forrásának tartanak. A gyökerek mélyreható keresése az egyre inkább szimbiózisban lévő kettős vonatkozási pont, az izraeli nemzetállam és a mózesi vallás felé irányul.

Végül pedig egyre erősebb a rabbinizmus és az izraelizmus közötti konvergencia. Kezdetben a rabbinátus elítélte a cionizmust, amely átvitt a világi nemzetfogalomra egy addig vallási értelemben felfogott identitást. Később viszont annál is inkább csatlakozott az izraelizmushoz, mivel a világi állam – megújítandó ókori nemzeti múltjával való kapcsolatát – csak egy természeténél fogva

teokratikus történelemre hivatkozhatott, és nemzeti ünnepekként természetesen a nagy egyházi ünnepeket kellett beiktatnia.

Az auschwitzi fekete lyuk

Így tehát a népnek, a nemzetnek és a vallásnak a római megszállás előtti hármasság egysége helyreállt.

Ez a háromság igyekszik csápként körülfogni, visszaszerelni, magába szívni a modern zsidó identitást, amely ilyen módon egyre inkább elveszíti laikus és európai kulturális alapjait. Még ha megmarad is a Franciaországhoz és a francia néphez való tartozás érzése, ez a triász válik a zsidó identitás sajátos és ugyanakkor lényegi hivatkozási alapjává. Azok lesznek a zsidó közösségek reprezentatív és irányító tagjai, akik így vallják zsidónak önmagukat. Természetesen ők fognak a többi zsidó nevében beszélni. Ők azok, akik a „közösség” nevében (amely közösség fogalma impliciten magában foglalja a vallás-nép-nemzet hármasságát) elítélik Arafat meghívását Franciaországba, megszüntetik a „zsidó” álláspontot az auschwitzi karmelita renddel szemben stb.

Ettől fogva mindenki – zsidó és befogadó – szemében a zsidót a valláshoz és Izraelhez való kötődése határozta meg. Így a sajtó egész természetesen csinál az auschwitzi karmeliták ügyéből zsidók és katolikusok közötti konfliktust vagy félreértést, mintha a zsidó meghatározása mostantól fogva elkerülhetetlenül vallási volna, mint ahogy Arafat Párizsba jöveteléből zsidók és palesztinok közötti konfliktust csinált, mintha a zsidó meghatározása elkerülhetetlenül izraeli lenne.

Meg kell érteni a mai helyzetet: a zsidó öntudaton otthagya nyomát az auschwitzi fekete lyuk, amely helyrehozhatatlan bizonytalanságot keltett a nem-zsidókhöz való integrálódás lehetőségét illetően, és egyúttal zsidó identitása megingathatatlanságának bizonyosságát nyújtja a világi diaszpórabelinek. Így aztán a diaszpórában élő egyszerre aggódik és ismeri fel magát bensőleg zsidónak a náci múlt mindenféle felidézésekor (például egy háborús bűnösrel kapcsolatos eseménynél), akkor, amikor egyesek kétségbevonják a rémtettek megtörténtét, és akkor is, amikor a jelen valamelyest hasonlít a múlthoz (pl. fenyegetik Izraelt). A „közösség” vezetői azért használják ki és hajtogatják Auschwitzot, a karmelita rendet, Arafatot, hogy minden zsidó identitást bekebelezhessenek a mózesi vallás – zsidó nép – izraeli nemzet hármasságába.

Mindez annál is kevésbé találkozik ellenállással, mivel – zsidóknál és nem-zsidóknál egyaránt – eme tájékozódását veszített századvégen jól érezhető a törekvés a gyökerek és források újbóli felkutatására, s ez mindenfajta fundamentalizmus táplálója.

Am miként határozták meg önmagukat azok, akik nem tudják és nem is akarják magukat a hármasság egység függvényében definiálni? Amióta a hármasságban elhelyezkedők megkaparintották és monopolizálták a „zsidó” fogalmát, azok, akik sem elfogadni nem tudják ezt a definíciót, sem pedig megtagadni zsidó mivoltukat, „kettős kötés” állapotában vannak. Ők azok, akiknek semmiféle világos

és szabatos fogalom sem áll rendelkezésükre sajátmaguk meghatározására. Kik is ezek?

Spinoza követői

Elvittem egyszer a tisztítóba egy könnyű vászon nyári öltönyt. Amikor érte mentem, a nadrágot azonnal meg is találták, a zakót azonban nem. A tisztító többször is megvizsgálta a sorba akasztott zakókat, telefonált az alagsorba, megnézte, hogy a kabát nincs-e valamelyik gépben vagy egy második tisztítási művelethez besorolva, ám a zakó nem került elő, engem pedig megkértek, hogy másnap jöjjelek újra. Másnap ugyanez a jelenet, ugyanazok a hiábavaló vizsgálatok, mindaddig, míg a tisztító – szórakozottan nézelődni kezdve az ingek között is – a ráírt szám alapján felfedezte ott a zakómat.

Ez a zakó valóban ingszabású volt, és a nadrágtól elválasztva persze tényleg ingnek látszhatott, a nadrág jelenlétében azonban zakóvá lett. Ezt az ingformájú zakót, ezt a zakószertű inget egyetlen mosodában sem tudják megnevezni, mert a „zakóságon” vagy az „ingségen” kívül sehol sem tudnak más fogalmat alkalmazni. És ekkor azt gondoltam: velünk is így van ez. Nincs nevünk magunkra. Hibridek vagyunk, keverékek, keresztezettek, akiket még csak el sem ismernek ilyenek. Erőszakkal akarnak bennünket a két kategória valamelyikébe besorolni, amelybe beletartozunk is, meg nem is.

Ha az ember a megnyomorító kategóriákba nem fér be, összetettebb kategóriákat kell javasolni. A történelemből ismert „marrán” meghatározás magában hordja a kettős identitást. A marránok áttérített spanyol zsidók voltak, akik spanyol identitásukon belül hosszabb-rövidebb ideig megőrizték zsidó identitásukat is. A „marrán” kifejezés azonban a félelemből történt áttéréshez kapcsolódik. Magamat „neomarrán”-nak nevezném, és azt hiszem, az elvilágiasodott zsidók valójában neomarránok vagy még inkább Spinoza-követők. Spinoza követője az, aki számára a „zsidó” szó, megszűnve főnév lenni, melléknévvé válik; egy jelző a többi között, ám nem ugyanolyan természetű, mint azok, mivel sok szenvedést és mérhetetlen különbséget hordoz. A neomarrán pedig ezzel a jelzővel egy időben többszörös közösséget és egy kettős különbözőséget hordoz.

Abrahám, Mózes és a folytatás

Helyezzük el magunkat legelőször is Mózes vallásához képest. Én azok közé tartozom, akik nemcsak képtelenek hinni egy kinyilatkoztatott vallásban, de nem is zárják be a zsidó vallást végső, az idősámítás 70. éve utáni változatába.

Ne felejtjük el, hogy a „zsidó” vallási fogalma nagy történelmi változásokat, különféle és eltérő kifejeződéseket ért meg; így a jelenlegi ortodox vallás csak az egyik szektának, mégpedig a formalista farizeusok szektájának leszármazottja, amely két évszázaddal idősámításunk előtt született, amikor – a római megszállás alatt – egymás mellett léteztek a konzervatív elitista szadduceusok, a

zelóta nacionalisták, az esszénus misztikusok, valamint a zsidó Jézus tanítványai, akik a Pállá lett volt farizeus zsidó, a tarsusi Saul ösztönzésére különültek el a törzsből.

A judaizmus i. sz. 70 előtti polimorf gazdagsága, amely a zsidó kultúra görög–latin világban való megmerítkezésének gyümölcse, 70 után darabjaira hullott szét, és a farizeusok szektája vált hivatalos vallássá. Ám én – anélkül, hogy keresztény lennék – szerethetem jobban a zsidó Jézus üzenetét, aki könyörületet hoz magával, és aki – Pállal együtt – kétértelműség nélkül nyílt meg a görögök és az „idegenek” felé: Irtózhatók ennek a vallásnak az ortodox bezárkózásától, amely – szó szerinti értelemben véve – megtilt minden életközösséget az idegennel. Idegenkedhetek – akárcsak Spinoza – minden „kiválasztott nép” ideától. Filozófiám az athéni demokrácia és filozófusok üzenetére, nem pedig a Törvénytáblákéra alapozhatom és akarom alapozni.

Halljad, Izrael!

Ami Izraelt illeti, nemcsak hogy azok közé tartozom, akik nem kívánnak izraelivé válni, de azok közé is, akik nem hajlandók Izrael igazolásának gépies eszközévé válni, és azok közé, akik ugyanazon jogokat követelik a palesztin nép és az izraeli nép számára.

Amíg Izrael inkább fenyegetett volt, mint fenyegető, amíg példásan demokratikus nemzetnek tűnt egy despotikus és retrográd környezetben, amíg ellenségei nyíltan proklamálták megsemmisítésére vonatkozó szándékaikat, nem volt túl mély árok egyfelől azon zsidók között, akik mindenekelőtt azzal törődtek, hogy az európai zsidókat sújtó népirtás ne ismétlődjön meg az izraeli nép esetében, másfelől azok között, akik mélyen azonosultak ezzel a nemzettel, és következetesen jóváhagytak mindent, amit kormányzata tett. Ám a belső büntető intézkedések és a külső büntetőexpedíciók, Ciszjordánia elfoglalása, a Libanonban folytatott háború, Bejrút ostroma és végül az intifada mind keményebb elnyomása, mindez rombolja Izrael hírnevét, és tragikus történelmi kisiklást jelez.

Az alapítók közösségi cionizmusát és szocializmusát felemészítette egy „normális” társadalom, amelyet éppen most fal fel a nacionalizmus és egy új kolonializmus. A hadsereg – Izrael túlélésének eszköze – vált minden probléma megoldásává. Mindez egy új típusú „dél-afrikánizálás” felé halad. Akik egész életünkben arra törekedtünk, hogy visszautasítsuk az egyoldalú méltatlankodásokat és igazolásokat, nem csukhatjuk be kritikusszemünket, és nem igazolhatjuk Izraelt. De a legrosszabbat mindig igazolják a francia judaizmus hivatalosai, akik Izraelt továbbra is a salamoni Énekek éneke ifjú szüzeként tüntetik fel, és akik legfeljebb némi elkerülhetetlen hiányosságot látnak ott, ahol éppen jellegváltás megy végbe.

Az 1942–45-ös borzalmas népirtás nem indokolhatja az 1989-es izraeli állam szakralizálását. A „soáh” nem igazolhatja, hogy továbbra is áldozatnak tekintsek azokat, akik a kódobáló palesztin gyerekekre lönek, és akik helyeslik ezeket a gyilkosságokat.

Azok, akiket zsidó sajátosságuk készítetett arra, hogy szolidárisnak érezzék magukat valamennyi üldözöttel, ma

tragikusan szembesülni látszanak egy nacionalista, uralkodni vágyó, dölyfős, elnyomó Izraellel, amely helyrehozhatatlanul belesodródik egy szomszédai és saját maga számára is végzetes irányba, ha a külső és belső beavatkozások nem egyesülnek e folyamat megállítására.

Ami a zsidó nép eszméjét illeti, azok közé tartozom, akiknél ez a nép-fogalom már elhalványodott. Azok közé tartozom, akik megmaradnak annál a szinkretikus és laikus világegyetemnél, amelyben nevelődtek, azok közé, akik feleséget vagy férjet a befogadók közül választottak, s akiknek gyermekei – Schrödinger macskájától eltérően, amelyet két fél-macskába vágta – sem nem fél-zsidók, sem nem fél-befogadók.

De mindenekfelett azok közé tartozom, akik nem fogadják el, hogy a zsidó végzet kivételes sajtószerepe, a más kegyetlen tapasztalatokkal, más igazságtalanságokkal, a történelem más borzalmaival szemben valami partikuláris bezárkózást tápláljon.

Auschwitz tudata nem készlet engem arra a gondolatra, hogy ez a borzalom fölébe kerekedik a történelemnek. Az 1918-as versailles-i szerződés és az 1929-es gazdasági válság kellett ahhoz, hogy Németországban létrejessenek a náci antiszemitizmus eluralkodásának kedvező körülmények. Ha a zsidók kiirtása a Mein Kampf óta virtuálisan benne volt is a zsidók iránti vad gyűlöletben, meg kellett várni 1942-t, a végletes háború évét, hogy Hitler elhatározza az „Endlösung”-ot. Egyébként a zsidóknak szánt szörnyű sors nem volt egyedülálló. A „soáh” szó nagyon helyénvaló a héberben, ám én inkább kiirtási vagy népiirtási kísérletet mondok, ez pedig sújtotta a cigányokat is. De másokat is, nagyon sokat lemészárolt Hitler és még ennél is többet Sztalin.

Azok közé tartozom, akik semmi közösséget nem éreznek a megtorló zsidóval, aki negyvenöt év után is hajszolja a már szenilissé vált hóhérokat, és beperel minden antiszemita megnyilvánulást. Azok közé tartozom, akik nem dobják vissza az antiszemitára azt a kitörölhetetlen bélyeget, amit amaz nyomott a zsidóra. Azok közé tartozom, akik bűnbánatot várnak a gonosztól. Azok közé tartozom, akik soha nem zárták a bűnt elkövető embert az őt egészében beborító bűnöző-fogalomba.

A koncentrációs tábor tapasztalata két, egymással ellentétes tanulságra vezette áldozatait. Vannak, akik – mint Robert Antelme – ma már elutasítják bárki megalázását, beleértve hóhéraikat is, és vannak, akik éppen ellenkezőleg, készek lettek volna ugyanazokba a táborokba berakni azokat, akik őket tették oda. Éppígy láthatjuk, hogy az

antiszemitizmus leckéje egyeseket az arabok minden megalázásának elutasításához vezet, míg másokat éppen megalázásukhoz. Ez a vízvonal. Ez a vízvonal.

Jelenleg kétpólusú a „zsidó” szóval jelölt tábor. Az egyik póluson ez a szó az a főnév, amely létezésüket a Biblia népéhez és vallásához való tartozásuk és Izrael nemzetállamához való kötődésük révén határozza meg. A másik póluson ez a szó melléknév, az identitás egyik tulajdonságának, egyik vonásának meghatározására. A két pólus között a közbenső pozíciók egész skálája helyezkedik el. Ezért vált a „zsidó” fogalma zavarossá, kétértelművé, bonyolulttá, olykor ellentmondóvá.

Kevert vizek

Azok, akik számára zsidóságuk az őket jellemző melléknévek egyike, nem ismernek magukra sem a zsinagógában, sem az izraeli államban. Asszimiláltak, de egyben máshonnan valók. Megőriztek valamit a száműzetésből, és annál inkább száműzöttek, hiszen ez esetben Izraelből vannak önkéntesen száműzve, és nincs jeruzsálemi referenciájuk. Szenvedhettek hiánytól, gyengeségtől, nemtörődőségtől, és még mindig szenvedhetnek ezektől, mivel már nem olyan zsidók, mint a többiek, anélkül, hogy azért „idegenek” lennének. Vákuumként élhetik meg azt a tényt, hogy mintegy törésvonalban élnek zsidók és nem-zsidók között.

De gazdagnak érezhetik magukat sok és változatos gyökerekben, gazdagnak az európai kultúrában (amely a zsidó-keresztény forrás és a görög–latin forrás párbeszédében született), amely az ő igazi szellemi táplálékuk, gazdagnak az univerzalizmusban, amely ott van az „idegenek” világában való tapasztalásuk kezdeténél és végénél. Azt is tudják, hogy ugyanazon európai kultúra, amely őket emancipálta, hozta rájuk a legszörnyűbb üldözést is, és hogy nemcsak a felvilágosodást és a humanizmust hozta magával, hanem az uralmat és a halált is. Ám az üldözött-sors sajátossága és egyedülisége helyett, hogy a kiválasztott nép felsőbb partikularitásába zárta volna őket, megnyitotta őket a megalázottak és megszorítottak ügyének egyetemessége számára. Ezért akarnak – anélkül, hogy az ideiglenes „spinozisták” helyett másik nevet tudnának adni maguknak – visszatérni, mint teljességében igazán humanista eszményképhez, egy olyan világhoz a kettős identitású Saulus/Paulus általi kereséséhez, ahol zsidók és befogadók nem határozzák meg magukat sem főnévi, sem kizárásos módon, lévén a közös *fő név* az ember.

FORDÍTOTTA LITVÁN KATALIN

Széljegyzet

EGY MÉG CSAK NEM IS NEOMARRÁN MEGJEGYZÉSEI

BOJTÁR ENDRE

A széljegyzetírásban, főként pedig közreadásában van valami a szellemi élőködésből, ezért nem szeretem.

Most mégis rákényszerülök: Edgar Morin írása olyan lefegyverzően okos, olyan higgadtan eredeti, hogy féltő, „eladja” azt az egyetlen pontját is, amelyben viszont mintha csupán a nyugat-európai ún. baloldal elavult gondolati sablonjait követné.

A mai Izrael megítéléséről van szó. Ahol – Morin szerint – erősödik a nacionalizmus és egy „új kolonializmus”, s ahol „a hadsereg – Izrael túlélésének eszköze – vált minden probléma megoldásává. Mindez egy új típusú 'dél-afrikánizálódás' felé halad.”

Ahhoz, hogy valaki ezt a beállítást hamisnak tartsa, nem szükséges „magára ismernie az izraeli államban”, de még csak rokonszenveznie sem kell Izraellel. Elég a tényleges helyzetet szemügyre vennie. Amelynek (reméljük: egyelőre) *megoldhatatlan ellentmondásosságát* úgy lehetne összefoglalni, hogy a világ legbékésebb emberei kénytelenek egy állig lefegyverzett, keresztül-kasul militarizált államot létrehozni, azon egyszerű oknál fogva, hogy a nasszeri célkitűzés, a „tengerbe szorítani a zsidókat”, még mindig érvényben van, s mert e cél megvalósítása technikailag pófinegyszerű: például Szíria szovjet gyártmányú bombázói egy perc negyven másodperc alatt képesek elérni Tel-Avivot.

A helyzet megoldhatatlanságának másik tényezője az, hogy nem is olyan hosszú távon ez a sündisznóállás is könnyen hatástalannak bizonyulhat, mert Izrael rohamosan szaporodó és szavazati joggal rendelkező arab lakossága hamarosan parlamenti úton is fölénybe kerülhet a zsidókkal szemben.

Mindebből fakad további kisebb kérdések vitatható megítélése (például az „kődobáló palesztin gyerekek” és gyilkosaik felületes szembeállítására vagy az, hogy Izrael területszerzése mikor volt jogos illetve jogtalan stb.). A lényeg azonban nem ez. A lényeg az, hogy az írástudó felelőssége abban áll, hogy a (reméljük: egyelőre) megoldhatatlan ügyekről kijelentse, hogy megoldhatatlanok, s ne próbálja holmi régi receptek és hibás analógiák segítségével bűnbaknak kikiáltani az egyik felet – pusztán azért, nehogy a részrehajlás gyanújának akár az árnyéka is ráessen.

Nádasdy Ádám

RAGADOZÓ, REMEGŐ

*A mozgásból, az indulatból élek,
kevés nekem a biztos, és a jót
is csak mint érkezőt vagy távozót
fogyasztom: míg mozog. De mélyen félek,*

*hogy délután, amikor hazaérek,
sehelse találok kapaszkodót.
Ezért csinállok hálót, mint a pók:
abba ülök, míg mozgásról beszélök.*

*Magasan tart és aprókat lebeg,
s lebegnek mind, akikkel összefon,
úgy tesznek, mintha nem látnák. Te meg*

*fölnyúlsz és összetéped: nagy pofon.
Pedig nem ragadozok. Remegek
fényes helyen, hol közel a plafon.*

TÖLTVE A PISZTOLY

*Egy dacos, kemény nyári délelőtt
az íróasztalom fölé meredtem
s a szemem előtt közepesen ápol
bokorsövénnyel szegélyezett út nyílt
a perspektíva minden megszabott
törvényével (erősen összetartó
egyenesek, alul-, fölülnézet, futópont)
s a munkahelyem sárgászöld falán túl
ott állt a Megváltó falusias alakja.*

A szokásos, kissé bárgyú mosollyal
nézett, a két kezét (talán ez volt szokatlan)
nem oldalsó-középtartásba rakta,
hanem leengedte, a tenyeréből
mintegy lapátot formálva, ahogy kutyát
vagy gyereket biztat az ember: na, gyere,
talán betonszínű volt, mint mikor Agárdon
a kezdetek előtti, forró, mozdulatlan,
vészterhes, érlelődő nyarakon
oly szemtelenül körülbicikliztem:
fogjál meg, te beton.

Egyedül voltam most is, mint a legtöbb
gyerekkori napon, sőt, már magányos,
és tudtam indokolni is: a társamat
elvitte mellőlem valaki,
egy csábító, egy vibráló kalóz,
egy felelőtlen, kíváncsi gazember;
pedig látod, Beton, én csináltam,
én akartam, hogy egyedül legyek,
ők megdögölhetnek ott, ahol vannak.
A gondolataimba belebömbölt
a déli harangszó, kicsit matattam
az órához szükséges jegyzetek között,
hát vereség.

HUNGAROTON

KODÁLY KARMŰVÉSZETE

TÚRÓT ESZIK A CIGÁNY,
ESTIDAL, HÉT KÖNNYŰ GYERMEKKAR,
HAT TRÉFÁS KÁNON STB.

CANTEMUS (NYÍREGYHÁZA)
VEZÉNYEL: SZABÓ DÉNES

LATIN ÉS MAGYAR NYELVEN
SLPD, MK 31157 HCD 31080

**IGOR SZTRAVINSZKIJ
A TŰZMADÁR – SZVIT
PETRUSKA**

BUDAPESTI FESZTIVÁLZENEKAR
VEZÉNYEL: FISCHER IVÁN

SLPD, MK HCD 31095

**GIACOMO PUCCINI
PILLANGÓKISASSZONY**

(RÉSZLETEK)

KINCSES VERONIKA (SZOPRÁN)
TAKÁCS KLÁRA (ALT)
PETER DVORSKÝ (TENOR)
MILLER LAJOS (BARITON)
A MAGYAR ÁLLAMI OPERAHÁZ
ÉNEK- ÉS ZENEKARA
VEZÉNYEL: GIUSEPPE PATANÉ

OLASZ NYELVEN
SLPX MK 31277

**FRANZ SCHUBERT
D-MOLL VONÓSNÉGYES
(A HALÁL ÉS A LÁNYKA)
C-MOLL VONÓSNÉGYES-TÉTEL**

KELLER-VONÓSNÉGYES

SLPD, MK, HCD 31195

■ MEGJELENT ■

BOJTÁR ENDRE

**EURÓPA
MEGRABLÁSA**

A BALTI ÁLLAMOK BEKEBELEZÉSE
A DOKUMENTUMOK TÜKRÉBEN

1939-1989

ÁRA KILENCVENÖT FORINT

SZABAD TÉR KIADO

■ MEGJELENT ■

SZILÁGYI ÁKOS

**A NEGYEDIK
OROSZORSZÁG**

AZ OROSZ NACIONALIZMUS
CSALÁDFÁJA

ÁRA KILENCVENÖT FORINT

Három novella

PERNECZKY GÉZA

Do it yourself literature

A következőkben egy kínai mese feldolgozását kíséreljük meg.

A fáma szerint egy isten álmában egyszer meglátogatott egy parasztlányt. Ez a lány a különös álomra később is visszaemlékezett, és egy idő után örömmel vette észre, hogy teherbe esett. Amikor eljött a szülés ideje, éppen a földeken dolgozott. Nagy csalódására azonban csak egy cípónagyságú, mályvavörös fényű drágakövet hozott a világra. A lány, amikor erőre kapott és hazament, ott is hagyta a barázdák közt az isteni szerelem gyümölcsét.

Az eredeti mese e ponton váratlanul egy másik történetbe torkollik. A kő ugyanis kalandos úton egy herceghez kerül, akinek a kezében egyik pillanatról a másikra egy gyönyörűségecses istennővé változik át. A későbbiekben aztán megtudjuk még, hogy mi történt a kőből életre kelt isteni hölgygel és férjével, a herceggel, de soha nem esik többé szó a parasztlányról, aki az egész csodás dolgot a világra szülte.

Próbáljuk meg a mese igazi menetét kitalálni!

A vörös fényű drágakő tehát ott fekszik a szabadban, és sokáig csak a felhők játéka és az égbolton haladó napkorong ragyogása tükröződik benne. Végül azonban csak rátalál valaki – valószínűleg egy egyszerű ember, akinek szintén dolga van a földeken. Természetesen örül a drágakőnek, de a talált kincs mégis hamarosan a bátorságát veszi. A kőről ugyanis kiderül, hogy beszélni tud.

Ez a fordulat a kő isteni eredetével magyarázható, valamint azzal az önkénnel, ami a mesemondó kiváltsága. A mesemondó maga elé képzeletben az egyszerű embert és a mályvaszínű drágakövet, amely hirtelen megszólal, és már látja is a következményeket: a paraszt az első adandó alkalommal odaadja a beszélő követ egy arra utazó kalmárnak. Ez fölismeri a drágakőben rejlő epikus anyagot, és a fővárosba siet, ahol a fontos történetek játszódni szoktak. Jó pénzért föl is ajánlja a követ a császárnak. A császár egy egész vagyont fizet a beszélő köért, és alig várja, hogy egyedül maradjon vele.

– Mivel magyarázható, hogy beszélni tudsz? – kérdezi a mályvafényű kötől, amely most egy párnán nyugszik előtte. – Miben különbözik a többi drágakőtől?

A vörös fényű kő először csak tüzes sugarakat lövell a palota mennyezete felé – fontos, hogy ezt a fényjátékot a mesemondó gondosan kiszínezzék –, de aztán csengő-bongó hangon tényleg beszélni kezd. A császár fülének annyira szokatlan ez az isteni ezüstcsengettyűkhöz hasonló, finom mivű hang, hogy első elragadtatásában csak a zenéjére figyel, és nem is érti, hogy mit mond a drágakő. Végül azonban felfogja, hogy a válasz, amely a templomban parázsló illatszerek karcsú füstfonalához hasonlóan kanyarog előtte, tulajdonképpen csak egyetlen szó állandó ismétléséből áll: – Semmiben.

A császár természetesen meglepődik ezen a válaszon, és arra a meggyőződésre jut, hogy ha a mályvafényű kő tényleg nem különbözik a többi drágakőtől, akkor valamennyi ékkő képes arra, hogy beszéljen. Főleges volt hát éppen ezt oly drágán megvásárolni. Főlemeli a követ a párnáról, és kihajítja a palota ablakán. Aztán a kincstárba siet, ahol sorban megszólítja a legszebb és leghatalmasabb gyémántokat, a csodás erejű rubin- és smaragdköveket, a titokzatos zafirokat és a tört fényű selymes topázokat. Amint azt a mesehallgató már előre is sejti: eredménytelenül.

– A drágakő hazudott! – kiáltja haragosan a császár, és parancsot ad a szolgáltnak, hogy keressék meg a kihajított követ a palota előtti térségen. Azok azonban nem találják.

Csak egy mesében fordulhat ugyanis elő az, ami a követ közben történik. A parasztlány sétál éppen arra, és amikor a mályvafényű kő a lábai elé hullik, azonnal fölismeri a drágakövet, és szégyenkezve, amiért annak idején olyan mostohán bánt vele, főlemeli a porból, és elindul vele hazafelé.

Útközben azonban a kő megszólal, és elmeséli addigi viszonyosságait. Ez a fordulat arra készíti a lányt, hogy mégis megszakítsa útját, és visszavigye a vöröslő színű követ a császári palotába. A császár, aki közben már lemondott arról, hogy a csodálatos drágakövet valaha is vizionálhassa, örömeiben háromszor annyit fizet a parasztlánynak, mint amennyit a minap a kalmárnak adott. Aztán mélyen meghajolva megköveti a drágakövet, és kérleli, hogy felejtse el a méltatlanságot, ami történt vele. A császár ugyanis már sejti, hogy a történet fantasztikus természete csak valamelyik isten szeszélyes játékával magyarázható. Végül szerényen arra kéri a követ, hogy árulja el, miért vezette félre őt, és miért mondta, hogy semmiben sem különbözik a többtől.

A mályvafényű kő némán fekszik a selyempárnán, és nem válaszol. A császár háromszor is megismétli a kérdést, de eredménytelenül. Végül haragosan fölegyenesedik, és int a palotaőröknek. Bizonyos, hogy a lány kicserélte a követ! – gondolja a császár. Az örök kihúzott pallossal közelednek a parasztlány felé.

– Felsőleges uram! – kiáltja kétségbeesetten a lány. – Most láthatod, hogy a kő igazat beszélt. Valóban nem különbözik a többtől!

Itt a történetet tulajdonképpen be is fejezhetnénk, hiszen bizonyos, hogy a drágakő soha többé nem fog megszólalni, és ezért a lány sorsa sem érdekelheti többé az isteni szeszélyeket fürkésző mesehallgatókat. De tegyük mégis próbát a lánnyal, hátha azzal, ahogyan védekezik, mégis új befejezéshez segítheti a történetet.

A lány tehát változtat a taktikáján, és igyekszik időt nyerni:

– Felsőleges uram – szól a császárhoz –, te azzal vádolsz a követ, hogy félrevezetett téged. Nézd azonban a mályvafényű tüzet, amely a drágakő testében izzik, és gondold arra, hogy egy ilyen hibátlan lény, amelynek csodálatos fényét annyi árnyék sem csorbítja, mint amennyit egy porszem lenne képes a tengerek végtelen tükrére vetni, egy ilyen tökéletes teremtménye az isteneknek valaha is hazudni legyen képes? Nem inkább arra kellene figyelned, hogy a kő talányos magatartása valami olyan titkot takar, amelyről eddig ember talán soha nem is hallott?

– Megoldhatatlan kérdés elé állítottál – válaszolja a császár, és látszik, hogy a harag helyét gondok váltották fel a lelkében. – Ha a kő igazat mondott, akkor valóban valamennyi drágakő képes arra, hogy beszéljen. De senki nem hallott még eddig olyan drágakőről, amely tényleg megszólalt volna. Ha viszont csak azt akarta mondani, hogy azért hasonló a többihez, mert ő sem tud beszélni, akkor azzal, hogy ezt közölte, már meg is cáfolta, amit mondott. Nincsen olyan néma drágakő a világon, amely először az igazat közli velünk, s csak aztán némul el. Ó, istenek, miért is kérdeztem e köztől éppen azt, hogy miben különbözik a többtől! Ha valami kevésbé fontosat kérdeztem volna, talán az igazság is másképp alakult volna, és a mályvafényű kő még most is beszélne!

Látjuk, érdemes volt a parasztlányt szóhoz juttatni, mert olyan fordulatot adott a történetnek, hogy a mesemondó is gondban van, hogyan segítsen mindent újra egyenesbe. Legjobb, ha megint a lánynak adja át a szót, aki azonban egészen másképp folytatja a párbeszédet, mint ahogy arra fel vagyunk készülve.

– Van megoldása a rejtélynek, uram – szól a lány –, de meg kell bocsátanod, ha olyasmit árulok el, amit halandó ember nem vehet az isteni büntetés veszélye nélkül a szájára.

A császár fáradtan igent int, és a lány folytatja:

– A te szolgálólányod, uram, az istenek kiszámíthatatlan szeszélye folytán álmában egy gyermeket fogant, és a mennyi frigy gyümölcseként ezt a drágakövet hozta a világra. Mikor a kő hozzád került, igen fiatal volt még – nem úgy, mint a többi drágakő, amelyek egyidősek a világgal és az idők kezdete óta sugározzák az égbolt felé a fényüket. Ahhoz, hogy társaihoz hasonlóan ő is tökéletes legyen, tapasztalatokat kellett gyűjtenie. Meg kellett tanulnia, hogy ha valaki csak az igazság kimondására képes, akkor annak nem érdemes megszólalnia. Felsőleges uram, biztos vagyok benne, hogy valamennyi drágakő tud beszélni, de végtelen tökéletességükben ezek a kövek valamennyien inkább hallgatnak, és ezzel nyerik el az emberek csodálatát és megbecsülését. Most, hogy az én gyermekem is megtapasztalta, hogy a csoda csak addig tart, amíg valaki ki nem mondja az igazat, úgy határozott, hogy örökre elnémul, és ezzel érdemli ki az emberek szeretetét. Bölcs elhatározás, a kő méltó arra, hogy palotád díszé legyen. Így, némán testesíti meg az igazságot, így tökéletes...

– De te, aki beszélsz, bizonyára csak hazudsz! – kíváncsított ki a császárból, de aztán mégis egy gyors mozdulattal a szájára ütött, és inkább hallgatott. Az jutott ugyanis az eszébe, hogy ha a lányt ezért örökre elnémíttatja, akkor hasonlóan a mályvafényű köhöz, utólag vele kapcsolatban is kiderülhet, hogy igaza volt. És mire lenne jó az egész fortélyos történetet a drágakő után most egy hús-vér asszonnyal megismételni?

Főlöszleg is a továbbiakban azon gondolkodnunk, hogy mi történt a lánnyal, hogy a császár mégis fejét vette vagy szabadon engedte, sőt talán még a kényelmetlen kérdéseket fölvető követ is neki ajándékozta

volna. A történet végén ugyanis nem a parasztlány áll, hanem a császár, aki a kincstárába siet, és sorra kézbeveszi a néma drágaköveket.

A hideg fényű és tökéletes csiszolású ékköveket tartja a kezében, és arra gondol, hogy szerencsésebb lett volna nem császárnak, hanem asszonynak születnie. Ki tudja, talán egyszer ő is egy drágakövet hozhatna a világra, amelyet azonban megóvna a rossz tapasztalatoktól. Ez esetben a kő még sokáig beszélne hozzá, és elmondaná a tapasztalat előtti dolgokat.

Tulipánnovella

Legyen történetünk kiindulópontja az a feltevés, hogy Jakab mester néha olyan virágokat is festett, amelyeket hiába keresnénk a természetben. Ezek a fantasztikus rajzolatú és elbűvölően szép tulipánok csak egyetlen kertben virágozhatnak, abban, amelyet egy-egy derűs órájában mesterünk képzel maga elé. Tétélezzük fel, hogy ezek a tulipánok a már ismert fajták újszerű kombinációiból születtek. Legyenek hát flamingószínű tulipánok sárga csfokkal – a sárgásan fodros és a szirmaik szegélyén vörösen csikozott fajtákból keverve. Vagy egyesítsük a vérvörös-bordó árnyalatú, rojtos körvonalú variánst egy liliumhoz hasonló tört opálszínű fajtával! Jakab mester képein e vonások együttesen egy olyan tulipánban nyertek kifejezést, amely sötétvörös foltokkal volt tarkítva, akár egy ragadozó, és a szirmain halvány opál árnyalatú érezet futott végig. Az egész virágot aztán az a dekadensen kecses liliumderék tette felejthetlenné, amelyet különben csak a gótikus szentképek madonnaalakjain figyelhetünk meg.

Bizonyos, hogy Jakab mester nehezen vált meg ezektől a fantáziaképektől. A kis festményeket többnyire megtartotta magának, vagy legfeljebb olyan ismerőseinek ajándékozta el őket, akiket úgy is gyakran meglátogatott. Idegen kézre bízni őket már csak azért sem lett volna tanácsos, mert a nem létező tulipánokról kiszivárgó esetleges mendemondák rossz hírbe hozták volna a műtermét.

A foglalkozása ugyanis az volt, hogy útlevelként szolgáló illusztrációkat festett a tulipántőzsdén eladásra kínált virághagymák mellé. Haarlemben vagyunk, az 1600-as évek első évtizedeiben. A ritka tulipánfajták árát a spekulánsok csak az aranyművesek finom mérlegén képesek megbízható pontossággal megállapítani. A vevő a virágot nem látja, csak a hagymákat tartja a kezében. Szükség van tehát olyan festőmesterekre, akik szemléltető képet tudnak festeni arról a tulipánról, ami a hagymából majd kihajt. Egy-egy ilyen festmény 500 holland forintba is belekerült abban az időben. De ha meggondoljuk, hogy voltak tulipánfajták, amelyeknek a hagymájából egy-egy grammnyi került ugyanennyibe, akkor megértjük, hogy kifizetődött a kis képecskéket megrendelni és a tulipántőzsdén a hagymák mellé kiállítani.

Kézenfekvő, hogy Jakab mesterről, aki egyike volt a tulipánokat festő kismestereknek, ma már nem sokat tudunk. Sőt talán azt az állítást is megkockáztathatjuk, hogy személyéről egyáltalán semmi mondani-valónk nem lenne, ha nem bátorítana minket annak a valószínűsége, hogy valamelyik holland kismester az igaziak mellett néha kitalált tulipánokat is festett – és ha nem hatalmasodott volna el bennünk az a meggyőződés, hogy ezt az embert Jakabnak hívták. Legyen hát Jakab mester történelmi személy! Ezzel a gondolati aktussal talán azt is elérhetjük, hogy a mesterrel együtt a kis képek, és rajtuk a fantasztikus virágok is testet öltenek, és évszázadokkal azután, hogy tulajdonképpen időszerűek voltak, hirtelenül – igen: csaknem indokolatlanul! –, hírré és népszerűsége tesznek szert, az emberek beszélni kezdenek róluk.

Ehhez szükségünk van persze egy érdekes történetre is, és egy olyan tulipánkereskedőre, aki az eseményeket azzal indítja el, hogy 1626-ban rábukkan egy Jakab mester-féle kitalált tulipánképre. Nevezzük ezt az embert Jan van Wagenveldek, és tétélezzük fel, hogy Utrechtben élt. Higgyük el ennek az utrechti spekulánsnak, hogy a kis csendéletet Jakab mester unokahúgánál pillantotta meg egy haarlemi útja során. Ha tényleg így történt, akkor abban is biztosak lehetünk, hogy van Wagenvel azon nyomban elhitte, hogy a kép egy igazi tulipánfajtát ábrázol, és hogy rögtön érdeklődni is kezdett, hogy miféle tenyészet, hogy hol kapható.

Az asszony, aki a festményt potom összegért, rokoni alapon vásárolta Jakab mestertől, először jól mulatott van Wagenveld mohó kíváncsiságán, de aztán elárulta, hogy a kép csak tréfa, „scherz”, és elmesélte, hogy a nagybátyja fest szórakozásból ilyen kitalált virágszendéleteket. Tudjuk azonban, hogy az utrechti spekuláns már meg volt fertőzve. Az asszony kacarászó magyarázatára a megtréfált kereskedőkre jellemző bosszús mozdulattal reagált, s hogy nyomatékot adjon a kétkedésének, nyolcszáz forintot számolt le az asztalra a képért. Az asszony csak némi vonakodás után egyezett bele a vásárba, és hogy lelkiismeretét megnyugtassa, az összegből később húsz forintot átadott a helyi árvaház előjáróinak.

Látjuk, a történet olyan olajozottan indul, mintha tényleg igaz lenne. És ha végiggondoljuk, hogy miként folytatódhatna, akkor csak egyetlen megoldás kínálkozik: – Jan van Wagenveld addig fáradozik, amíg sikerül a festményen látható tulipánfajtát kitenyésztenie. Adjunk neki ehhez tíz esztendő. És legyünk biztosak abban, hogy van Wagenveld közben nevet is talál az új változatnak. Talán először Jakab mester unokahúgáról akarta emberünk a tulipánt elnevezni, de ha így is volt, biztos, hogy hamar rájött arra, hogy az nem lenne elég rangos. „Szent Jakab tréfája” – ez lett a végleges név, s így nemcsak Jakab mester kapott méltó emléket, hanem egyúttal a szükséges mitologikus-heraldikus íz is belevegyült az új tulipánfajta adaiba. Van Wagenveldnek ezenkívül még egy bravúros fordulat rejtőzött a tarsolyában. A virágot ugyanis olaszul mutatta be „Scherzo del San Jacob” néven, és azt állította, hogy a pápai udvar kertészetéből származik. Szűkebb utrecht-i körökben azonnal nagy sikert aratott a kreáció, úgyhogy van Wagenveld el is határozta, hogy a következő szezonban megjelenik egy kosár méregdrága tulipánhagymával a haarlemi tőzsdén, és diadalra viszi az evangéliumi asszociációkat ébresztő virágot.

Érezzük, hogy elbeszélésünk itt kikerülhetetlenül a holland tulipánmánia vakmerő spekulációinak az örvényei közé sodródik, és ha nem vigyázunk, magunk is hajótörést szenvedhetünk. Megnyugtató lenne, ha a szerző e ponton kissé utána nézne a hiteles történelmi forrásoknak, és ahelyett, hogy kiagyalt fordulatokkal próbálkozna, ezekre az adatokra támaszkodna.

A legtöbb részletet Hoog és Couvée „Tulpemania” című munkájából tudhatjuk meg – ezt a dolgotot ugyanis éppen a haarlemi Frans Hals Museum adta ki. Érdekes továbbá a „Blumenspeculatie in Nederland, de Tulpomanie en de Hyacintehandel” című kötet is, amelyet Ernst H. Krelage jelentetett meg a negyvenes évek elején Hágában. És micsoda szerencsénk van! – közvetlen utalásokat találhatunk van Wagenveld tulipánspekulációira vonatkozóan azokban a tizenharmadik századi följegyzésekben, amelyek hosszú lappangás után a hallei városi levéltárból kerültek elő, és valószínűleg a Lipcsében 1745-ben kiadott „Großes Vollständiges Universal-Lexikon” 55-ik kötetéhez készültek, vagyis ahhoz, amelyben a „Tulpe” címszó is szerepel.

E kéziratos jegyzetekben Jan van Wagenveld nevét így leírva természetesen nem leljük fel, de igenis előfordul egy Peter van Walkenberg – és lehetetlen, hogy ez a személy ne legyen azonos a mi emberünkkel!

A hallei kézirat szerzője ugyanis tudni véli, hogy ez a bizonyos van Walkenberg robbantotta ki felelőtlenségével az 1637-es nagy összeomlást a tulipántőzsdén. Van Walkenberg állítólag egy olyan tulipánfajtát próbált eladni, amelyet a jelenlévő haarlemi és amszterdami kereskedők egyáltalán nem ismertek, és amelynek a hitelért csupán két utrecht-i spekuláns kezeskedett, van Walkenberg barátai, vagyis az üzletben érdekelt, és ezért megbízhatatlan emberek. A kétkedéssel fogadott újfajta tulipánhagymák sorsát aztán a szemléltetésként mellékelt festmény közelebbi vizsgálata pecsételte meg. E képről ugyanis Peter van Walkenberg azt állította, hogy egy római művész munkája, és a pápai udvar megrendelésére készült.

A korabeli viszonyokat ismerve csak van Walkenberg hiányosnak mondható műveltségével magyarázható, hogy a sulykot így elvetette. A képzőművészet kérdéseiben is bennfentes amszterdami tőzsdézők, akik nemritkán szép képgyűjteményeket őriztek odahaza, azonnal gyanút fogtak, és kijelentették, hogy a kis csendélet nem lehet olasz munka. Ilyen képet csak holland mester festhetett. El is küldtek nyomban a haarlemi festőcéh egy tagjáért, hogy az szakértői véleményt mondjon. És ha bízhatunk a Großen Vollständiges Universal-Lexikon adatközlőinek a megbízhatóságában, akkor el kell azt a kissé irodalmias fordulatot is fogadnunk, hogy a kihívott festő nem volt más, mint a csendélet alkotója – mi tudjuk a nevét is: Jakab mester.

Így hát csak természetes, hogy a haarlemi művész azonnal felismerte a keze munkáját, és azt is könnyen magunk elé képzelhetjük, hogy miként mentegetődött és hogy esküdözött, hogy soha nem festett volna kitalált tulipánokat, ha tudta volna, hogy könnyelmű asszonyszemélyek vigyázatlansága révén az így festett képek valamelyike egyszer még a tulipántőzsde urainak a szeme elé kerülhet. A források van Walkenberget is idézik, aki hangosan fogadkozott, hogy a festményen ábrázolt tulipánfélét szorgalmas munkával és a Mindenható kegyes segítségével utólag valóban kitenyészttette. Legyenek a jelenlévők türelmesek hozzá, és várják meg, míg a tulipánhagymákból a képen ábrázolt csodálatosságok kihajtanak. Az összegyűlt tőzsdézőknek természetesen nem volt ehhez sem kedvük, sem idejük, senki nem hitt már az utrecht-i spekulánsnak, és a haarlemi fogadóban rendezett árverés botrányba fulladt.

Mert miután a „Scherzo del San Jacob” ára a kezdeti csillagászati magaslatokról ily módon a mélybe zuhant, hirtelenül és teljesen megmagyarázhatatlanul a többi fantasztikus árú tulipánfajta hitele is megingott, noha ezeket a fajtákat a szakemberek kitűnően ismerték, és értéküket eddig igen nagyra becsülték. A tulipántőzsde az egyik pillanatról a másikra omlott össze, szétpattant, mint egy túl nagyra fújt buborék. A bukásból aztán néhány nap alatt általános nemzeti katasztrófa lett, mert Hollandia egész pénzügyi élete jutott válságba vele. Hiába próbálták az érdekelt testületek, sőt maga a kormány is a nemes tulipánfajták

árát garantálni, a tragikus csődöt meg nem törtéنتté tenni – a tulipánmánia végét már nem lehetett elodázni. Bár a kehely alakú, pazar színekben pompázó virág továbbra is kedvelt maradt Hollandiában, az aranyál drágább tulipánhagymákkal való spekulálásnak örökre befelezgett.

Ennyit Jakab mesterről, és az általa festett csendéletekről. Az utrechti kereskedőről azonban, akit a nem létező tulipánokról festett kép oly végzetes módon ihletett meg, volna még mondanivalónk. Mert ha történetünk talán túlságosan is a józan ész szabályai szerint ért véget, azért még nem kizárt, hogy a befejezésként kínáló erkölcsi tanulság hatásos meglepetéssel szolgáljon. És kitől is várhatnánk segítséget ehhez, ha nem a tragikus hőstől?

Mert érdemes kissé elgondolkodni azon, hogy hol vétette el a dolgát ez a Jan van Wagenveld, vagy ahogy őt a hallei kézirat nevezi, Peter van Walkenberg. Miért nem várt például még egy-két évet az új tulipánnal, miért nem várta legalább azt ki, hogy a híre jobban elterjedjen? Talán a kialakult gyakorlatban bízott túlságosan? Abban ugyanis, hogy egy tulipánfajta annál értékesebb, minél kevésbé ismert, minél titokzatosabb és hozzáférhetetlenebb? A tulipánmániának valóban ez az elv volt a motorja. És ha engedünk az ebből az elvből levonható következtetésnek, akkor egészen odáig juthatunk, hogy felismerjük: a legértékesebb tulipánfajta olyan ritka, hogy soha nem hajthat ki, mert hagymájából kevesebb, mint egy darab létezik...

Az ilyen tulipán tehát csak a metafizika kertjében virágozhat, s léte a különös ritkaságok egyik határeseté. A platói ideák létformájával rokon egzisztencia ez – soha meg nem pillanthatjuk és le nem szakíthatjuk. Csak sejtelmünk lehet színéről és formájáról. Lehet, hogy éppen ez a költőien metafizikai ihlet vezette Jakab mestert is, amikor a fantázia tulipánjait festette. A tulipánok tulipánját kereste, és tudta, hogy a hozzá vezető út nem a kertek kitaposott ösvényein át vezet. Elsőként és egyetlenként kell e tulipán felé kezét kinyújtania – s a virág a vakrámára feszített vászon fehér ködtakarója mögött rejtőzik.

És ezen a ponton szörnyű gyanú ébredhet fel bennünk. Az ugyanis, hogy Jan van Wagenveld is végiggondolhatta ezt a metafizikai utat a tulipánok tulipánjáig. És lehet, hogy az 1626 és 1636 közötti tíz esztendő nem is a csodálatos virág kitenyésztesére fordította – hiszen ezzel csak ártott volna a nemes tulipánfajta ideális tökéletességének – sőt az árának is. Talán egyszerűen csak arra várt ez alatt a tíz év alatt, hogy Jakab mester eltűnjön a porondról, vagy legalábbis annyira megöregedjen, hogy a kis képet teljesen elfelejtse. A nevezett tíz esztendő leforgása alatt így nem is a tulipán, hanem az idea nőtt nagyra, és ezért talán helyesebb is, ha Jan van Wagenveldet sem tekintjük egyszerű szélhámosnak vagy kapzsi üzletembernek.

Inkább költő, látnoki menedzser volt ő, aki végre megértette és ihletett módon a tökélyig fejlesztette a tulipánmánia mibenlétét. És az 1637-es tőzsdei összeomlással is csak az történt, ami mindig is történni szokott, ha egy gondolat vagy egy mesteri praktika lehetőségeinek a csúcára jut el. A csillagok ilyenkor túl közel kerülnek a földhöz, a közelgő üstökös felrobban, és fölégeti a városokat.

Ebből az 1637-es évből ugyanis az amszterdami évkönyvek különösen sok temetésről adnak hírt. Nem járvány, hanem a tulipánmánia áldozatai duzzasztották föl így a statisztikai adatokat, mert a tőzsde összeomlásával a tönkrement polgárok száza szüllyedtek szegénységbe, s lettek öngyilkosok. Jan van Wagenveld – vagy Peter van Walkenberg – nevét azonban hiába keressük a holland halálozási krónikában. Az utrechti spekulánsnak sikerült Flandriába menekülnie, ahol aztán a spanyol hatóságok börtönébe került, s végül a bakó végzett vele. Személye a kortárs történetírók szemében oly lényegtelennek tűnt, hogy meg sem említik a munkák e kivégzést. Csupán általánosságban ad hírt egy holland évkönyv arról, hogy a tulipáncsalókat a spanyolok többnyire halálbüntetéssel sújtották.

Ennek a holland krónikának a szerzője – talán személyes meggyőződéséért – odajegyezte még: „a bosszú katolikus.”

A Habsburgok

Franz Schubert kövér volt, szemüveges és kicsi, s ahogy azt a szakirodalom is számon tartja: nem tetszett a nőknek.

Franz Schubert ezen kívül doboz alakú volt, kétarasnyi magas ládika aranyozott diófaburkolattal, oldalt a doboz eleinek a közelében biedermeier ízléssel kanyarított szegéllyel, és ez a szegély csontszínű reliefsként emelkedett ki Franz Schubertből. A szerkezetet egy nagy lapos kulccsal lehetett felhúzni, s ha egyszer felhúzták, több mint harminc évig járt.

Ezenkívül volt benne egy madár is, erről azonban nem tud a szakirodalom. A madár kanári alakú volt, de lényegesen nagyobb az ismert sárgás színezetű dalnoknál. Föl-le ugrált a dobozban, és zongorahangon muzsikált. Volt egy kis tükör is a madárnak a dobozba téve, de az soha nem pillantott ebbe a tükörbe, mert a doboz belsejében

amúgy is sötét volt. Csak a ládika fölött sütött a nap, s a madárhoz időnként behatolt egy sugárka ebből a napsütésből. A napsugár aranylóbb volt, mint a ládika bevonata, és melegített. Franz Schubert, valahányszor a belsejében ezt a meleget érezte, pergő valcerütemben forogni kezdett. Megbízható források állítják, hogy ennek a valcernek semmi köze sem volt az úgynevezett wiener-walzererekhez, melyeket később Strauß komponált. A dallam egy orsóról pergett le, miközben Franz Schubert forgott. Selyemfonálhoz hasonlított, és az orsó nikkal fénye azonnal eltűnt, ha a dalnak vége volt. A Franz Schubert-féle valcerekre nem lehetett táncolni.

Ismertek ezen kívül a széles alapozású, fortissimo hangzású akkordok is, melyeket az utókor Franz Schubertnek tulajdonít. Csak a doboz szétszedése után derült ki, hogy ezek a fájdalmasan fölcattanó, majd szagatott passzázsmenetekre fölbontott forték tulajdonképpen azzal a sötétséggel magyarázhatók, amely a doboz lezárt állapotában Franz Schubertet foglalkoztatta. A nagy zeneköltő szenvedett a magánytól.

Rögtön a ládika mellett találja az utókor az úgynevezett Schubertiádákat is. Ezek nem tárgyak, hanem rendezvények voltak, és főként kopott kabátos urak voltak rá hivatalosak. A kabátok szürke és zöld posztóból készültek, a gombok sárgaréz fénye pedig a puddingok csillogására emlékeztetett. Mandulaillatú délutánok voltak azok, amelyeken a Schubertiádákat rendezték, rendszerint ki volt töltve a poharakba a bor is, de a résztvevők előbb énekeltek egy kicsit. A központi bútor Bösendorfernek hívták, és tíz ujjal volt összekötve Franz Schuberttel. Egyszer előfordult az is, hogy valaki véletlenül lelökte a dobozt a Bösendorferrel, szerencsére azonban nem tört össze.

Meg kell említenünk még a kottákat. Enyhén sárguló papírra vetették a kottafejeket, amelyek mint valami egzotikus mák, kissé lilás tónust kaptak a tintától. Franz Schubert rabja volt a szenvedélyeknek, s ezek közül is elsősorban a máknak, amit a kottapapírra szórt. A tintát azonban nem itta, az ilyesmit átengedte a rosszízű tréfák kedvelőinek.

És ezzel elérkeztünk a történethez, amit tulajdonképpen el akartunk mondani. A Szent István dóm tornyában éppen megszólaltak a harangok, amikor valaki kuglófot hozott Franz Schubertnek. Ez a valaki kivételesen nem egy kopott kabátos úr volt, hanem frakkos, és amikor bemutatkozott, kiderült, hogy nem más, mint Metternich herceg.

– Hercegem – szólta Franz Schubert –, alázatos szolgája vagyok.

Metternich ezt el is várta, és egy apró kézmozdulattal az asztalhoz intett kettőt azokból a titkosrendőrökből, akik a várost diszkrétan az ellenőrzésük alatt tartották. Franz Schubertnek végig kellett néznie, amint a titkosrendőrök a kuglófot jóízűen megették. A kávéból azonban, amit Metternich szakácsnője egy zománcos kannában hozott, kapott a nagy zeneköltő is.

– Mi lesz a történettel? – kérdezte aztán Franz Schubert a látogatótól.

– Amit el akartunk mesélni? – kérdezte vissza Metternich, és hamiskásan kacsintott. Elővett egy csipkés zsebkendőt, és alig hallhatóan kifújta benne az orrát. Aztán újra megszólalt: – Ma elmarad a történet.

Franz Schubertnek szintén volt zsebkendője, ő is elővette hát a magáét, és megtörölte vele a szemüvegét. Aztán visszatette az orrára. Nem szólt semmit, hanem csak zongorázni kezdett.

– Mi ez? – kérdezte a herceg. Kezdte érdekelni a zene.

Schubert azonban éppen egy futam közepén volt, és nem válaszolt.

Payer Imre

A CIPŐZSINÓR HALHATATLANSÁGA

*A Baross utca és a Nagykörút
sarkán hever a test
műanyag zsákban átkötözve – Budapest
szorgos fényével Isten-körző szerkesztette kúp*

*tengelyében jelzi őt;
a két aprólékosan tisztított cipő kinyúl
az aszfaltra, s fűzőik, mint a húr,
feszesen hurkolódnak – s nyüzsg a logikus délelőtt.*

*Villamoson, ha tüsszent mögöttünk Valaki,
oly váratlan az angyalok dühe! –
mégis a cipőzsinórban a nappali*

*Szöszmötölés sértetlen – Örök-be napolt tragédia –
megőrzi, átmenti magát eme okker józan-üde;
s a fűzőről visszapattan a divina machina.*

2000 ESTEK

A KULTÚRÁRÓL

A MŰCSARNOK és a 2000 Irodalmi és Társadalmi Havi Lap közös szalonja áprilisban is nyitva áll az érdeklődők előtt, a szokott időpontban, a hónap harmadik péntekjén, este fél 8-kor, a Kamarateremben. Április 20-án a lap szerzője és kedves barátja, L e n g y e l P é t e r prózaíró lesz a vendég és a főszereplő. Meg fogjuk tőle kérdezni, hogy valóban hideg szerzetesi cellában dolgozik-e, hogy milyen volt egy nagykorúti villanyújság a hetvenes és nyolcvanas években, hogy használ-e még színes tintákat, s hogy miről álmodott ébren a nagy Verdi-életrajz fordítása közben. Várjuk Önöket április 20-án, pénteken, este fél 8 órakor a Műcsarnok Kamaratermében.

SZIGETI PÉTER SZERKESZTŐ

TÓRÓK ANDRÁS HÁZIGAZDA

A HAI EST A PARR KÖNYVVEZETŐ TÁMOGATÁSÁVAL JÖTT LÉTRE

Önéletrajz

LADISLAV KLÍMA

Születési dátum és hely: 1878. augusztus 22., Domažlice. Hivatalnok apa, tisztos „jólét”. Két fivér, két nővér, mind meghaltak gyermekkorukban. Mindannyiukat az undorodásig utáltam – nem azért, mert undorítóak voltak, hanem mert túlon túl közel álltak hozzám. Utáltam a szüleimet, majd-hogynem gyűlöltem őket – pedig nem panaszkodhattam rájuk –, mert volt merszük még közelebb kerülni hozzám – képtelenül, szégyenletesen közel. Gyerekkoromban gyűlöltem minden embert, minden simogatástól okádkhatnékom támadt, különösen a férfiakkal szembeni idioszinkrázia volt bennem igen erős. A velem született általános megvetésen alapult. Ha emlékeimet analizálom, már kis életem első éveiben úgy érzékeltem magamat és az emberiséget, mint két egymással hadban álló hatalmat, és már az első évekből ösztönösen alábecsültem ellenfeleket, egyszerűen semmibe vettem. Már akkoriban az akarat, a szüntelenül önmagával ölelkező, mindent fenntartás nélkül vezérlő Akarat volt az alapvető, mindenkor, reggeli-ködösen elő-előcíkázó és mégis egyeduralgó tulajdonságom. Nehéz volt együtt élni a felnőttekkel, még nehezebb a gyermekkel... Azt hiszem, testvéreimben még fejlettebb volt az akarat, mint bennem – ezért haltak meg... Ezzel az adottsággal persze az elragadó emberi miliőben – legalábbis, amíg egy kicsit nem tájékozódtam, hogy hová is kerültem – nem tűntem fel valami jó színben. Kezdetben minden bizonnyal felettebb ostobának, nevetségesnek, szégyenlősnek látszottam; aki nem volt ilyen, az közönséges portéka. Ugyanakkor: pokolian „önfejű” (az „önfejűség” a „másfejűség” ellentéte, s nem más, mint az Abszolútnak a komor tiltakozása az állatvilágban), „engedetlen”, „garázda” voltam. A lopás kedvéért loptam, sportot űztem belőle, hogy éjszaka-ként betörjem az ablakot Domažlice környékén, hogy köveket hordjak a vasúti sínre, hogy felgyújtsam a gabonakereszteket. De felnőtt koromban nem követtem el gátlásokat, mert ahol a gyakorlati kényszerűség diktálja őket, ott csak jelentéktelen gyerekcsínyek – a háborút is beleértve. Hanem dicséretes hajlamaim is voltak: egyszer például éjfélutáni eszembe jutott – tizenkét éves voltam ekkor –, hogy a madárfiókának, amelynek a mezőn a bokrok alatt csináltam fészket, és amelyet már hosszabb ideje rendszeresen ettettem a szülei helyett, aznap elfelejtettem odaadni a kikészített gilisztákat; felkerékedtem, és egy negyedóra múlva ott voltam a gilisztákkal – a kismadárt holtan találtam... – azt hittem, belehalok. – Vagy... Eh, hogy a gyermekkor, ez a reggeli szemdörzsölgetés milyen bárgyú tud lenni! És aki ifjúkorában „ifjú” volt, az ostoba birka, amely alkalmazkodik a nyájhoz... Gyerekkoromban a legszenvedélyesebb érzelmekkel a zene ajándékozott meg. Ha feldübörgött valahol a közelben a rezesbanda, jeges borzongás dermesztette érzéketlenné testemet, tekintetem elhomályosult, meg kellett fogódkodnom, hogy el ne essem. Tizennégy évesen másfél órát gyalogoltam hófúvásban, mert tudomásomra jutott, hogy az egyik faluban zenés temetés lesz. Tízéves koromtól egész délelőttöket és délutánokat töltöttem egyedül a mezőn és az erdőben – valamivel később egész éjszakákat. Soha életem nem ismertemben az unalom érzését – legfeljebb valami hozzá hasonlót – azt is csak társaságban... Az iskolának nevezett nyájidiotizmus lelkierőmnek legalább harminc százalékától megrabolt – de ezzel számolni kell –, az emberből mindig csak önmaga töredéke marad. Szégyellem bevallani, hogy kitüntetéssel végeztem el iskoláimat, és hogy magaviseletből mindig jelesem volt.

Tizenöt éves koromban egy végzetes délutánon egyszeriben és irtóztatóan felébredt bennem eladdig alvó, álmodó lényegem, s magára öltötte formáinak egyikét: erőnek erejével gondolkodnom kellett az elgondolhatatlanról. A nap hátralévő részét és az egész éjszakát a milliméter tized részéről való görcsös töprengésben vonaglottam végig – az alap-„ösztön” szükségszerű következménye: mindenható

Ladislav Klíma (1878 – 1928) önéletrajzi novellája (*Vlastní životopis, in: Vtěrny věčnosti*, Praha, 1967. 269 – 285.) legtöbb írásához hasonlóan posztumusz műként jelent meg, először 1937-ben. A többször felfedezett, majd újra elfeledett cseh íróval a magyar olvasó is hamarosan megismerkedhet: műveiből az Európa Kiadó gondozásában rövidesen válogatás lát napvilágot *Steinchoch herceg szenvedései* címmel.

vagyok – az akaratot nem lehetett megfékezni, míg az áldott test véget nem vetett a dolognak. Azóta egy pillanatra sem szabadulhattam tőle egészen, számtalanszor azt hittem, hogy belegebdek – én, isten legszörnyűsegebb napszámosa – a napi tizennyolc órás, keményebbnél is keményebb gürcölésbe, ami látszólag semmire sem volt jó. Csak tizenkilenc év múltán arattam fényes győzelmet – gondolatgörcseim, melyeket sokáig betegségnek tekintettem, mint ahogy annak tekintette volna az egész emberiség, legalábbis európai része, hihetetlen mesterkedések árán olyannyira legyűrettek, hogy ártalmatlanná szelídültek... Életem tizenkilenc éve meg folytonos vergődés, fuldoklás és iszonyat kellett hozzá, hogy beérjen az édes gyümölcs... Csak ily módon halad előre az emberiség, halad előre minden a mi kis világmindenségünkben.

Üldögelni az iskolapadban és szüntelenül valami ilyesmivel kínlódni – ez nem megy igazán. Még nem volt hozzá elég erőm, hogy hátat fordítsak ennek az egész iskolai disznóságnak – megtette helyettem a sors. Nyolc hónap leforgása alatt meghalt az anyám, a nagymamám, a nagynéném és utolsó, életben lévő nővérem; erre én szisztematikusan sorra gyaláztam a kereszteteket a város környékén, botrányokat rendeztem a templomban, bombák híján anarchista röplapokat szórtam szét stb. – míg aztán a hetedik osztály első félévében az összes Lajtán inneni tanintézetből kizárattam azért, mert egy iskolai dolgozatban történelmi analfabetizmusomban – ha jól emlékszem – disznó dinasztíának tituláltam a Habsburgokat. A gimnázium elhunyt igazgatója, aki ezt erélyesen keresztülvitte, imígyen egyik legnagyobb jótevőm lett. Fél évig szabad voltam, aztán belementem, hogy tovább rohadjak a zágrábi gimnázium padjaiban. Soha nem voltam olyan közel a halálhoz, mint akkor Zágrábban. Miután végigseggeltem egy félévet, fogtam magam, és visszatértem Csehországba, eltökélve, hogy iskolába többé be nem teszem a lábam, és semmiféle foglalkozást nem fogok űzni. Nem kellett több, mint kétpercnyi beszélgetés bölcs atyámmal, és meg is egyeztünk a dologban. Később soha többé nem esett szó erről közöttünk. Modřanyban, ahol apám időközben birtokot vett, körülbelül három évig maradtam – a vízmosásokban és erdőkben inkább otthon voltam, mint apám házában; főleg az akarat szabadságának primitív problémájával viaskodtam; előkészítő harc volt ez, ám életre-halálra szóló. Amint betöltöttem tizennyolcadik életévemet, nagykorúnak nyilvánítottam, és megkaptam anyám és nővérem után maradt kis örökségemet. Kiszámítottam, hogy nyolc évig – egy évet tévedtem – tisztességesen megélhetek belőle, huszonegy évesen búcsút mondtam apámnak és huszonnégy éves, második feleségének, aki persze nemigen jött ki a hatvanesztendő emberrel. Huszonhat éves koromig felváltva éltem Pilsenben, Eisensteinben, Zürichben és a tiroli Landeckben. Mivelhogy Klíma asszony az összes háztartási teendőt magára vállalta, egyáltalán nem kellett emberekkel érintkezniem. Egyedüli szerelmes társaim a macskák voltak – egy sereg macska. Akiket a látható lények közül a legjobban szeretek, azok a hegyek, a felhők, a macskák – meg tán azért a nők is. Azokban az években, amikor mások vizsgákkal és karrierjük elindításával gyötörik magukat, én egyebet sem csináltam, mint örökösen a rengeteget jártam, nimfák nyomait és látomás-kastélyokat kerestem-kutattam, meztelenül hemperegtem a mohában és a hóban, és irtózatos csatákat vívtam Istennel, aki fejébe vette, hogy éberül, emberként fog élni... Tirolban szükségszerű előgyőzelmeket arattam az egész vonalon – azért is, mert ott szoktam rá a dohányzásra. Ha ez nincs, ma nem élnék. Ott határoztam el, hogy dióhéjba foglalva közzéteszem eddigi elmélkedéseim legfőbb eredményeit – elsősorban anyagi okokból, és a Szókratész előtti filozófusokkal együtt vallott és ma már paradox elvem ellenére, amely így szól: éljünk csak az öntökéletesítésnek, és öregkorunkban lehetőleg egyetlen írásban összegezzük az emberiségnek életünk eredményét. Átköltöztem Smíchovba, ahol huszonhat évesen megírtam *A világ, mint tudat és semmit*. Mivelhogy 1904-ben, rögtön a könyv megjelenése után áthurcolkoztam a Zbraslav melletti Záběhlicébe, s hónapokig nem ovastam újságot, és senkivel nem beszéltem, máig sem tudom, volt-e valami visszhangja, vagy a kutyát sem érdekelte. Csak mintegy fél év múltán szentelt a könyvnek némi figyelmet E. Chalupný, ami később nagy mértékben és kedvezően befolyásolta sorsomat. Később aztán Zbraslavban, legalábbis esténként a kocsmában, valamennyire társasági lény lettem – milyen hihetetlen dolgokat tud művelni az emberrel az őrangyala!

1906: Vynohrady. Itt dühödött aforizmaírással segítettem magamon, nehogy megfulladjak – társaság semmi. Pénzem fogytán volt. Elfogadtam apám ajánlatát, hogy költözzem hozzá Modřanyba (1906). Másfél évig ádáz buzgalommal csak szépirodalmat írtam – nap mint nap két-három ívet, kimondhatatlan élvezettel – legénebb énem némely napokon majdnem úgy szunnyadt bennem, mint tizenöt éves koromig, de ez volt életem legkellemesebb időszaka, 1908 tavaszán rádöbentem, hogy eltévelyedtem, és csak ekkor vettem rá magam – szégyenkezem is érte – egészen és teljes gözzel a szisztematikus gyakorlati filozófiára. A roppant gyönyör még bőségesebb, de súlyosabb és fanyarabb gyümölcsöt hozott, mint szépirodásom idején. Apám 1909 telén meghalt, épp akkor, amikor már nem volt több követelésem rajta. Örököltém utána néhány házat. Adósságok terhelték őket, de eladásukkor tíz-tizenkétezer arany tiszta haszonra tehettem volna szert,

ha legalább valamicskét törődöm a dologgal. De pont ebben és a rákövetkező évben értem el eddigi életem csúcspontját: felfedeztem és részben elsajátítottam a Deoesszenciát. Aki azt hiszi, hogy ilyen állapotban naponta akár csak öt percet szentelhet az ocsmány gyakorlatiasságnak, annak sejtelve sincs róla, mi az a magasabbrendű lelki élet. Anaxagorasz – aki ezt az állapotot el sem érte – teljesen elhanyagolta a birtokát. Amikor azt tanácsolták neki, hogy szenteljen legalább némi időt a gyakorlati dolgoknak, ha nem akar koldusbotra jutni, ekképpen felelt: Hogyan is tehetném ezt meg én, kinek a bölcsesség egy morzsája sok kád aranynál is becsebb? – A házakon körülbelül háromezeröttszáz aranyat kerestem. 1910 őszén költözködés Vršovicébe. Eltökélt szándékom: az intellektus tökéletes uralásával felnőni a Legmagasabbig... A gondolkodási procedúrák hallatlan megerőszakolásának két éve – például hosszú órákig összefagyva, görcsökben feküdtem a hóban. A látszólag oly közeli cél – csak egy karnyújtásnyira volt – minden kockázatot megért. A katasztrófa kockázatát is. A szándék beteljesületlen maradt: viszont ezúttal, elsősorban fizikailag, a legmélyebbre jutottam eddigi életemben. Az alkohol, a rum és a tiszta szesz mentett meg; megmentőimhez mindmáig hű maradtam. Kilencszáztizenkettő második felében és tizenháromban egyetlen percig sem voltam józan. De akkoriban ez nem akadályozott meg benne, hogy mindenfélével foglalkozzam – újonc voltam. 1913 végén Horoušánkyba Klíma asszonnyal és K. Vaníš úrral, a kiváló férfiúval, akihez a háború kitörése után Klíma asszony nőül ment. 1915 nyarán azután egy lyukas garas nélkül Vysočanyba, ahol kisebb megszakításokkal máig is lakom. Mégpedig a Szépség Hotelben, a nagybecsű Pucálek házaspárnál. Egyhónapi vysočanyi tartózkodás után dr. Antonín és Jaroslav Kříž mérnök közbenjárására sofőr lettem. Egy lokomobilra kerültem, amely vizet szivattyúzott a žiželicei Cidlina patakából, és rögtön el is indítottam, bár abszolúte nem értettem hozzá. Két hónapig egészen jól ment, aztán felmondtam, visszatértem Vysočanyba. Több mint egy évig állás nélkül, hacsak – a külsődleges tevékenység okán – nem nevezem annak az írást és a szüntelen ivászatot, főleg F. Böhlerrel, a bámulatos birodalmi némettel. Életemben először naponta érintkeztem bizonyos emberekkel, csupa némettel, mint ahogy később csupa zsidóval. Novemberben egy teljesen elhagyatott kis üzem gondnoka lettem. Gondnokságom szüntelen ivászatra korlátozódott. Egész idő alatt még csak fel sem ötlött bennem, hogy ügyeljek a gyárra. Szép idők voltak, hatalmas lakás Prágában, még mindig egyszál magamban, fizetés, tüzelő és villany. Hogy nem kellett örködnöm, ezt azzal érdemeltem ki, hogy bár gyerekjáték lett volna számtalan értékes holmit ellopni és eladni, én marha, az égvilágon semmit sem loptam, egy esetet kivéve, amikor is felhörpöltem egy üveg éterüket.

Egyáltalán, valamennyi addigi foglalkozásom kész bohózat volt. Háziúr, aki fikarcnyit sem törődött a házaival, a gépéhez mit sem konyító gépész, aki – bár nagyon szívesen pepecselt vele – csak akkor ült fel rá, ha éppen úgy hozta a kedve, és következő állásom is – egy pótdohány-gyár művezetője és társtulajdonosa voltam – a már említett Böhlerrel, a cégtársammal való ivászatra korlátozódott. 1917 augusztusában ugyanis felmondtam a gyárban, ahol három hónappal később kezdődött el a „termelés”, amely tizennyolc nyaráig folyt, és körülbelül ötszáz korona hasznot hozott, minekelőtte beleöltünk vagy húszezret. A haddelhadd befejezése után újságokba írogattam – hála Kodíček úrnak... Újabb bohózat, akár csak a két filozófiai írásom és a két Mátyás. Tizenkilenc nyarán döntő győzelem, mind gyakorlatban, mind életemben; azóta énem (szemléletem) lényegében mit sem változott, és nem is fog változni: a kifejezőmódom, ha nem is tökéletes, a három utolsó Diktátumban azért megjárja. Azóta Dionüszosz az úr – ami az én esetemben természetesen azt jelenti, hogy Isten az istent, scilicet ego kinevezte nálam a helytartójává. A dolog odáig fajult, hogy elszenvedtem életem egyetlen balesetét: fracturam radii sinistris, amikor egyszer éjfél tájt részegen Smíchovból Vysočanyba rohantam a jeges úton. 19 novemberre. Megszaporodtak a barátok... Fel lehetett volna hagyni az újságírással, ha a született remete legalább hébe-hóba eleget tesz valamely meghívásnak, ha egy-egy fontos levélre nem fél év múltán válaszol – ugyanaz a procedúra, mint az apai örökséggel. Hogyan töltöttem el az 1920-as évet? ... Gyönyörűségesen, alkoholmámorban, lányok, férjezettek és férjezetlenek társaságában, az Önölelés felfokozott állapotában.

1921 májusában Böhler áttelepült Németországba, gyakran emlegettem, mert a legrosszabb időkben maga volt az isteni Gondviselés – és talán mindmáig egyetlen barátom (az én remek és engem úgy-ahogy értő apám hozzá képest minden húzásával ellenség. És a felesége úgyszintén.) – Ugyanez év nyarán dr. Dvořák és jómagam a dicséretesen közismert Mátyáson dolgoztunk. Nem ittunk olyan intenzíven, mint Böhlerrel, viszont annál extenzívebben – hónapokon át minden áldott nap reggelig s még tovább. (A legintenzívebben és legextenzívebben mindig egymagamban ittam – nehogy valamelyik tökfaj egyszer azt állítsa, hogy X. Y. úr térített rossz útra.) A *Tisztes Mátyást* 1922. február 2-án adták, rá egy hónapra megjelent a *Traktátumok*

és diktátumok. A *Fisztes Máttyás* legalább hozott valamit a konyhára, a *Traktátumok és diktátumok* Chalupný 1000 koronás előlegét leszámítva – semmit. A vedelés, az isteneknek hála, tetőpontjára hágott. Téli álom. 1922 végén – harc az alkohol ellen, most először – iszonyatos volt. A huszonhármás év értelme (nem szólok az intimissimumokról): harc az életmentő alkohollal, amely ezután az élet elpusztításával fenyeget. Megy a dolog, bár nehezen. Egyébként: ezt az évet (nagyreszt) a Dvořákkal való közös munka tölti ki. És a huszonnégyes év mindmáig (február 2-ig): görcsösen hősies küzdelem mindennel – ilyet egyébként már ötöt-hatot végigkínlódtam életemben. És a külső szituáció mit sem változott.

Életem – külsődleges – jellemzői: függetlenség, bárminemű „foglalkozás” hiánya, lehetőség, hogy minden körülmények között önmagamért éljek – lényegében mindig remete voltam. Életem – kívülről nézve – három periódusra tagolódik: az iskolának nevezett disznóság első tizenhét évét nem lehet megúszni, hacsak nem a „trónra emelt” Nietzsche az ember apja, de az iskolán kívül páratlan szabadságot élveztem, hála bölcs szüleimnek, akik furcsamód valahogy megéreztek, mi kell intimissimumomnak; aztán megint csak úgy tizenhét évig – abban az időszakban, amikor a fiatal emberek bifláznak, protekciót hajkurásznak, és különböző hivatalok rabságában bűzölögnek – „magánzó” voltam, akit minden adottsága remeteségre predesztinált. Bizonyos analógia Schopenhauerrel, kár, hogy nem harmincezer rénforintot, hanem csak tizenegyezer aranyat örököltem. A harmadik periódus mind a mai napig tart: „magánzás” *abszolút pénztelenségben* – tökéletes közönyben az anyagi javak megszerzése iránt, szüntelen nemtörődömségben, mindent a sorsra avagy a gondviselésre bízva (soha nem kértem pénzt olyasvalakitől, aki előzőleg magától nem ajánlotta fel bukszáját, nőktől semmit nem fogadtam el, a számtalan vonzó ajánlat és végletes szorongatottságom dacára sem, sokszor milliomosként viselkedtem, nem tudva, hogy négy nap múlva nem pattan-e ki a botrány). És ment és megy a dolog – az ördög tudja, hogyan... A fő ok: egy sor (ilyen-olyan) barátom van – nevezetesen (ábécérendben): Bitterman, Böhler, Březina, Dvořák, Fidler, Chalupný, Kříž (dr.), Kodíček, Pavel, Srb, Zlámal – de – de – Persze, én magam is kerestem valamicskét – de bohózatba illő, botrányos foglalkozásaim egytől egyig csődöt mondtak. Az írás is. Húszban eltökéltem, hogy nem publikálok – legfeljebb öregkoromban egy nagy könyvet (a „Szókratész előtti” filozófusok – azután mesterség lett az írásból). De rossz anyagi körülményeim rákényszerítettek a publikálásra. Egyébként minden „megkeresett” pénzt az ocsmányságok ocsmányságának, minden szociális munkát a gyalázatok gyalázatának érzek – ez szükségszerű következménye annak, amit az antagonizmusról, gyermekkorom emberundoráról mondtam... Szíves-örömezt vállalnám a robinsoni létet, vagy a fosztogatással való pénzkeresést, de a harmincegyedik felvett gázsinál százszorta tisztességebb dolog a kis mecénások adományait elfogadni. Tán még raboltam is – az emberi közegben a rablás az egyetlen tiszta vásár.

Egész életem oly következetes elhajlás mindattól, ami emberi – a kezdet kezdetétől csak önmagamért és harmincegy éves koromtól kizárólag Önmagamért élek – , hogy nem tudom, akad-e a történelemben (nem a letűnt nagy népekében) ehhez fogható példa. Mindig ugyanazt az utat jártam – s innen életem vitathatatlan egyöntetűsége. Még ha akarnék, sem tudnék letérni róla – a héraldszi válaszut fogalma nekem érthetetlen. Mily parány volt Héraldsz, hogy a kísértésnek akárcsak halvány árnyéka is hozzáférközhett! Mily parány Krisztus, kit egyáltalán megkísérthett! az ördög! Az efféle dolgokat régés-rég magunk mögött kell tudnunk. Néhányszor elmondtam ugyan magamnak, amikor a gyakorlati életben szorult a kapca: feledd el tébolyodat, legalább egy ideig élj úgy, ahogy ezek az ösztönvezérelte barmocskák, ahogy – legalábbis nagyrészt – hétéves korodban éltél – legalább úgy – meg is kíséreltem egy rövid időre (egyszer két egész napig kibírtam), megy-e a dolog – dőreségek dőresége! Mintha a héja víz alatt, pontyként akarna élni! Még ha akarnám is, nem bírnám, még ha bírnám is, nem akarnám... „A visszavonulás”, mondja Grabbe Wellingtona, „két okból is lehetetlen: először is nem engedi a becsületünk, másodsor a soignée-i erdő.” A dolog persze megfontolandó: már tizenöt évesen elmondhattam magamról ugyanazt, amit Nietzsche: „Ich bin immer am Abgrund.” És a sui occasionis gondolata édes-gyönyörűségesen, hű sétabotként kísér utamon, immár harminc éve, és egy cseppet sem fáradtam bele. Természetesen ezenközben minden gyakorlatiasság teljes kudarcra ítéltetett, és ha akárcsak egy pillanatig is komolyan vettem volna a „gyakorlatot”, értsd ganéjt, lett légyen az bármiféle karrier avagy napóleoni aspiráció, hallatlan erélytelenségről tettem volna tanúbizonyságot. Az én Szupraenergiám annak a valaminek példás hiányában rejlik, amit a törpeemberek energiának neveznek. Elég energiám van hozzá, hogy éjfélkor, se szó, se beszéd, ahogy a pecus mondja, felkeljek az ágyból, és másfél órát gyalogoljak a hideg éjszakában, hogy lássam, milyen az éjjeli hangulat a hős Schwerin emlékműve körül; de gyerekkoromban sokáig nem volt elég energiám ahhoz, hogy megkérdézzem az utamba akadó járókelőktől:

Hogyan jutok el ide és ide? ... Persze azért gyakran megkérdeztem, de közben mindig az volt az érzésem, mintha szart nyeldekelnék. A gyermekkor jellemzése... És ez mostanáig csak fokozódott: de közben részint fásultabb, részint okosabb lettem. Az emberiség eddig nem ismer hasonló Umwertungen der Wertét. (Fő küldetésem: háziszolga, a macskák rabszolgája...)

Hogy ebben az utolsó tizenegy évben sem fordultam fel – korábban, az úgynevezett gondtalanság időszakában is megeshetett volna, bármely pillanatban (a legrosszabb 1911-ben volt, amikor gondtalanul élve néhány hónapig csak tántorogtam) –, annak a fentiekén kívül három oka van: 1. értek hozzá, hogyan bánjak a törpeemberekkel; 2. páratlanul egészséges testem van – amelynek a lélek legszörnyűségesebb, „legegésztelenebb” rohamai sem árhattak, amely lényegében éppoly egészséges, mint a testem. De az a bizonyos isteni – a legegésztelenebb – az állati létben szükségszerűen a legegésztelenebbet produkálja. A hasonló esetek gyakoriak az emberiség történelmében. Az ilyenek mind elpusztultak. Az én proprietásom: az isteni energia összebékítése az állatiéval. 3. Órangyalom – avagy „génuszom” vigyáz rám. És negyediknek voltaképp itt van még filozófiai megkövülésem.

Ad 1: Valamennyi emberrel megtaláltam a modus vivendit, amely a tökéletes megvetésből eredő egyfajta (elnző) szereteten alapul – eredménye: tíz év alatt nem volt – nekem, a gyakran csirkefogó kinézetű, csirkefogókkal érintkező alaknak – komolyabb összeütközésem az emberekkel, egyetlen jelentéktelen esetet kivéve, amikor is teljesen abnormális s természetesen részeg állapotban leledtem (közvetlenül előtte nagy mennyiségű denaturált szeszt ittam). Az emberek szeretnek engem – és tudom, hogy miért –, mert anélkül, hogy sejténék, valamennyien metafizikusok – én pedig katexochén metafizikus vagyok.

Ad 2: Emerson mondja Napóleonról: „Ilyen test szükségeltetett és ilyen teremtett: egy test, amely képes volt harminchat órát (?) egyfolytában nyeregben ülni, fagyban és hőségben, étel, ital, alvás nélkül.” (pontatlanul idézve) Napóleon gyakran gyöngéltetett – igaz, nem komolyan –, én soha, influenzám egyszer volt, úgy tizenkét éves koromban, két napig – nem kaptam volna el, ha azt tehettem volna, amit ösztöneim parancsoltak – és aztán soha többé semmi! A közönséges (meg a széna) nátha és a fogfájás tán nem számít betegségnek. Hébe-hóba szerettem volna beszerezni valami nyavalyát – reménytelen – hacsak nem vesz be az ember ciánkálit – mínusz húsz fokban egész éjjel kinn a kemény fagyban, hóviharban – és nyáriasan öltözve – semmi (mellesleg: a hidegtől mindig szenvedtem, a hőségtől soha, a legnagyobbtól sem, minél fullasztóbb, annál inkább elememben vagyok, mint a macska, amely a legnagyobb melegben felmászik a kemencére, amikor árnyékban 34°C van, kannibáli élvezettel kifekszem a napra, és azt kívánom magamban: még, még! Lankadságnak soha semmi nyoma. A legnagyobb közép-európai hőségben, rekordgyaloglásaim alatt sem.) Vedeltem a vizet, amiben himlősök mosakodtak, faltam a kolbászt, amiből jóformán már csak kukacok maradtak, ittam a vizet, amitől egy normális ember legalábbis súlyosan megbetegedett volna – én elintéztem egy kétnapos hasmenéssel. Az orvosok éhen gebednének, ha minden páciensük olyan volna, mint én, akárcsak az ügyvédek, hivatalnokok és más, efféle foglalkozásból élők, akikre az egészséges és okos embernek semmi szüksége; ilyen, persze, öt ha van Európában... Az utóbbi tíz évben igencsak jól jött testem edzettsége – a takarékoság miatt: kilencszáztizenötötől csakis fütetlen helyiségben alszom, hogy miként vagyok öltözve, egészségügyi és esztétikai szempontból, az nekem édesmindegy, és napi négy korona mindenkinek elég élelemre: *kizárólag* nyers dolgokat eszem: ez az ember egészségének és zsebének egyaránt jót tesz. Főzni annyi, mint elfecsérelni az időt, megfosztani az élelmiszereket fontos „vitaminhordozó” részecskéiktől, *kevésbé* ízletessé tenni őket és kétszer vagy akár hússzor többet fizetni értük. Sokáig csak a következőket ettem: nyers lisztet (esetleg vízbe áztatott búzadarát vagy borsót), nyers húst, nyers tojást, tejet, citromot és nyers zöldségfélét: s ezenközben eszményien egészséges voltam – egyetlen milliomos ingyenc sem okádott olyan élvezettel osztrigáitól és más ocsmányságaitól, mint amilyenel én szagattam fogammal kilós nyers lóhús-adagomat... Undorodni valamitől – ilyen nem volt. Egyszer elloptam egy macskától a megkezdett egeret és befaltam, úgy, ahogy volt, szőröstül-bőröstül – mintha csak knédltit ettem volna. Tiroiban egyszer huszonegy óra alatt kilencvennyolc kilométert tettem meg, és a nap még hátralévő három óráját pihenés nélkül végig tudtam volna gyalogolni... stb. Erről ennyit – kötelező tiszteletadás ez a testemnek, amely mindig csodát tett az eltévelyedett léleknek hozott áldozattal. Az utolsó évben az iszonytató mértékű alkoholfogyasztás dacára semmiféle testi fájdalmat nem éreztem – csak a cipőm szorított. Néhány év óta már a náthát sem kapom meg. Katona, bár hétszer soroztak, nem voltam, pedig Ausztria egyik legegésztelenebb emberének számítok, és egyetlen testi fogyatékoságom, hogy 175 cm-es magasságom ellenére mindössze 62 – 65 kilót nyomok. Aki hiszi, hogy mens sana in corpore sano, nem sorolhat a pszichopatak közé.

*Ad 3: Lényegi élelmémjűségem, megtámogatva a filozófia tizenhat év óta tartó szakadatlan gyakorlásával, tűrőképességet oltott belém, s megtanított rá, hogy célratörőbben, előítéletek, indulatok és skrupulusok nélkül cselekedjem; semmibe veszem mindazt, amit a gyakorlati életben teszek, és ha hipertrofikus szociális büszkeség él is bennem, elhallgattatásához még inkább van erőm. A gyakorlatban minden becstelen. A filozófia ádáz-szenvedélyes gyakorlása nem volt hiábavaló. Negyvenéves koromig ugyan azt hajtogattam, hogy ezen a téren kudarcot vallottam – nem érvén el a karnyújtásnyira lévő Célok célját: az örök, nyugodt, sebezhetetlen Ragyogást és Örömet – nem érvén el mindent, azt hittem, semmit sem értem el. De ha mindent nem is, azért mégiscsak sokat. Joggal nevezhetem magam filozófusnak, vagyok olyan gondolkodó, mint Xenokratész, Diogenész, Epiktétosz. És összehasonlíthatatlanul rosszabb körülmények között élek. Amikor annak a bizonyos Böhlernek azt mondtam, hogy a Célt nem értem el, s amikor erre azt válaszolta: „Ki más az emberiségből, ha nem te?“, kikacagtam. De később egyre inkább megértettem, hogy volt némi igazsága. Az abszolútum (és én ízig-vérig az vagyok) elvet minden relatívat. Az Én az én alábecsüléséhez vezet. Nem vagyok egyéb, mint az Abszolút, egyeduralkodó és az örökkévalóságig Önmagában fűrdő akarat szüntelen (gyakran, igen gyakran álmomban sem szűnő) ostopattogatása. a gondolatok és mindennemű lelkiállapotok veszett, „esztelen”, de többé-kevésbé mindig engedelmes forgataga – életem a legnagyobb téboly, a legnagyobb donquijotteria, amit csak képzelni lehet, s mert ugyanakkor maximálisan racionális vagyok, ezért élek még, én, a földre pottyant „holdlakó”, akinek egyetlen, pillanatra sem szünetelő tevékenysége az animális élet feltételeinek következetes aláaknázásában merült ki. Nincs oly érzelem-indulat, melynek ma fikarcnyi hatalma lenne fölöttem. Természettől fogva felettebb lobbanékony vagyok, s évek óta nem éreztem haragot, legfeljebb akkor szentségelek, ha nem tűröm tovább nyakamon a pórázt, magam vagyok a megtestesült szelidség és nyájasság a törpeemberekkel szemben. A félelem érzését szinte teljesen elfelejtettem, legfeljebb akkor csap meg, ha elgondolom, hogy a kocsmában összeakadok valami kedves kis emberrel, akinek szokása beszédbe elegyedni velem. De a félelmet, persze az ennél nagyobb félelmet, korábban sem ismertem, nem emlékszem, hogy valaha is reszkettem vagy akár elsápadtam volna félelmemben – a dühtől viszont annál gyakrabban elfehéredtem. Elhagyatott helyeken tett éjszakai sétáim alatt még csak fel sem ötlött bennem, hogy egyáltalán regisztráljam, jön-e valaki velem szemben vagy mögöttem – rendszerint elhaladtam mellette, és csak a halkuló lépteket hallván tudatosítottam magamban néha, hogy valakivel találkoztam – de milyen tanulságos megfigyelni az éjjeli kószalókat a mezőn, hát még az erdőben: majd mindannyian nyulak módjára viselkednek – itt aztán konstatálhatjuk, hogy az emberiség csupa-csupa anyámasszony katonájából áll. Vágyaim, kívánságaim, óhajaim jóformán nincsenek már – legfeljebb pillanatnyi, melyek kihunynak, alighogy megszülettek; ez a gondokra is áll. Sajnálkozás, lelkiismeretfurdalás, büntudat, irigység, féltékenység – nem találkoztam velük, mióta csak az eszemet tudom; az ilyesmi nyilvánvalóan csak a barmoknak a sajátja; az állatokkal való együttérzésem erős és kínos, de kilencven százalékban legyűrve; az emberekkel szemben – jóformán semmi; de minden vagyok, csak nem mizantróp – ellenkezőleg, a magam módján szeretem az embereket – valahogy úgy, ahogy a tetveket. Ha egyetlen csapással elpusztíthatnám az emberiséget – derűsen, harag nélkül, csak úgy „Übermuth”-ból – pillanatig sem haboznék, abban a tudatban, hogy a Mindenalóságban véghetetlenül kevesebbet jelent, mint akár egy baktérium a föld minden más teremtményéhez képest, és hogy a Mindenalóság is – Nihil, *est* nevezik a látás képességének, a *tettet*, hogy mindent sub specie aeternitatis tudsz nézni és látni – amit többek között Masaryk is tanácsol. Kellemetlen érzetem-indulatom annyi van, mint keveseknek, de akarom őket, s ha nem is kedvesek, de legalább elviselhetők számomra. Kellemből most *majdhogynem* ugyanannyi, korábban néha még több is volt a gyönyör ama pillanataiból, amelyek tetszés szerint bármikor előhívhatók és aztán spontán módon lavinaszerűen nőttön-nőnek, hogy a végén attól fél az ember, még megölik... De minden, minden csak az Akaratnak engedelmeskedik. Nincs oly lelkiállapot, amely három másodperc múlva el ne oszlana bennem, ha akarom. Gép lettem – és mostani súlyos alkoholizmusomban is az vagyok. „Lelki petrefakt” – mondta rólam Böhler, és ezt én mindmáig tán a legnagyobb dicséretnek érzem – minden modern szemlélet dacára.*

Ad 4: Hogy létezik „transzcendentális célszerűség az Össztörténeben” (Schopenhauer) – ezt szeretném életem példáján bebizonyítani, nem kisebb meggyőző erővel, mint amilyennel bármely tudományos tézis bizonyítást nyert. Empirikusan – az elméleti okokról nem szólok. Irántam ez a célszerűség mind ez ideig kétségtelen baráti jóindulattal viseltetett – valami nagyot akart velem, különben nem tett volna annyi csip-csup, látszólag haszontalan dolgot (némelyeket csalárdul elkormányoz egy bizonyos pontig, ahol aztán virtuóz módon nyakukat szegi). Sokszor megóvott – engem, az elvakultat – a haláltól, az Alpokban egyszer futás közben, a zenitet figyelve egy szakadék szélére értem – tudom, hogy nem láthattam – és mégis, valamiféle hirtelen sok visszalökött – csodás érzés: még egy lépés, és ötszáz méteres mélységbe zuhansz... A legsötétebb

éjszakában sziklákön kúsztam-másztram – amikor aztán napközben felnéztem rájuk, rosszullét fogott el – világosban nem kapaszkodtam volna fel rájuk. És ilyen az én egész életem. Fortuna kegyelt engem, és erre vagyok a legbüszkébb – mint Sulla. És minden jel szerint további tervei vannak velem. A különféle felhőátvonulások, mint például most az alkohol, mit sem nyomnak a latban kegyével szemben ... És senkinek sem tanácsos az utamba állnia ... Példa van rá elég, hogy csak hozzátartozóim halálát említsem. Egyáltalán, veszedelmes ember vagyok... „Szerencsétlen város”, mondja Argeszteám, „romlásra ítéltetett, ártatlanul – a csupáncsak misztikus bűnért, hogy látta a Felmagasztosított megaláztatását (a főhősét, Fabiusét, aki filozófiaprofesszor volt ott). Jaj annak, aki csupáncsak szemtanúja volt a nagy ember megszegényítésének; kétszer is jaj annak, ki tétlenül nézte, háromszor jaj annak, aki segítségére nem sietett. Jobb lenne néki, ha soha meg nem született volna...”

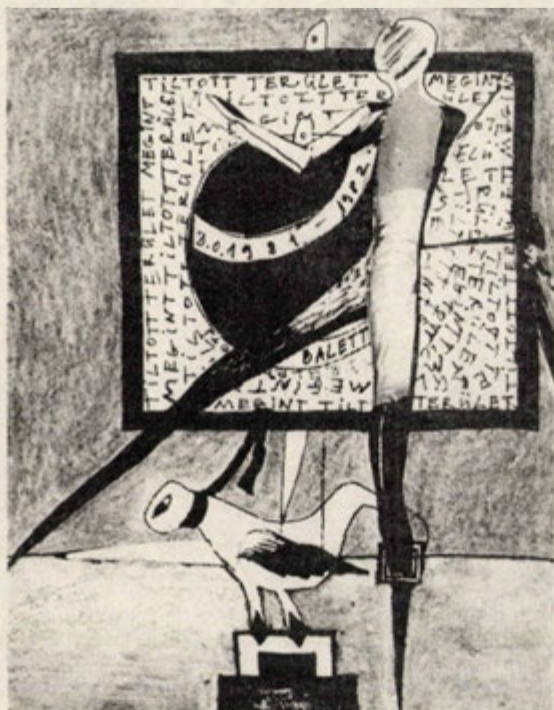
Nyugodt lélekkel bevégezhetném ezt az álmod – megtettem mindent, ami fontos, és az évek miriádjai lassan botorkálnak gondolataim (és nem írásaim – amik mellékesek) nyomában. Megalkottam mindazt amit akartam (önmagamban – ami a fő) és – mégsem. Kész téli fa vagyok – de zöldbe, virágba öltözhettek még, gyümölcsöt hozhatok – már abban az álomban (újfent: főleg önmagamnak – csak másodsorban irodalmilag). A sorsnak minden jel szerint van még valami terve velem. Valóra válhat. De a kizöldüléshez tavasz kell. Hogy sokáig késik – helyes, a korai tavasz nem jó; és aki az örökkévalóságban él, nem türelmetlenkedik.

Finis

P. S. Kimaradt valami roppant fontos: a szexualitás. Néhány bordélybeli látogatást és éjszakai határbéli légyottot leszámítva „semmi komoly”: nem mintha nem lett volna ínyemre a dolog, de nem volt rá időm – akárcsak az „állásra”. Egyébként valahányszor csak találkoztam egy nővel, következetesen megpaskoltam... anélkül, hogy bármelyikük is felképzelt volna. Sőt, az esetleg jelenlévő férfiak sem tették ezt meg. Nem azért cselekedtem így, mert olyan jólesett, hanem mert ösztönösen a jólneveltség és udvariasság tanújelének tekintettem – ahogy nimfakirálynóm mondja: „Te otromba fráter, harminc szép nőt látsz itt egy rakáson és nincs benned annyi tisztesség, hogy legalább egynek megpaskold a hátsó felét”. Egyébként eltökélt szándékom, hogy még vagy húsz, eleddig ismeretlen „perverzitás” felfedezésével gazdagítom a szexuális patológiát: ami azt jelenti, hogy erotikus életem iszonyatosan mozgalmas volt – legalábbis képzeletben.

Íródott: 1924 februárjában

FORDÍTOTTA V. DETRE ZSUZSA

Julian Schutting

TERMŐ PORZÓ

JULIAN SCHUTTING VERSE ELÉ

Jutta Schutting 52 esztendőös osztrák költőnő 1989 őszén a sajtó nyilvánossága előtt bejelentette, hogy férfi.

Nem homo, nem herma, hanem férfi.

És új keresztnéve: Julian.

Lőn is gírusokban ribillió. Kérdemesült emáncé így hápogott: Maga lelép a klimax kátyús éveiben! Sokat látott, sokat írt irodalmár ekként szólamlott, rökönödést mollban sejtetve: Megzavarja nőiségéhez hű olvasóit! Alanyaihoz kenődve-fagyva distanciázó riporter: Ahá, most értjük csak eddigi homályosságait!

A költő maga, karcús nyakkendőben, mutáló hangon, pelyhedző bajusszal-szakállal férfiasan állta a sarat, s vallott is magáról valamit: eljár a környékre megismertetni új magát a világgal, kéri borbélytól, tejesnéitől, házmestertől, hogy ezután ne Dr. Schutting asszonynak, hanem Dr. Schutting úrnak szólítsák. Hormonkezelés alatt áll, ezért serked bajusza, ezért mutál a hangja.

Közli még: mindig úgy érezte, hogy női testében férfi lélek lakoz, de ennek megvallását halogatnia kellett mindeddig, különböző okoknál fogva (metamorfózisa óta nem tanít többé, szabadságolták). Köteteit visszamenőleg átcímeztetni szándékozik, s végtelenül örül annak, hogy ezután igazi lényét mutathatja meg, maszk nélkül. Bizik abban, hogy beletanul férfi szerepébe: évek óta ezt gyakorolja, erre készülődik.

Végül elmondja, egyik nőolvasója azt írta neki: sajnálja, hogy eggyel kevesebb lett az értelmes nők száma, de örül annak, hogy szaporodik az értelmes férfiak maroknyi csapata.

A Szentlélek ott fű, ahol ő akar: ezt tudtuk. De hogy animula is valódi vagula, ez friss megvilágosodásunk. Mi itt e porzónak állt termő néhány virágát kívánjuk bemutatni, érdeklődőknek.

A vers a költő legutóbbi. *Traumreden* (Beszédék álomban) című kötetéből való.

A fordító

KIBÉKÜLÉS

Filmfelvételeket ingaórákról, föl-le
pattogó gumilabdákról, csukódó
gyárkapukról, napnyugtákról, kehely-
virágúakról reggel,
de tengeri hullámverésekről ugyanúgy, hintázó
gyerekekről, hófúvásról
visszapergetni,
hogy a következő gyakorlaton, az „érzékek
hátraarcán”, nagylelkűen szemlélve,
imént bevégzett tánc után egy úr rákként
egy asztalhoz siessen, lehajtott fővel
hajlott derékkal ahhoz forduljon,
aki előtt megállt,
s tüstént izgágán megilletődve a máris
rökönödöttet magához ragadja, hogy az előbb
velé vont kanyart mind kioltsa.

Egy másik alkalommal, partnak fordulva
 egy evezőcsónakban ülni
 s az evezőlapátokat fáradtságosan úgy
 mozgatni a part felé, hogy elképzeljük,
 éppen fordítva mozognak az evezők,
 s a harmónikus út a tó iránt vezet;
 vagy indításkor parkolást gyakorolni,
 míg az ébredést mint legombolyított elalvást
 éljük át, míg megalvás és elébredés között
 egy napéji álom a kémények füstszáslóinak
 nyomába ér; míg példás fonákon
 befele tüzelő golyók a puskacsőbe
 és látszatra tévetegen torkolatuktól
 eredetükhöz visszaáramló folyók
 jóval a Végítélet előtt lekaszált fűveknek is
 friss feszes kisarjadás a céljuk
 és ellövetlen visszaszálló
 tűzijáték-figurák
 irreverzibilis folyamatokat tetszés szerint
 megismételhetővé tenni az égen.

majd tulajdon tetteink tükrözve egy Y-tengelyen
 kettészéletelt papírt egybevágni, fatörzseket
 eggyé fűrészelni, almákat gyógyítani
 daraboláskor
 és fittyet hányva a második hőtani főtételre
 egy pohár vízbe dobott jégkockát
 amint önmaga sejtelméig
 fölolvadt, a félelem távoztatására azokért,
 akik tőlünk messze vannak, úgy visszaidézni,
 ahogy eltűnt kezünkből.

élet rövidege miatt esztendőket kicsikarni,
 amelyek nem számítanak, novemberi, márciusi tót
 folytonos huzakodásban
 fölolvadni s befagyni látni

és még sok-sok mást, ami leégő gyertyaként
 mint idő-funkció ábrázolható,
 a csökkenő időnek bemutatni,
 hogy jelenidőben
 múlt s jövő között
 kibékült szimmetria,
 vigasztaló azonosság teremjen,
 nem csupán a füstölgő
 túl frissen meggyújtott gyertyákban
 növekvő gyertyacsonkokban
 új semmiség végessége,
 és akkor hamar elérhető
 volna az az állapot is,
 amely mindent meg-nem-történtté tesz,
 amit szívből sajnál az ember!

FORDÍTÓTTA BATHORI CSABA

Az

új, akciós árai:

AT 386-OS

**AT KOMPATIBILIS
SZÁMÍTÓGÉP**

2 MBYTE, 25 MHz
1,2 MBYTE FLOPPY
80 MBYTE CDC WINCHESTER
EGA KÁRTYA, EGA MONITOR
320000,- FT + ÁFA

QMS 810

**POSTSCRIPT
LÉZERPRINTER**

650000,- FT + ÁFA

*Figyelje további akcióinkat
ugyanitt a következő számban!*

8001 SZÉKESFEHÉRVÁR, PF. 161
SCHÖNHERZ Z. U. 4/A
TELEFON: 22-15414
TELEX: 29-200

A MAGYAR FILMINTÉZET
BUDAPESTI FILMMÚZEUMA

ÁPRILISI MŰSOR

Az ember, aki túl sokat tudott...

Alfred Hitchcock filmjei.
Tíz éve halt meg Alfred Hitchcock, a lélektani krimi legnagyobb mestere. Az Örökmozgó ez alkalomból vetített emlékműsorát a nagy érdeklődésre való tekintettel megismételjük.

Francois Truffaut rendezői sorozat I.

A sorozat első részében Truffaut 1959 és 1975 között készült filmjeit vetítjük.

Hit és kétely

Az ember, de főként a modern ember történetét nyugodtan meg lehetne írni a „kétkedés története” címszó alatt. Az Örökmozgó a „hit és kétely” problémáját ezúttal Bergman, Bresson, Buñuel filmjein keresztül mutatja be.

A HÓNAP FILMJEI

Franco Zeffirelli: Napfivér, Holdnővér
Volker Schlöndorff: A bádogdob

RÉSZLETES HAVI MŰSORFÜZET ÉS JEGYVÁSÁRLÁSRA JOGOSÍTÓ TAGSÁGI IGAZOLVÁNY KAPHATÓ A MÁTRA MOZIBAN (BUDAPEST VII. LENIN KÖRÚT 39.)

ÖRÖKMOZGÓ
A MAGYAR FILMINTÉZET MOZIJA

Hungária – Irónia

GRANASZTÓI GYÖRGY

Simára egyszerűsödött mondatokat lehet hallani mindenütt, mert nincs, ami kibillentene, megrendítene. Már az 1945-öt, 1956-ot követő évtizedek áldozatai is visszafelé menetelnek, a feledésbe. Tulajdonképpen rossz hallgatni a kegyetlenség, a sok szörnyűség újabb részleteit, amellet annyi egyéb dolog zajlik a gazdasági és politikai életben. Mellesleg bölcs emberek megfontoltságra intenek a jelenlegi sorsdöntő, átmeneti időszakban, sem bosszú, sem felejtés. Közben kavarnak a hírek, annyi van belőlük, hogy egy elmélet szerint a nyomtatott szó szerepe egyszerűen összezsugorodott, csak az élő beszéd képes követni napjaink tempóját, a politika művészei immár nem az írók, hanem a beszélők.

Napjaink „életérzéséhez” tartozik, hogy az események is hírré lefokozva következnek be. Esemény az, ami rám is vonatkozik, mert valahogy részt veszek benne, a hír ellenben egyszerűen csak érdekel – többé-kevésbé. Vagyis távol tartom magam az eseményektől, miközben alig átlátható módon dolgok történnek velem, kusza nem-események és nem-hírek, melyek senkit sem érdekelnek, de kimondhatatlanul megülik az érzéseket és a gondolatokat. Mintha mindenütt a tévé menne: a híradóban kelet-európai „történelmi mozgás”, szafárin lévő nyugati politikus mondja, hogy éljenek a magyarok, lenn, öt emelet mélységben csörömpölés, kólásüvegeket vágnak a falhoz, vagy a telefonfülkét verik szét éppen, itt az étkezés ideje, „még utoljára együnk valami jót!”, szokás ilyenkor mondani – ironikusan. Hírt, eseményt, történéseket, a bölcs és a lelkes szavakat az irónia burkolja, fogja egybe.

Mi az irónia?

Az irónia távolság. Átmeneti helyzet egy tárggyal, dologgal – valamivel kapcsolatban. Ebből érzékelhető viszonya a kételyhez, a közönyhöz.

Például nézelődés közben egy sétáló azt látja, hogy imbolygó autókerek közeledik felé. Először valószínűleg kételkedik, „nem lehet igaz!”. Oldalt lép, szemügyre veszi a kerék gazdáját, az oldalára dőlt teherautót, s a látvány jelentését ironikusan is kifejezheti. Ezután folytathatja a nézelődést, továbbra is ironikus hangulatban, vagy felülkerekedhet benne a kíváncsiság, amely akár tettekre is segítséggé alakulhat. Másrészt bámmészködése közönybe is fordulhat, elhagyja a helyszínt: az irónia átmenet az elfordulás és a megértés között. De külső hatások és lelki kisugárzások együttesének is lehet mondani, amely erővonalként járja át az embert.

Elfordulás és megértés között sokféle irónia van. A jó iróniát már Szókratész művelte, aki saját tudatlanságából indult ki, és naiv kérdéseket tett fel (például azt kérdezte a politikusoktól, hogy mi a politika lényege). A rossz irónia ellenben pusztító. Általában csúfolódást értenek alatta, hiszen ironikusan éppen az ellenkezőjét lehet mondani annak, amit szavaink jelentenek. Akár keserűen is. Az irónia kifejezheti a sorssal szemben érzett tehetetlenséget vagy a kételkedést, jobb híján testet ölthet benne a határozott ellentmondás szándéka.

Az új magyar irónia (a továbbiakban: irónia) nem jó és nem rossz. Azért különleges, mert alkalmi állapotból életérzés lett belőle, amelyben naggyá növekszik a kételkedés, a kívülállás, ám esetlegessé zsugorodik a kritika. Mellesleg a megnyilvánulási formái többnyire már nem is viccesek. A dolgok fonákja ui. nem azonnal vagy rövid időn belül derül ki, hanem jóval később és más összefüggésben, amikor a poén, a nevetés már nem csattanhat.

Nem mulatságos!

Irónia. Valamiképpen mindnyájan gyakoroljuk. Naponta, gyakran, sorozatban cselekszünk olyasmit, amihez nincs közünk, ami helyett mást is lehetne tenni, amiből hiányzik az *es muss sein* hajtóereje.

Az irónia azért rokon a közönnyel, mert ez is önáltatás abban az értelemben, hogy segít elbújtatni a sorsszerű, feloldhatatlan dilemmákat. A közöny azonban egynemű.

Az irónia a szenvedély ellentéte, a józan magatartás gyümölcse. Aki ebből a gyümölcsből eszik, úgy érzi, el tudja felejteni a kétségbeesést, szenvedélymentesen élheti át a jelent, és gazdag is, mert kötetlenebb. Csökken a belső kényszer, kevésbé zavarnak az érzelmek, elpárolog a feladat. A küldetést, a misszió monoton trappolását, az iga-vonó zihálást csapongás, lepkeszárnyú röpködés, a mindennapi szabadság könnyű érzése – de nem élménye! – váltja fel. Ringassatok. Kábítsatok el, mert meggyőzni úgysem tudtok.

Kételkedünk. Mindenben. Mellesleg ésszerűbb bizonytalannak, sőt tájékozatlannak mutatkozni, mint biztos személyes tudásunkat fitogtatni. Egyrészt nincs olyan erő, amely képes lenne eloszlatni a kételyt, ha valaki nem akar hinni, másrészt manapság ellentmondásokból épül minden igazság. Igaz, régebben még úgy tanultuk, hogy az ellentmondásokból épül minden igazság. Igaz, régebben még úgy tanultuk, hogy az ellentmondásokat dialektikusan szokták meghaladni, de ma már erről senki sem beszél. Elemzők lettünk.

Elemzőnek lenni annyit tesz, hogy tudjuk, bizonyos dolgok ellentmondanak egymásnak, de ettől azért még élhetünk tovább. Nem jó és rossz küzd ma egymással, hanem valami így is, meg úgy is működik. A működést figyeljük tehát, amihez mérnöki szemlélet szükséges. Mi a szép, ki az erős, mi a hatalom, ki szerelmes? – nincs válasz a kérdésekre, mert erő, szépség, hatalom, szerelem nem érték többé. *Hogyan* lehet valaki szép, erős, hatalmas – ez most a jó kérdés. Miképpen keresztveződnek valakiben a hajlamok, sugarak és hatások, erővonalak, amelyek időlegesen bizonyos tulajdonságokat kölcsönöznek neki, hogyan lehet azt az állapotot fenntartani, elnyújtani, mikor eshet ki valaki a hatalomból, mitől csúnyul meg? Vagy, mondjuk így, hogyan lesz a hatalomból nem-hatalom, a szépségből nem-szépség, mekkora az eltérés az ún. objektív helyzet (mai értelmezésben: az értékelhető, mérhető állapot) és a szubjektív megítélés között.

Nincs halál, csak halálok vannak

Napjainkban más a baj, mint apáink idejében volt, megváltozott viszonyunk a tragédiához. Ezért a szívszorító fájdalom látványa nem megrendítő, legfeljebb zavaró. Nincs kedvünk végiggondolni egy balesetet, mint például Wilder teszi a *Szent Lajos király hídja* című regényben, melynek a háború előtt olyan nagy sikere volt. A zökkenő, a váratlan és kényelmetlen bonyodalom – egy halott látványa – akadályoz az egyebekben, a libbenésben, a finom piruettek végrehajtásában, a szabadság élvezetében.

Az ironikus életérzésből hiányzik a halál. A halálok, a pusztulások hírek formájában váltogatják egymást, elkedvetlenítőek a holttestek a híradóban, de sorsuk nem fűződik egységbe, mert nincs közös sors, misztérium, filozófiai vagy vallásos üzenet mögöttük. Nem az utolsó ítélet, az antikrisztus eljövetele foglalkoztat, hanem a mindennapi élet. Néhány kiküzdött előjog, néhány tárgy, illúzió megőrzése okoz gondot, netán a *look* (hajtincs, súlygyarapodás, dandyzmusom, életem és az új tárgyaim). Úgyhogy félelem helyett talán jobb is szorongást mondani, ha ezen olyasmit értünk, amit a pillanatnyi, az illékony gondjai keltenek fel, a szorongás eltűnik, felbukkan, mindig más és más körülmény idézi elő.

Ma a halál felkészületlenül ér, az elmúlás egyszerűen érthetetlen, a halott úgy fekszik, mintha a tévében lenne. Majd lezajlik a temetés, dolgukra mennek a gyászolók, s hirtelen, amikor nem találjuk a barátot, a hozzátartozót, elfog a rémület, a félelem, a kétségbeesés.

Az ironia kultúrája

Az ironia a kétkedés maximuma. Megváltozott az elmélet jelentősége. Növekszik a gyanakvás az ésszerű magyarázatokkal szemben, csökkent a teóriák hitele. Csalódtunk a tudományban.

Az ironikust az foglalkoztatja, hogyan magyarázható a váratlan; vitája van a zárt egészt alkotó elméletekkel, melyeknek már a modellszerűsége is bizalmatlanná tesz. Szó sincs többé a mérnöki teljesítmény régebben oly magától értetődő méltatásáról. A váratlan, a véletlen esélyei érdekelnek.

A visegrádi gát most iróniát termel. A látvány, a szétvert Dunakanyar képe emlékmű arról, hogy a tudomány nem azonos többé a haladással.

De a gát példa is, mert az iróniából nőtt ki a környezetvédőket foglalkoztató kétkedés. Így válik az iróniából cselekvés, a távolság csökkenhet, megszűnhet: A „tartósan jó” ígérete egyszerűen hihetetlen, komikus illúzió, a váratlan baj képe ellenben mindig aktuális az ironikus életérzésben. Ez indította el azokat, akik, szétfeszítve a burkot, fellázadtak a szcientizmus, a „vak” fejlődés ellen. A lázadás olyan tett, amely elsősorban az iróniát. A harag itt azok ellen fordult, akik minden, az eszközeikben és befolyásukban rejlő lehetőséget meg akartak valósítani. Az ironia kezdeti jelenléte magyarázza azonban, hogy az ellenállók erejét nem a dogmatikus meggyőződés mámora, hanem a vízéptető vakoktól való félelem, a kétkedés adta. Az ironia tehát nem elfajzás és nem hit.

Az ironia új kultúra. A hagyományos magyar kultúra felfoghatóvá tette a mindennapi lét válságait, hullámzásait, megértette, hogy miként és miért lehet problematikus az élet. A nehézségeket, ha nem szüntek meg, *katarzisként* tette megélhetővé. A gáttal kapcsolatos vita is jól mutatja, hogy ma a viták kulturális értelemben töredezték. Tudós érvek sorakoznak egymással szemben, amelyek között alig lehet eligazodni. Hétköznapi kultúránk pedig alkalmatlan a legtöbb, aktuálisnak mondott komplexum megértésére, a részleteket nem lehet egybevágni. Aligha találni olyan tekintélyeket, nem kerülnek elő olyan érvelések, amelyek a különféle „politikai” és „gazdasági” alakot öltő pólusok között, a többség számára érthető formai és összefüggő kulturális egységbe tudnák fogni az adott válság lényegét. Marad tehát a félelem művészete, a fenyegetés.

A hagyományos kultúra értelme az, hogy üzeneteket tolmácsol a jelen számára. A gátépítés nagy vágya egyébként ennek éppen az ellenkezője, hiszen metaforikus értelemben a múlttal való gyökeres szakítás, egy gigantikus szervezetben megvalósuló (műszaki-tudományos) forradalom látványos kifejezése kívánt lenni, a hagyományt és kódjait akarta lerombolni. Az óriási munka és a nyomában járó természetátalakítás jóvoltából szavaknál, sőt képeknél is harsányabb üzenetet közvetített: nincs múlt, csak szebb jövő.

Mindez a közelmúlt hitelét veszített politikai ideológiáját tükrözi, és az iróniát csak fokozza, hogy a gát-hasonlat elkészt. A gát éppen akkor kezdett épülni, amikor kimerült ez a „holnapra megforgatjuk az egész világot” avantgardizmus.

Akultúra alkonya? A kérdés divatosan parafrazáló ítéletet foglal magában. Minthogy nincsen társadalom kultúra nélkül, a kérdés itt legfeljebb az lehet, hogyan felelnek egymásnak.

Most az a helyzet, hogy a büszkeségünket dagasztó dísz- vagy magas-kultúra nem ad választ semmire, hiszen függöny szerepét tölti be, eltakarja a dolgainkban lakozó

kérdéseket. A malasztal teljes szavak rejtegetnek, magyarázgatnak, akár Kun Béláról, Szent Istvánról, Széchenyiről, a koronás címerről vagy a mohácsi vészről tanítanak, nem teszik azonban megélhetővé, amit leírnak. Jelzéseket és alig értelmezhető jelképeket kapunk, melyek egy abszolutisztikus rend viselkedési normáit sulykolják belénk. Valakik fentről érzékeltetik velünk, hogy az ott szép, ez csúnya. Magyarázat, áhítatkeltés, szerepjátszás. Az irónia ideális gyakorlótere.

Például egy jelkép levétele a homlokzatról, mondjuk a vörös csillagé, ma azért ironikus tett, mert nem vezet hozzá katarzisz. Most nem 1956-ot írunk, nincs forradalom. A jelkép tartalma elpárolgott, éppen olyan keveset jelent, mint az, hogy „József Attila a proletariátus költője”. Ma nehéz megmondani, hogy mi választja el egymástól az embereket. A határok a lélekben húzódnak, amelyben két-három lény is lakozik. Vagyis nagyjából ugyanazok verik le a vörös csillagot, mint akik két-három éve még védtek. Csak a hagyományos kultúra nevében lehet ezt jellemtelenségnek nevezni és elítélni. A megalkuvás, az irónia kultúrája ellenben átéltetővé teszi, mert a lényege fakad belőle. Ha a világosi fegyverletétel vagy 1956. november 4-e után mindenki jellemes, akkor ma fele ennyi magyar élne a földön.

Az oktatott kultúra ma azért fokozza az iróniát, mert szakít mindazzal, ami egybefűzhetne a múlttal. Halott tárgyakat, fétiseket, műemlékeket alkot, amelyeket csak áhítattal szabad megközelíteni, csak tisztelettel szabad megérinteni. Mondhatnánk, hogy íme a „múltat végképp eltörölni” avantgardizmus szükségszerű következménye. Lehetne elmélkedni arról is, hogy ma nincs többé magyar irodalom, csak sok jó író és költő, hogy nincs többé magyar képzőművészet, csak irányzatok vannak, melyek Lisszabontól Tallinnig egyformán korszerűnek számítanak, hogy X és Y csak önmagát képviseli, nem a modernséget...

Mindez csak annyit jelez, hogy az irónia kultúrája töredezett. Önmegvalósító alkotások strukturálatlan halmaza. A művekből iróniánk mai szintjén aligha lehet általánosabb tartalmakat kiolvasni, mégis, az irónia szerves része, sőt gerjesztője a kultúránknak, mert jórészt belőle táplálkozik a széthullott valóság élménye.

A töredezettség két új feltételéről

A töredezettség, a felszínes részletek szeretete, az idegenkedés a jelenségek közti mélyebb kapcsolatok megértésétől, a bájos hangulat, a *gemütlich* kedélyeskedés hagyományos nálunk, a pesti és a bécsi századvég uralkodó vonásai közé tartozik. Iróniánk mégsem pusztá folytatása a háború előttinek. Az 1945 utáni fejlemények közül legalább kettőt meg kell említeni.

A születéskor várható élettartam majdnem negyedével nőtt 1945 után. A harmincas években 49–52 év körül volt, most pedig 66–74 év körül van. A jelenség kulturálatlanító következményeiről alig hallani. Milyen szerep jut „a győzelem napjai jönnek” magyar története tétova, vesztés hőseinek, az öregeknek, mit hagyományoznak ránk ma amikor arányuk példátlanul magas? A háború előtt nőttek fel, hatalmas fordulatot éltek meg 1945-ben, most pedig

sírba száll velük számos ítélet, erény és ismeret, amelyek beépülhettek volna mindennapi kultúránkba. Az ellenkezője történt.

Minden történelem nemzedékek története. A mai hatvanasok mást éltek át mint a hetvenesek, mellesleg zömmel a hatvanasok közül kerültek ki az elmúlt évtizedek politikai lényei, a harmincévesek nem értik azokat, akik látták 1956-ot, a Ratkó-gyerekek többen vannak, több utódot hoznak a világra, és másként beszélnek, mint az ötvenesek.

A mai töredezettség egyik fő jellemzője, hogy soha ennyi nemzedék nem élt még együtt Magyarországon, ráadásul a tapasztalataik gyökeresen különböznek. A társadalmi (rendi) jellegű elkülönülések mára ugyan csökkentek, de nagyobb lett a távolság a fiatalok és az idősök között. Több nemzedék választja el őket, mint régebben, amikor nem volt általános, hogy az unokák ismerik, sőt sokáig ismerik a nagyszülőket.

Az irónia másik forrása, hogy 1945 után megszületett a „szabad” magyar ember. Már a pusztá tény őket ver idősök és fiatalabbak közé.

A „szabad” egyén egyenrangú, mert nagyon is tisztában van azzal, hogy a másokéval egyenlő jogok illetik meg, hogy a különbségek mindössze csak előnyök és hátrányok, amelyek elvileg behozhatók, megszüntethetők és mindenképpen kikövetelhetők, ellentétben a hagyományos társadalmakkal, ahol az ember-ember közti távolságot a születéskor elfoglalt helyzet igazolja, vagyis a különbség természetes és feloldhatatlan. Az utóbbi évtizedekben tehát valóban oldódtak a szimbolikus különbségek, kiegyenlítődték a fogyasztási szokások és vágyak, a tényleges helyzetbeli eltérésekről pedig a „szabad” ember úgy véli, hogy elvileg átmenetiek.

Kiderült például, hogy a legnagyobb főnökök is eltűnnek a semmiben, azaz nem lesznek a kultúra részei, csak történetek negatív hősei, mert politikai tevékenységük szélesebb körben lehet gúny tárgya, mint korábban bármikor. Közben általános a hiedelem, hogy a fontos személyek leléptetése megváltoztatja a körülményeket, és megoldja a nehézségeket. Elavultak a szent hitek, dolgok, tabuk. Sírba vittük a tekintélyeket. Nincsenek többé hősök, csak sztárok vannak, akik a mi kinagyított ismétléseink. A tettek magukban állnak, legfeljebb jogi következményük lehet. A gondolatok kimondásra valók. Kevesebb a kérdés. Szaporodnak az állítások. A szabadság a vakmerő kijelentéseké. Bármit mondhatok, bármit kérhetek.

Irónia és megszokás

Az irónia a „szabad” gazdasági lény, a *homo oeconomicus* életérzése, mert holizmus és individualizmus ellentétében úgy látszik, nem is keletkezhet más, egyedül a hasznosság elve érhető, haszon pedig az, ami fenntartja a jólét érzetét. „Megtalálni a számításomat!” – ez a szabad ember jelmondata. Egyetértését, sőt elégedettségét fejezi ki vele, vagy ha tagadólag használja, a csalódását. A „számítás” ironikus távolságba tol mindent, ami erkölcsi, múltbeli vagy „esszerű” érvekre hivatkozva keresztezi a „szabad” akaratot.

Így lesz az iróniából szokás. A szabad, gazdasági, ironikus lény élete szokások sorozata, mert a jóérzést naponta

próbálja újraalkotni (számítgatva), illékony, alkalmi módon, a tárgyak és a szolgáltatások hatása alatt. A szokás megalkuvás a kellemesért. Sérthetetlen, biztonságos lesz az életem, mindig félnyolckor lesz a híradó, utána a reklám, majd a film.

Turistaút a szokásos élet, amelynek mentén a minőség garantált. Ezért az irónia most már több mint *gemütlich* egyéni érzékenység, a nézelődés a váltás előtti pillanat hangulataivá fejlődött. Mint dióhéj védi a megszokottat, szokásossá, zavaró aprósággá fokoz le mindent, ami megtöri a jóérzést. Az irónia konzervatív.

Részletkérdés, hogy mi itt az új, mi a fejlemény, mi lehet a sajátosan magyar. A nézelődés iróniája – így kellene nevezni – megbízható támasza minden helybenjárást óhajtó eszmei áramlatnak. A szokás, amelyhez az irónia adja az energiát, természeté válik, a dolgok címkéket viselnek, amelyek azt jelzik, mi a jó, mi a kényelmetlen. Szép az tehát, amit nem árt tudni, a cél olyannak lenni, mint egy ismert amolyan – a jó videoklipre hasonlít. A körből azért nehéz kitörni, mert a tárgy szerepe másodrendű lett, a reá helyezett felirat hivatott kifejezni a tartalmát – giccs. Milan Kundera azt írja, hogy „a giccs kizárja a látóteréből mindazt, amit az emberi lét lényegileg elfogadhatatlannak tart.”

Zsarnoki giccs, nézelődős giccs

A „szabad” nézelődő kiábrándult az utópisztikus, jövőt megváltó álmokból, nem kell az ideológia, nincs hitelük többé a forradalmi mítoszoknak. Az irónia új giccset hozott létre.

A zsarnoki vagy hősi giccs fénykorában, az ötvenes években a kérdésekre előre lehetett tudni a választ, amely kizárt minden további kérdést, ha az kételkedést fejezett ki. „Felépítjük vasútunkat, Gerő pajtás utat mutat...” Szép volt Zsenya szerelmesen csillogó szeme *Azsajev Távol Moszkvától* című regényében, mely a szibériai építkezökről szól, szép volt az a jelenet, az első színes szovjet filmek egyike, amelyben az elsüllyedt tengeralattjáró mélyén a komszomolista vérével írta a hajónaplót.

E giccs mindenki által értett képeket használtak, amelyek a szívhez szóltak. Márpedig – ismét Kunderát

idézve – „ha egyszer megszólalt a szív, nem illendő már, hogy az ész ellenkezzék. A giccs birodalmában a szív gyakorolja az uralmat”.

A „tisza” érzelmek két módon hatnak az ilyen elferdült világban. Például azt mondtuk, hogy milyen megrendítő az a rész, amikor a komszomolec *zsebkéssel* felhasítja a jobb mutatóujját. Következett a második érzés, a meghatottság: milyen szép, hogy engem megrendít. Ilyenkor lényegileg elfogadhatatlan *nem odavalót* gondolni. A zsarnoki giccs nem túri az ellentmondás ördögét, és mindig komolyan kell venni. Például nem szabad bicskát mondani zsebkés helyett.

Napjaink giccsé azért különbözik a zsarnokitól, mert az érzelmek színlelését a közöny természetessége váltotta fel. Összenevetünk a hős háta mögött. Gábor Gábor nem komszomolista. *A Szomszédok* és a többi tévéregény csupa kvázi helyzet, „mintha olyan”. Kevés tehát a különbség a zsarnoki és az új, nézelődős giccs között, mert most is a második lépés a fontos. Igaz, ezúttal nem a szív hangjai felé hallgatódik a giccsember. Azért lép el, hogy visszafordulhasson a megszokás, a töredezettség közegebe. A fő egyezés abban a mozzanatban van, amikor a giccsember a látványt átváltja a Szokásosra: az emlékezetbe tartósan beivódott közterek fiókjába terel, jelentést, címkét ad. A nézelődős giccs alig különbözik a régítől.

Kiút

Legyenek a szürkék sérthetetlenek, éljen a gyengék és az erősek egyezsége! – milyen könnyű lenne követelésé, jelszóvá alakítani az irónia eredményeit, amelyek maguktól teremnek. Mennyire elvontan hangzik, hogy mindebből a személyes véletlen lehet a kiút.

Véletlen az, ami elől nem menekülök. Nem lépek fel a fordítókorongra, hogy visszabillentsem az unalomba. Nem keresem, mert az Szokás lenne – de nem is hátrálok előle. Nem tudom micsoda. Nem oszthatom meg senkivel. Összeolvadok vele.

*Az érintetlen kapukat,
az álom zsiliprendszerét kinyitják.
Mindenből csönd lesz és közelség.*
PILINSZKY JÁNOS: Nyitás

Az elsüllyedt sziget (2)

GYÖRGY PÉTER

Az Európai Iskola kapcsán meg kell említenünk egy ugyancsak döntő jelentőségű mozzanatot, amely egyrészt fontos érték az avantgard számára, másrészt nyilván hozzájárult ahhoz is, hogy érthetetlen, illetve követhetetlen legyen a szélesebb közeg, nagyobb nyilvánosság számára. S ez épp a nemzeti kultúra elkülönülése iránti szinte teljes érzéketlenség, mely úgy jellemezte a bécsi magyar emigráció kultúráját, mint az Új Progresszív Művészekét, s ahogy az Európai Iskolát és a hatvanas években fellépő neoavantgard nemzedékét is. E nemzettudat prioritásai elhalványultak ezeknek az alkotóknak a számára, akik a korai avantgard univerzalizmusélményét élő és eleven hagyományként hordozták magukban. Mindez – Közép-Európában élve – természetesen állandó feszültségekkel, kihívásokkal is jár. Hiszen az Európai Iskola 1947-ben rendezte meg a Skupina Ra cseh festőcsoport kiállítását Budapesten, s azt se felejtjük el, hogy tervezték a román szürrealisták pesti bemutatkozását is. Pán Imre és Trost, valamint Gherasim Luca 1947–48-ban Mezei Árpáddal váltott levelezésüket és barátságukat utóbb 1957-ben Párizsban folytathatták csak. (A román szürrealistákkal egyébként a francia Claude Serbanne-on keresztül vették fel a kapcsolatot, ami ismét jelzi a közép-európai elszigeteltség mélységét.) Ahogyan tehát egyik oldalon a nemzeti elkülönültség iránti érzéketlenség, úgy a másikon a szovjetellenes baloldaliság volt az, ami aztán az utóbbi negyven évben az avantgard betörésének, avagy épp legitimmé válásának akadályja volt. A Munka-kör, vagy az Európai Iskola tagjai ugyan baloldaliak voltak, de korán és radikálisan antisztalinisták.¹ Nagy részük kifejezetten rosszabb helyzetbe került 1948 után, mint 1945 előtt volt, ami mutatja az elszigeteltség mértékét. Kassák ekkor vonult a belső száműzetésbe, s az Európai Iskola környékén tevékenykedő alkotók pár kivételtől eltekintve mind visszavonultak: nem kértek a sztalinizmus idején kultúrpolitikájából.² Így aztán az Európai Iskola – tehát a magyar avantgard örökségének – szelleme ha elfojtva, rejtve is, de tovább élt, hiszen az alkotók nagy része morálisan kikezdzhetetlenül várta, hogy tovább folytathassa munkásságát. Ezt a tradíciót – függetlenül kicsinységétől – azért érdemes figyelembe vennünk és számon tartanunk, mert a 60-as években induló új nemzedék számára ez volt az egyetlen élő szál, amely a kortárs Európára vetett tekintet mellett döntőnek bizonyult.

Mezei Árpád és Pán Imre zuglói otthona³ egyike volt azoknak a színtereknek, ahol az ötvenes években találkozhattak egymással a nyilvánosságból száműzöttek, s

ahol az újabb nemzedék élő és eleven művészettel is találkozhatott.

Az Amerikai út mellett a legfontosabb színhely a Rottenbiller utca 1.⁴ Az Ady Endre úti művészotthonból történt kiűzésük után együtt költözött ide Bálint Endre, Jakovits József, Vajda Júlia valamint a gyerekek, Bálint István, Jakovits Vera, István. Ahogy az új nemzedék nőtt, a kommuna körül sorra megjelentek mindazok, akik avantgard tapasztalatra voltak éhesek. Ajtony Árpád, Lajtai Péter, Halász Péter – a későbbi Kassák Stúdió – Tábor Ádám, Tábor Eszter, Major János, Bereményi Géza távolabbról vagy közelebről, de a Rottenbiller 1. aurájában szereztek első művészettörténeti élményeiket, avantgard jellegű tapasztalataikat. Hiszen a Rottenbillerben ismert név volt már a hatvanas években – tehát folyamatosan – Hamvas Béla, Kemény Katalin, Tábor Béla, Korniss Dezső, Kassák Lajos, Vajda Lajos stb. A Kassák Stúdió⁵ tevékenységének, vagy épp Galántai⁶ boglári kápolnájának egyik fontos előképét ismerhetjük fel a Rottenbiller 1-ben, ahol nem stílus, nem egyes művek, alkotások átadása volt a cél, hanem attitűdök elsajátítása, az avantgard igény lehetőségének megszerzése. Az ekkor felnövő új nemzedék számára a Rottenbiller 1. nyilván azért volt alapvető tapasztalat, mert kiderült, hogy lehetséges a függetlenség, s létezik a Kádár-korszak zárt burkán kívül is érvényes világ, amely, ha bizonyos szempontból a múlt felé is fordul, sokkal közelebb van a kortárs Európához, mint az adott jelenben élő hivatalos Magyarország kultúrája. E nemzedék számára azért volt tehát különösen fontos a Rottenbiller 1., mert ott egyébként a hatvanas évek kulturális miliójében megszerezhetetlen tudásokhoz és tapasztalatokhoz juthattak hozzá. Főként akkor váltak ezek a tudások kimagaslóan fontosá, ha e fiatalok túl óhajtottak tekinteni a valóban békés, ám szűkös korszak világképén, melynek tapasztalat-rendszere – szoros összefüggésben a hatalommal kötött kompromisszumokkal – tragikusan kevés axiómára épült fel.

Ez az új nemzedék, mely már nem kért a forradalmat követő csendesen megkötött ki egyezések apró sorozatainak kis engedményeiből, az apró szabadságok örömeiből vagy épp korlátaiból, tekintetét az európai horizontra vetette, s ebben volt segítségére az idősebb, morálisan megfélelbezhethetetlen, baloldali érzékenységgel bíró avantgardista nemzedék.

Azt se felejtjük el, hogy a különböző népi vagy urbánus

kancelláriák által végül megkötött különbékék érvényesége nem terjedt ki az avantgardra, hiszen e csoport – történelmi okokból is – gyakorlatilag kívül esett a résztvevők látókörén. Rózsa Gyula, a korszak egyik képzőművészeti kritikus 1971-ben az absztrakt festészet kapcsán újra és újra felmerülő, kínosan provinciális viták egyikében igen élesen fogalmazta meg a helyzet paradoxonját, s megállapítása nemcsak a festészetre érvényes: „Absztrakt festészetünk nincs, mégis állandóan üldözték.”⁷ S valóban igaz, hogy a hatvanas évek végének, hetvenes évek elejének állandóan felmerülő avantgardellenessége azért is tragikus, mert épp hogy kialakulóban volt egy új kezdet, egy új kísérlet, s ez azonnal elég vad támadások keresztjébe kerül. A hatalom s a politikailag komolyan vett és túrt irodalmi irányzatok kancelláriái által megkötött békéből kimaradván az avantgard gyakorlatilag szabad vadászterület maradt, önjelölt kultúrpolitikusok kedvenc terepe. Az a nemzedék, amely az avant-

gard igényével, cselekvési programjával indult útnak, több szempontból is hátrányos helyzetbe került, mint azt a *Szógető* c. most megjelent kötet szerzőinek életrajza kapcsán is felismerhetjük. * E névsort átolvasva hirtelen felismerhetjük, hogy milyen sorsra jutott a konszolidáció alatt a magyar avantgard ekkor induló nemzedéke. Emigrálásra kényszerült Ajtony Árpád (1973), Bálint István a Kassák Stúdió szinte egész társulatával együtt (1976), Molnár Gergely és Najmányi László (1978) és Szentjóby Tamás (1975). Idő előtt halt meg Altorjai Sándor (1977), Hajas Tibor (1980), Erdély Miklós (1986), s szinte végképp eltűnt a magyar irodalomból Algal László, csak nehezen, évtizedes késéssel került bele Balaskó Jenő vagy Tábor Ádám, s képzőművészként nem futott be könnyű pályát Pauer Gyula, Jovánovics György vagy Major

*Érdemesnek tartom megjegyezni, hogy igen szerencsétlen e kötet címe, hiszen annak jelentése egy olyan vonatkoztatási síkra utal, ami e szubkultúrában ekkor egyáltalán nem volt releváns.

Ö V A L A T T

Vájna i mir

POÉSIE TRUVÉE SZOCIALISTA NYELVKÖNYVEKBEN

SZÖRENYI LÁSZLÓ

„Állj! Ki vagy? – Kezeket fel! – Add meg magad! – Van nálad fegyver? – Dobd el a fegyveredet! – Maradj fekvő! – Állj fel! – Hol vannak a társaid?” (5.)

Az orosz nyelvvel a tudnivaló már akkor megismerkedhetett Magyarországon, mikor még a fegyverek dörögtek. Darvas Szilárd és Dolmány János: *Hogy mondják oroszul? című könyvecskéjét valószínűleg 1944-ben adta ki a Danubia Kiadó.*

Az ismeretség megalapozása után a beszélgetés elmélyül: „– Mikorra készül támadás? – Holnapra. – Hazudsz! – Ne mozdulj! A többi: előre! – Te hátramaradsz. – Aki szokni próbál, lelövöm. – Hagyd fenn a kezéd!” (7.)

Újabb potenciális társalkodópartner közeledik: „Állj! Ki vagy? – Azokhoz tartozom, akik ott mennek. – Itt maradsz. Letedd a puskát! – Hol van a társad? – A faluban maradt. – Vezess oda! – Ne az úton vezess! – Ha észrevesznek, agyonlőlek.” (8.)

Ha a nézeteltérés elfajul, orvoshoz kell fordulni: „Vedd be ezt az orvosságot! – Ne félj, nem mérge! [...] Hol a kórház, tábort kórház? – Haslövéssem van. Operáld meg! – Vízet adjon! – Nem engedem, hogy amputáljanak. [...] Menj előttem! A fogolytáborba!” (10–11.)

Ha az ember vidéki sétája során folyóhoz ér, ott is segít a könyvecske: „Magáé a komp? – Az enyém. – Vigyen át minket azonnal! – Nem lehet, árad a folyó. – Vigyen át vagy agyonlövtem! Egy perc gondolkodási időt kap. Letelt. Átvisz? – Szálljanak be! – Ha bármi baj történik, mindenképp magát lövik agyon.” (21–22.)

A váratlan találkozásokra is felkészülhetünk: „Mi az? – Az első ör. – Lelőjem? – Dehogy. Meghallanák. – Kerüljük meg és menjünk tovább? – Nem. Észrevehet, mikor visszajövünk. – Mit csináljunk? – Üsd le puskatussal!” (25.)

A séta végén az ember eljut a pályaudvarra, szóba elegyedik

a vasutasokkal: „Mi ez? Robbanóanyag? – Igen. – Tegye ide! – Itthagyjuk? – Felrobbantom a pályaudvart!” (27.)

A hosszú utazás után mindig nehézséget okoz a szálláskeresés. „Meddig maradnak itt a katonák? – Talán egy hétig, talán egy évig. – Intézkedem a szállás ügyében. – Várjon! – És az élelem? – Mennyire van szükségük? – Ót ökorre vagy tehénre és ellátásra, míg itt vagyunk. – Milyen ellátásra? – Naponta kétszer meleg étel. – Fizetnek? – Majd a hadtestparancsnokságunk. – Mehetek? – Előbb írja fel, ki a négy leggazdagabb ember a faluban. – Miért írom fel? – Ezeket ide fogja vezetni. – Tűszul? – Igen, ők és maga kezeskednek azért, hogy nyugodtan alhassunk. – Itt van az a négy ember. – Ha megpróbálnak megszökni, agyonlövtem magukat!” (31–32.)

Miután az elszállásolás megtörtént, természetesen a háziakkal is beszédbe kell elegyedni: „Enni és inni kérünk! – Kóstolja meg előbb maga! Az ételével felel érte, hogy nem mérgezett az étel. – Mit keresett az előbb a kerteknél? – Semmit. – Nem katonákkal sugdolózott? Átkutatattam a házat. – Nincs ott semmi. – Hazudik! Maga kém!” (33.)

E

ljött azután az áldott béke. Zseliczky Béla és Zotov Vladimir: *Magyar–orosz társalgási zsebkönyv turisták számára című művében (Budapest–Moszkva, 1979.)* már így lehet bemutatkozni: „Pártonkívüli vagyok. Kommunista vagyok. Szocialista vagyok. Én a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) tagja vagyok. – Milyen társadalmi szervezetnek tagja? – Tagja vagyok ... a Hazafias Népfrontnak, a Magyar–Szovjet Baráti Társaságnak (MSZBT), a ... sportklubnak. – Én nem tartozom semmilyen szervezethez. – Melyik ágazati szakszervezethez tartozik? – Én ... a Magyar Szakszervezetek Országos Tanácsának, az ipari szakszervezetek, a közlekedési szakszervezetek, a mezőgazdasági szakszervezetek, az alkalmazott szakszervezetek, a ... szakszervezetek megyei bizottságának.” (20.)

Vannak azután a testvéri országok. Például az NDK. „– Talán nem tévedek, ha megállapítom, hogy a társadalmi és politikai kérdésekről való beszélgetések külföldiek és belföl-

János, akik nem pusztán a magyar avantgard, de a huszadik század európai képzőművészetének is fontos, jelentős alkotói.

Az avantgard scéájában élő művészekre nem terjedt ki a kompromisszumot megkötő kancelláriák védelme. Emiatt tekintette botrányosnak illetve irritálóknak a kultúrpolitika azt, ami helyütt történt; másrészt persze a művészeket sokkal kevésbé is értette, mint az általa partnernek tekintett és így ellenőrzött irányzatokban lezajló folyamatokat. Hosszú éveken át e művészeket nem védte senki, kivéve a hozzájuk tartozó Beke Lászlót, akinek munkássága, szervező- és dokumentáló tevékenysége minden szívóssága ellenére sem helyettesíthette a hivatalos védelmet.

E művészek nagy része jó tíz év elteltével is újra és újra irritálta a hivatalos kultúrpolitikát, s a fellépésükből fakadó provokációt azért is érdemes külön is említeni, mert e korszakban a betiltást gyakran és gyakorlatilag nem a művek milyensége okozta, hanem az életformákból adódó

külsődlegességek, amelyek persze gyakran nemcsak külsődlegességek voltak. A provokáció többek között abból fakadt, hogy a művészek jelentős része egyszerűen nem vette figyelembe a közmegegyezést, s nem igazodott az irodalmi és képzőművészeti intézményvilágban való fellépés szerepelvárásaihoz. Nem olyan íróként viselkedtek, amilyet e nemzedéktől elvártak, egészen egyszerűen nem tartván be azokat a viselkedési normákat, amelyek a „fiatal íróktól” mintegy 15 éven át elvártak. A nyolcvanas évek elején Szilágyi Ákos⁸ e roppant hatásos folyamatot így fogalmazta meg: „Az újonnan jelentkezőket nem tudták másként tervbe venni és nem tudták más formában az irodalmi formába vonni... [mint fiatal író]... az új írókat meg kellett fosztani arcuktól...” A kis kompromisszumok és kis szabadságok szűk világában értelmezhetetlen és sértő volt a szabályokról tudomást sem vevők közössége; s így az e művészek által leadott kultúrajelek nagy része azonosíthatatlan maradt mind a hivatal, mind az egyébként

diek között általában nem szokásosak. – Kétségtelen! Sok emberben sajátosság érzés támad, ha külföldivel beszélget országunk társadalmáról és politikájáról. – Meggyőződésem, hogy nem kell mindjárt kémekeket látnunk a külföldiekben, akik társadalmunk rendjéről, országunk politikájáról szeretnének tájékozódni. – Régebben bizonyára azért nem merültek fel ilyen kérdések az egyszerű emberek között, mert világos volt előttük, hogy szinte semmi szerepet nem játszanak a társadalom és a politika alakításában. Ma azonban a legegyszerűbb ember is tudja, hogy szerepe van a mai társadalom és politika kialakításában. – Országunk – ugyanúgy mint az önöké – népköztársaság, népi demokratikus állam. 1945. április 4-én szabadultunk fel. Országunk akkor indult el a szocializmus építésének útján, és most a társadalom és a politika minden jelentős kérdésében munkásosztályunk dönt a dolgozó parasztsággal testvéri szövetségben a Magyar Szocialista Munkáspárt vezetésével. – Ezek szerint a nép többsége tagja a pártnak? – Nem. Ez nem feltétele a szocializmus felépítésének. Én párttag (nem vagyok tagja a pártnak; pártontküüli) vagyok. [...] – Őszintén örülök, hogy legalább néhány percet szentelhetünk ezeknek a fontos kérdéseknek a megbeszélésére is. Szavai megerősítettek abban a meggyőződésben is, hogy utunk nemcsak közös, hanem hogy el is vezet a magasabbrendű társadalom megvalósulásához.” (Vargha Károly – Siptár Ernő, Német társalgási zsebkönyv. Tankönyvkiadó, Bp., 1968. 130–135.)

A testvérországok érdeklődnek egymás nyelve iránt. Egy cseh például ilyesfajta szövegekből tanulhatja meg az udvarlás magyar frazeológiáját: „Autóbuszra szállnak és kimennek a János-hegyre. Aranka: Felmegyünk a kilátóhoz? Bendi: Nem megyünk fel, már késő van. Leülünk erre a padra. Aranka: Én nem ülök le, inkább sétálok. Bendi: Jó, de aztán megállunk valahol egy pohár sörrre. Van itt a közelben egy jó vendéglő. Ha akarsz vacsorázni, ott meg is vacsorázunk. Aranka: Ma sietek, hét órakor szakszervezeti gyűlés van nálunk az üzemben.” (Josef Blaskovics – Ladislav Hradský, Madarština pro samouky 1967. Státní Pedagogické Nakladatelství, Praha, 67.)

Ha viszont egy magyar meg akar tanulni csehül, ragoznia is kell tudnia. Mivel pedig Szatalin elvtárs alapvető nyelvtudományi megállapítása szerint a nyelv egyrészt szavakból, másrészt nyelvtani szabályokból áll, nem is csoda, hogy Sipos István: Cseh társalgási zsebkönyv (Negyedik kiadás, Tankönyvkiadó, Bp., 1966.) című művében a szócsoportok után grammatikai táblázatok is vannak. A névszóragozást mindenesetre olyan paradigma szemlélteti, amely szemérmes vallomás a proletárdiktatúra oltáránál: „Ki áll ott? A munkás áll ott. Kitől kaptad ezt? A munkástól kaptam. Kinek adtad? A munkásnak adtam. Kit láttál? A munkást láttam. Ó, munkás! Kiről beszél? A munkásról beszél. Kivel voltál ott? A munkással.” (95.)

Testvéri országba való kiutazásnál jobb, ha az ember óvatos. „Ezek milyen könyvek? – Íme a kiviteli engedély. – Kérem, mutassa meg a kiültött magyar tanúsítványt!” (Pálffy Endre: Román társalgási zsebkönyv. Ötödik, átdolgozott és bővített kiadás. Tankönyvkiadó, Bp., 1968. 85.)

Jobb esetleg csak telefonálni, pláne ha a testvéri ország a dollárövezetbe tartozik. (Horváth Miklós–Tomics Ljubomir: Szerbhorvát társalgási zsebkönyv. Második kiadás. Tankönyvkiadó, Bp., 1965. 33.) „Halló, itt Balázs Mihály. Ott ki beszél? – Itt Mitity Rájko mérnök. Parancsoljon! – Kérem, még a múlt évben rendeltünk 100 vagon búkkfát, de a mai napig egy vagon sem érkezett. Szeretném tudni, mikor lesz a szállítás? – Elnézést kérek, a külföldi megrendelések nem az én reszortomba tartoznak.”

Egy elvtárs azonban az imperialista Nyugatra is elvetődhetett. Meggyőződését ott sem rejtette véka alá. (1000 szó franciául. Hatodik kiadás. Tankönyvkiadó, Bp., 1980. 143–145.)

„Tagja ön a kommunista pártnak? – Milyen funkciót tölt be a pártnak; az egyesületben? – Főtítár vagyok.” Erre persze elvtársiasan letegezik: „– Hol laksz?” (22.) A hivatalos program, a pártkongresszus után kell egy kis felüdülés, például az uszodában: „Pillangóúszás. Távúszó. Búvárúszás. Fejesugrás. Gyorsúszó. Görcs. [...] Valaki fuldoklik. Segítség! Igyunk egy pohár bort erre a nagy újságra! Menjünk előbb zuhanyozni!”

jóindulatú, ám a kortárs európai művészetben tájékozatlan kritikusanemzedék számára. E korszak is képtelen volt értelmezni az adott műfajok intézményvilágát keresztülmetsző tevékenységet. A kritika egyszerűen nem vette észre azt, aki az irodalmi életben szokásos előremenetelt biztosító pályán kívül haladt, vagy azt, aki egyszerre írt, forgatott filmet, volt színész, zenész.

Érdeemes e provokáció mértékére nézvést felidézni a balatonboglári kápolna szomorú esetét, hiszen a Galántai György által 1970 és 73 között fenntartott szabad műhelyt végső soron anélkül tiltotta be a hatóság, hogy valaha megtudta volna, mi is történt ott. A betiltás ugyanis szinte független volt a művésztől, pusztán az életforma mássága is elviselhetetlennek bizonyult. Bogláron, amelyet joggal tartunk a háború utáni magyar művészet egyik kiemelkedő fontosságú színhelyének, csendes természetességgel találkozott egymással a magyar avantgard klasszikus illetve ekkor föllépő nemzedéke. Ugyanúgy fellépett itt Erdély Miklós⁹ és a Kassák Stúdió,¹⁰ mint ahogy tárlattal mutatkozott itt be Vajda Júlia, más alkalommal pedig tizenöt cseh és tizenöt magyar művész, Beke László szervezésében. Balatonboglárt, mint Szabó László¹¹ legendássá vált népszabadságbeli cikkéből tudjuk, egyszerűen be kellett tiltani, és ez a betiltás nem kulturális, ellenben rendőrhatalósági volt. Az, hogy a kultúrpolitikai harc területén hirtelen olyan szereplők tűntek fel, mint Szabó László, világosan jelezte, hogy mennyire tart az avantgardtól, miféle bűzös veszélyeket szimatol a hatalom. Vadas József¹² a *Művészetben* egyébként teljes egyértelműséggel fogalmazott az 1973-ban újalakított – egyébként aztán ismételtelen betiltott – kápolna kultúrpolitikailag immáron legitim, általa összeállítandó programjával kapcsolatban: „Az igazság ugyanis az – a legendával szemben –, hogy a Galántai-féle kiállítások sajnos nem voltak művészettörténeti jelentőségűek. Inkább közepesek voltak: a néhány jó mű elveszett a középszerű, felszínesen avantgard vagy éppen dilettáns munkák tengerében. A kápolna épp azért lett népszerű, mert Galántai mindenféle, akár a legszélsőségesebb kísérleteknek is helyet adott... Olyan műveknek kívánunk fórumot adni, amelyek szocialista valóságunk kérdéseire keresnek választ...” A szocialista kultúrpolitika létének tudomásul nem vétele egyébként igaz „vád” volt, hiszen a probléma épp abból eredt, hogy sem Galántai, sem a Kassák Stúdió, sem Najmányi, sem Szentjóbó nem voltak alkalmasak annak figyelembevételére, egészen egyszerűen azért, mert saját művészi szerepeiket nem ennek az elvárásrendszernek nyomán fogalmazták meg. Épp ezért merült fel újra és újra a kulturális élet irányítói részéről a gyanú, hogy becsapják őket, s e kívülállók valójában egyszerűen viccelnek.

Ugyanígy jellegzetes az évtized vége felé kitört botrány, amely Molnár Gergely Donauer Video Family csoportjának fellépését követte,¹³ illetve összefüggött Molnár Gergely Gregor Davidow néven folytatott emigrációbeli munkásságával is. Ismét különös modorban vitázó, s különös érveket használó felek jelentek meg a színen. A punk zene visszautasításának nagyjából semmi köze nem volt a művészeti életben

egyébként szokásos koncertkritikához. Molnár Gergely a punk kultúrájának magyar propagátoraként, zenével is foglalkozó költőként ismét érzékenységeket sértett, s olyan szerepet alakított ki, olyan tevékenységbe fogott, ami túlmutatott az irodalmi vagy képzőművészeti életet vigyázók érvényességi körén. Általában is a pop- és a rock-kultúrában tanúsított szinte lenyűgöző műveletlenségről és értetlenségről volt szó, amely nagymértékben kihatott Molnár Gergelyen kívül akár Hajas, akár Najmányi pályájának alakulására is. A fenti alkotóknak, vagy pl. Bódy Gábornak is fontos mintául, előképül, lényeges vonatkoztatási pontul szolgáló Velvet Underground, Lou Reed, David Bowie kultúrája a hetvenes évek Magyarországon nagyrészt ismeretlen, illetve súlyosan és indokolatlanul félreértett volt. Különösen jellemző, hogy a *Neoavantgard* című antológia megjelenése kapcsán, 1981-ben Szabolcsi Miklósnak¹⁴ kell szinte deklarálnia, hogy ez a zene is az egyetemes kultúra része, s nem csupán olyasfajta viták tárgyát képező téma, amelyeket ekkortájt Erdős Péter és Sebők János, az ún. „rockszakértők” folytattak. Ezeket az álvitákat ugyanis az egymással szembeni kölcsönös rosszindulat és ellenszenv mellett főként a teljes tájékozatlanság jellemezte; a résztvevő felek a rock vagy a pop kultúrájának legkülönbözőbb jelenségeit a minimális kultúrtörténeti háttér nélkül elemezték, sőt anélkül, hogy tisztában lettek volna annak a kortárs képzőművészettel és irodalommal való összefüggéseivel. Így aztán azok alkottak kritikai képet pl. Molnár Gergelyről, akik a lehető legkevesebbet értették munkásságából. Nem lényegtelen talán megemlíteni egy részletet, hogy felidézzük, miként és milyen méltatlan helyzetbe került az a Molnár Gergely, akinek szövegeit általában a vad energiák, a szecessziós túlrtság és a valóban erős expresszivitás jellemzi. Anna Frank-émlékstjének „botránya” pontosan rávilágít arra, hogy a tisztázatlan szerep milyen félreértésekhez vezetett, s miként került kívül Molnár a kultúra hatalomvéde bensőségének bástyaín, és mint lehetett tevékenységét a lehető legméltatlanabb eszközökkel kritizálni. Az Anna Frank-émléksten elhangzott Molnár Gergely-dal egyes részeit, a valóban provokatív, felkavaró szöveget a kritika éveken keresztül mindenféle i avantgard száműzésére használta.¹⁵

A provokatív művészi gesztusokra adott rendőrségi válasz esetét azonban talán legtisztábban Szentjóbó Tamás élettörténete mutatja, akinek e nemzedéket meghatározó tevékenysége épp olyan jelentős, mint Erdély Miklósé. Talán nem tévedek, ha úgy vélem, hogy kettejük máig is csak részben ismert, s csak feltárolóban lévő munkásságában rajzolódik ki a legélesebben s legpontosabban a hatvanas években kibontakozott új magyar avantgard-magatartás sajátossága.

Igen fontos arra utalnunk, hogy hasonlóan a kortárs nyugat-európai és amerikai áramlatokhoz, amelyekhez kötődtek és amelyre figyeltek, Szentjóbó és Erdély egyaránt Gesamtkunstwerk-mannok voltak. Kassák óta talán először fordult elő, hogy ha egy szűk közege belül is, de pár művésznek megadatott a médiumok közötti szabad választás. Erdély például nagy hatású tanár volt, aki különböző „rajzkörökben”¹⁶ adott leckét az új nemzedékek

számára az avantgardista, konceptuális gondolkodásmódból, meghökkentően eredeti megközelítésből. Semmiféle könyvből sem lehet megtanulni azt a fajta személyes tapasztalatot, amelyet Erdély adott át hallgatóinak, az Indigó¹⁷ illetve a Fafej tanfolyamain. Mindemellett Erdély költő volt, esszéista, festett, filmezett és fényképezett.¹⁸

Szentjóby konceptuális munkái egyaránt jelentősek művészettörténeti és irodalomtörténeti szempontból, *Kentaur*¹⁹ c. filmje pedig a magyar avantgard baloldali attitűdjének egyik, talán legmeggrázóbb dokumentuma. Nem véletlen, hogy a párizsi emigrációban élő Molnár Gergely e film kapcsán fordult hosszú esszéiben a Svájcban élő Szentjóby Tamáshoz²⁰: „A korszakot a legfontosabb öngyilkosok hullái borítják. Mint minden korszakot. Csak nehezebb lesz megúszni, mert ez történetesen a mienk” – írja Molnár esszéje végén a Magyarországon mintegy tíz éven át teljesen abszurd módon betiltott film alkotójához. A *Kentaur* ugyanúgy, mint a Hajas, Erdély és Najmányi által készített *Öndívatbemutató*²¹ a montázs fölhasználására és maximális kiaknázására épült. A dokumentumfilmszerűen felvett képekhez utólag hozzáillesztett hang párosul, s ennek a különös utószinkronnak tulajdoníthatjuk a mű feszültségét. S arra is rá kell talán mutatnunk, hogy e film talán először mutatta be a Kádár-korszak mindennapjainak iszonyú siváróságát, a szegény emberek megalázottságát, azt a világot, amelyet majd Jeles András *Kis Valentinója* tár fel és elemez tovább, s amelyet Mészöly *Filmje is rögzít*.

Sitt kell rámutatnunk – túl a botrányokon, túl az életforma hatalmas eltérésein, túl az irodalomhoz mint iparhoz szükséges jogosítványok és kapcsolatok meglétéin és hiányán – arra a radikális különbségre, ami e nemzedék avantgard tevékenységét és a korszak elismert irodalmát és festését egymástól elválasztja. A radikális eltérés elsősorban az irodalmi nyilvánosság által szentesített életvilágtól való távolság áthidalhatatlan jellemben áll. Alapvetően és jóvátehetetlenül eltért, ahogy az a húszas években is történt, az irodalmi nyilvánosság legitim struktúrái között élők és az avantgard formájában alkotók csoportjainak a *valóság közös szerkezetére vonatkozó tudása, radikálisan más volt az életvilág*, a néma otthonosságot megteremtő mindennapi élet szerkezete, mások voltak a peremfeltételek. Egészen mást jelentett a mindennapi élet, a művész s a művészet feladata, a létre vonatkozó kérdések módja e két csoportban, két világban, és ebből az alapvető különbségből fakadt a szövegformálás, a művészetfilozófia, a műfaji és műnemi célok és módszerek közötti irgalmatlanul növekvő távolság. Bálint István *Frankenstein evangéliumát*²² vagy Jovánovics György saját fényképsorozatához mellékelt *szövegeit*²³ születésükkor az irodalomkritika egyszerűen nem volt sem képes, sem hajlandó identifikálni. A kritika mintegy tíz évvel később kezdte el igényelni a fentiekhez hasonló szövegek létét, s kezdte észrevenni azt egy más hagyományból érkező írócsoport alkotásaiban. Az Esterházy, Nádas, Krasznahorkai

névéhez kötődő irodalom kritikai fogadtatása azért olyan különösen fájdalmas, mert észre kell vennünk, hogy ez a fajta irodalom, ha töredékeiben is, há nem is teljes egyértelműséggel, de majdnem egy évtizede *már itt volt*, csak maga az irodalmi élet nem vett erről tudomást, nem vette észre, hogy mivel is áll szemben.

Pauer Gyula pszeudovilágának, a nagyatádi erdőben felállított,²⁴ majd kivágott tábláinak, kijelentés-erdőjének művészetfilozófiája pl. feltétlen rokonságot mutat Tandori „irodalomgyárának” sajátos mesterfogásaival. Ahogyan szinte jelképesnek tarthatjuk pl. Hajas Tibor²⁵ és Nádas Péter kései, különös irodalmi találkozását. Nádas *Évkönyvében* hosszasan idézi Hajas egyik művét, botrányos és „pornográf” naplóját, amely a művész halála után az örökösök engedélye nélkül jelent meg. E mű, amelyre Nádas oly fájdalmas élességgel reagál, nyilvánvaló párhuzamban áll Nádasnak az emberi test esendőségéről, kiszolgáltatottságáról és szexualitásáról szóló beszámolóival, ezért is tarthatta a pályája egyik érzékelhető fordulópontján lévő író fontosnak, hogy kegyetlen őszinteséggel nézzen szembe vele.

A tájékozódási pontok és az orientációk közötti eltérések okozták nyilván a nagyrészt észrevétlen és feltáratlan párhuzamosságokat. A *Ver(s)ziók* kötete, tehát egy új irodalomfogalom legitimmé válása akkor jelent meg, amikor az abban nagyrészt érdekelt alkotók a legkülönbözőbb okoknál fogva, de már be kellett hogy fejezzék újító pályafutásukat, vagy oly messze kerültek az irodalmi élettől, hogy közös útra a náluk 10–15 évvel fiatalabb nemzedékkel már nem lettek. Tábor Ádám vagy Balaskó Jenő pályája a ritka kivétel.

Azt hiszem, túl azon, hogy a konszolidáció korszaka alatt végbement öngyilkosság, emigrálás, magány, összeomlás tényeinek nem túl örömteli regisztrálására vállalkozhatunk, észre kell vennünk még egy, ugyancsak fájdalmas következményt és veszteséget, mely immár pusztán magát az avantgardot érinti.

Hiszen függetlenül attól a bonyolult kérdéstől, hogy van-e magyar avantgard, beláthatjuk, hogy az e művészek által létrehozott világ elhalványulása a magyar kultúra egészének elszegényedéséhez vezet, s ez a veszély ma ugyanúgy fenyeget, mint bármikor eddig. Végül, anélkül, hogy valóban elvárhatnánk e szálakat, érdemes talán pár jelenségre rámutatni. A hetvenes évek elején távozni kényszerült Ajtony Árpád vagy Bálint István művészete pl. Bereményi Géza prózájának és dalköltészetének egyik fontos forrása volt. Távozásukkal Bereményi szinte elvesztette addigi éltető közegét, s így a *Svéd királyhoz* képest a *Legendárium* már visszalépés a kisrealizmus ama szűkösebb, anekdotikusabb világához, amely a mára íróból filmrendezővé változó alkotó forgatókönyveit, vagy filmjeit is jellemzi.

Szentjóby Tamás vagy Erdély Miklós filmjei, tehát a BBS nélkül valószínűleg soha nem jöhetett volna létre Bódy Gábor vagy Jeles András művészete, akiknek – iszonyú áron – de sikerült betörniük a professzionális filmgyártás területére. Ám Xantus János filmjei is magukon viselik e szubkultúra valahai létének bizonyítékait,

alkotásaik onnan merítik különösségüket, a magyar film-ben addig ismeretlennek, ritkának tekinthető világgépet. S azt sem felejtethetjük el, hogy amióta megszűnt az alternatív színházi mozgalom, emigrálni kényszerült a Kassák Stúdió, a professzionális színház épp e hiányt sínyli meg. Nincs független, a legitim stílusokra és modorra mit sem adó külső, nyomást gyakorló csoport, amely serkentené a valaha avantgardista forrásokból merít mára kissé túlságosan is beérkezett nemzedéket (Ascher Tamás, Ács János, Szikora János). A Squat akkor lett a magyar színháztörténet része, amikor már csak mitológiájaként segítheti. Újra és újra azt tapasztalhatjuk, hogy a magyar kultúrtörténet akkor képes befogadni az avantgard egy-egy újabb hullámát, amikor már túljutott tetőpontján, tehát gyakorlatilag hatástalan. Ma bizonyos szempontból változott a helyzet, s meglehet, hogy ez a válság, amely a változás lényege, több szempontból kedvező.

Ma az avantgard működésének *belső* feltételei valóban kedvezőek. A század elején túl kevés volt az idő, hisz a liberális korszak szegénynek és rövidnek bizonyult. A polgárság rétege vékony, a rendelkezésre álló évek száma csekély volt. 1919 után a kismemzeti tudat sokkja alkalmat-

lanná tette a magyar kultúra intézményrendszereit, hogy frissen és fogékonyan reagáljanak Európára. 1945–48 között a három év ismét túl kevés volt, s a hatvanas években a bürokratikus pártállam kisebbségi érzése és félelme, hogy átverik – erősebbnek bizonyult, mint a konszolidációs szándék akarta nagylelkűségének szomorú, ám véget ért szándéka.

Ma végre lenne idő, tér, s talán kialakulóban van egy új polgárság is, mely elég gazdag lesz ahhoz, hogy mecénása legyen az új kortárs művészetnek. Talán egy új többpárt-rendszer enyhültebb ege borul fölénk, amelyben eltűnőben lenne a monolit kultúrpolitika, s akkor végre ott állhatunk Európa kapujában friss és korlátok nélkül alakított kortárs művészetünkkel.

Csakhogy ez az évtized, s úgy tűnik, a következő is: Európában már nem az avantgardé. A mai nap a posztmoderné, a tranzavantgardé – s ez megint új feltételrendszert, új pályákat, új világgépet jelent. És akkor már csak az kérdés, hogy mit jelenthet s kell-e még bárkinek is egy régi/új avantgard?

J E G Y Z E T E K

1. Az ún. opozíció történetére vonatkozóan lásd: Román József: *Párttörténeti mellékzsalak. Valóság* 1989/5. 99–112.
2. Kassák Békésmegyerre költözött, ahol a pár évvel ezelőtt még nemzeti ajándékként kapott házban húzta meg magát. Anna Margit, Barta Éva és Fekete Nagy Béla műhelyében dolgozott keramikusként. Jakovits József, Korniss Dezső a bábszövetségben kaptak munkát. Pán Imre turisztikai szakkönyveket lektorált és utóbb írt.
3. A Dorozsmai úton (régebben Amerikai út) lévő ház kifejezett menedékként szolgált az ötvenes években, mint erről Bálint Endre, Vajda Júlia, illetve Mezei Árpád felesége, Erdély Éva is beszámoltak.
4. Függetlenül a múzeum nevével, a Várkonyi György által rendezett kiállítás igen fontos lépés volt a múlt archeológiájának kifejezésében. Forradalmi Múzeum, Szombathely, 1983. ápr. vö. Rottenbiller I. *Életünk* 1983/7. 642–650.)
5. A Kassák Színházra és a Squat Theatre-re vonatkozóan: AL (*Aktuális levelek*/11. sz.) Szakmai művészeti munka. Szerk.: Galántai György (Artpool). 1984. 42–46.
6. Vö. AL/5. 1983. 66–69.
7. Rózsa Gyula: *Lütszler absztrakt festészet és a mi absztrakt festésztünk. Új Írás* 1971/5. sz. 85.
8. Szilágyi Ákos: „*fiatal irodalom*” mint téveszme és hamis tudat. *Kritika* 1981/1. 23–26.
9. Erdély Miklós 1972-ben a Möbius-vetítéssel, a *Rözsékiállítás*sal, 1973-ban, a *Méretkáromlás: „Isten pici”*, ill. az *Önösszeszerelő költemény*vel szerepelt. Vö. Erdély Miklós kiállítása. Óbuda Galéria, Budapest, 1986. ápr. 11.–máj. 5. A katalógust szerkesztette: Beke László, Szóke Annamária, Török Tamás.
10. 1973 augusztusában három előadással. 1. *Madarak és vörös vállpántok*. 2. Algot László: *A vegyesmémők és az építészvétel*. 3. *King Kong* (3 napon át.) vö. AL/11.)
11. Szabó László: *Happening a kripiában. Népszabadság* 1973. dec. 16. A korszak átlagteljesítményétől is elütő, újságíróinak alig nevezhető munka a hazudozás, rágalmazás, denunciació eszközeit változtatja, majd konklúzióként megfogalmazza mondanivalóját: „erkölcstelenség, izléstrombolás, ellenséges magatartás. Tiltani kell.”

12. *Művészet* 1975/10. Szémann Béla: *Egy legenda vége a két kápolnában*.
13. Vö.: Gyulai László–Lukács János: *A gyűlölet évei – A ponttól az újhullámig. Kritika* 1979/7. Tárnyilag elemzését Wilpert Imre: *Vita a punkról* c. ideológiakritikai válasza követte. *Kritika* 1979/12.
14. *A rock és a neoavantgard*. Beszélgetés Szabolcsi Miklóssal. (Gyárfás Péter) *Kritika*. 1983/6. sz.
15. Erdős Péter: *Felszólalás a szennyhullám ügyében. Kritika* 1983/7.
16. 1975–77-ben Maurer Dórával: *Mozgástervezés és Kivitelezési Gyakorlatok. Ganz-MÁVAG Művelődési Központ. 1977. Vízivárosi Klub; FAFEJ/1978–1979: INDIGÓ*.
17. Az INDIGÓ (*Interdiszciplináris gondolkodás*) csoport tevékenységéről lásd: *INDIGÓ*. Szerk.: Erdély Dániel és Nemesi Tivadar. Iparművészeti Főiskola, Budapest, 1981. Az INDIGÓ keretei között dolgozott Peternák Miklós, Sugár János, Bíró Dániel, Enyedi Ildikó, Böröcz András, Révész László, László Zoltán, Sugár János, Bori Bálint, Szirtes János, Berényi Péter, Berényi Zsuzsa, Bálint Ádám, Varga Mária, Csikós, Tibor, stb.)
18. Vö.: a tevékenységét szinte haláláig pontosan dokumentáló katalógussal. 9. jegyzet. E kötet pontos bibliográfiát is tartalmaz.
19. Szövegét közli a *Jelenlét-Szógető*. ELTE BTK. Budapest, 1989. 271–276. A BBS által standardizált kópia Durst György munkájának köszönhető.
20. *Magyar Műhely* (Párizs) 1978. dec. 15. 56–57. sz. Molnár Gergely: *Kentaur-levél Szentjóbó Tamáshoz*.
21. Vö.: *Szógető*. 119–124. o. 1976. BBS. A filmet Hajas rendezte, írta, az utószinkront Erdéllyel és Molnár Gergellyel együtt végezték.
22. Vö.: *Szógető*. 68–97.
23. Vö.: *Szógető*. 139–145.
24. Vö.: AL/8. Beke László: *Kommentárok Pauer Gyula „Tüntető-táblaerdő”-jéhez*, 34–44., valamint uo. Szóke Annamária: *Pauer Gyula művének részleges rekonstrukciós terve*. 45–54. Magát a szöveget közli az AL/8. és a *Szógető* 240–251.
25. Hajas Tibor: *SIDPA BARDO. Snob International*. Bp. é.n. Nadas Péter: *Évkönyv*. Szépirodalmi, Budapest, 1989.

A CSEHSZLOVÁK ELNÖK HAVEL-ÍRÁST KERESGÉL A 2000-BEN

Vážený pane Bojtár,

Václav Havel

Václav Havel

Srdečně Vás zdraví

Ing. Havel

Ing. Václav Havel
Praha 2, Engelsovo náměstí 18

Václav

Srdečně Vás zdraví vás

Václav Havel

PRAHA 1, ANENSKÉ NÁMĚSTÍ 5

Telefon 23 65 96

Pokladna 24 61 31

Prima 20. srpna 1966

Milý pane Bojtáre,

Havel, az elnök

EÖRSI ISTVÁN

Prágából szivárgó hírek szerint Havel, eredeti tervétől eltérően, vállalja az elnökséget a választások után is. Döntésének egyik okát abban látom, hogy csak ő emelhet gátat az általa szeretve tisztelt Dubček elnökjelöltsége elé. Dubček jelölése ugyanis Husák egykori ellenzékét kommunista múltú szocialistákra és antiszocialistákra bontaná fel.

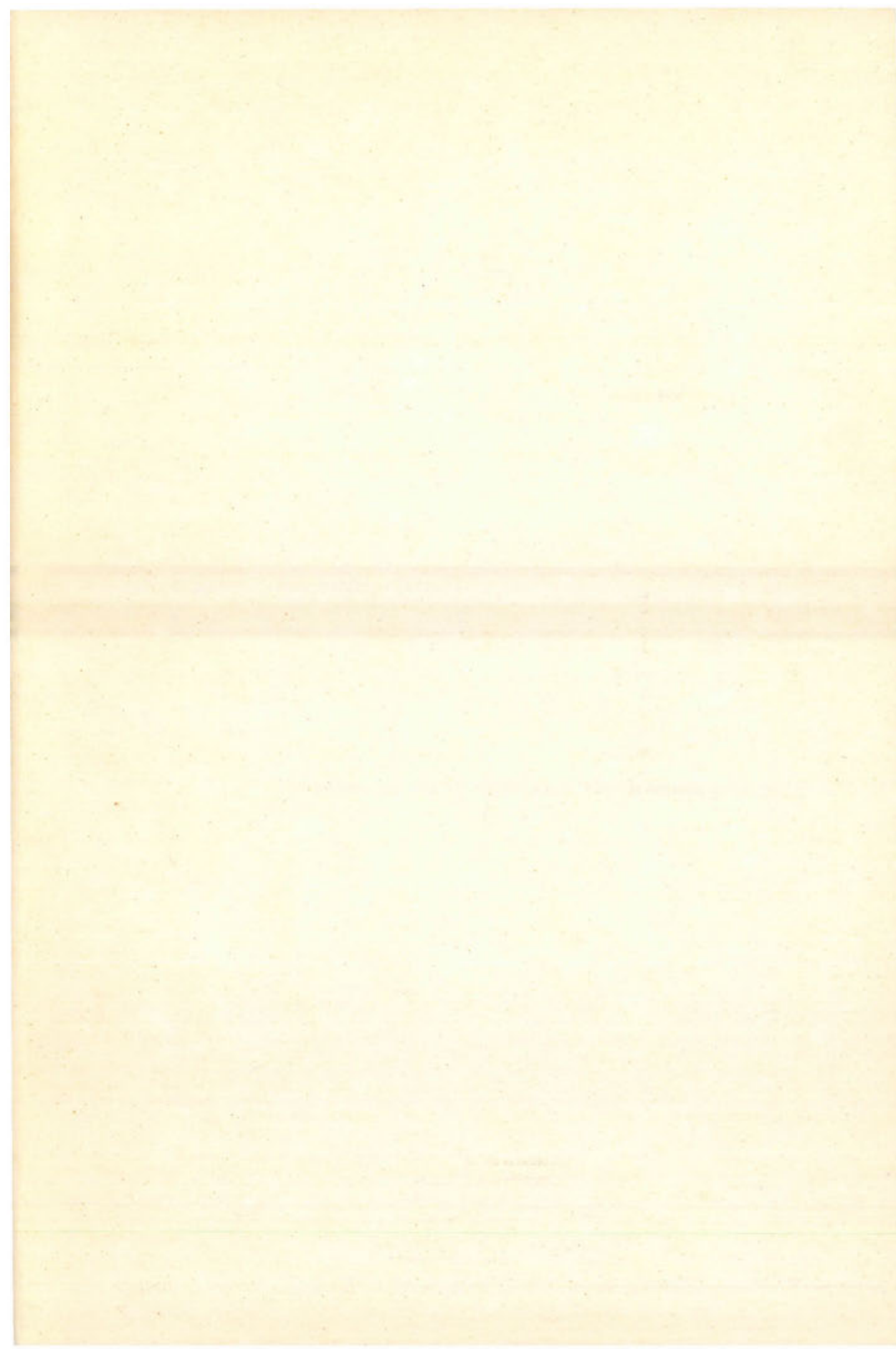
Havelt tehát praktikus nélkülözhetetlensége teszi praktikus nélkülözhetetlenné. Én azonban egy másik okot is gyanítok, mely a lélek mélyebb szükségleteiből magyarázható. Az írónak lehetősége nyílt arra, hogy az élet groteszk tényein alapuló dramaturgiából tovább lépjen a közvetlen, abszurd létezésbe. „Az értelmetlenség és tovább” – mondaná József Attila után szabadon, ha ismerhetné József Attilát. A „tovább” az ő esetében is a társadalmi gyakorlatot jelentené. A politikai szféra abszurditásának persze csak felhámja a diplomácia világának észbontó formalitása, a hügyagyú protokoll uralma. Két sorfal közt áll Havel és egy tekintélyes külügyminiszter. Hosszú másodpercek múlnak el. „Miért nem nyújtja már a kezét – gondolja Havel –, hiszen legalább tíz évvel idősebb nálam.” Egyszer csak érzi, hogy egyik testőre előre löki a könyökét, hát persze, neki kell kezét nyújtani, mert ő elnök, a másik meg csak külügyminiszter. Az az alak, aki most a könyökét lökte meg, néhány hónappal korábban az előző elnök utasítására szitává lötte volna, és ezt mindketten tudják. Micsoda pompás szituáció! A tisztelgő külügyminiszter pedig – egyébként e céhen belül a legjobbakkal közül való – a mindenkor létező hatalmak iránt tanúsított célszerű figyelmessége folytán szóba sem állt volna vele még egy évvel ezelőtt – most ragyog a boldogságtól, ráadásul még őszinte is – micsoda remek helyzet!

De még a formák abszurdításánál is ellenállhatatlanabban vonzhatja, hogy olyan hírességekkel tölti idejét, akik tudatosan az átlag szellemi és erkölcsi követelményeihez óhajtanak alkalmazkodni. A fejlett demokráciák egy részében pszichológusok, közvélemény-kutatók és más tudorok alakítják ki azt az ideális – értsd: sugárzó tökfejre emlékeztető – *image*-t, amelyhez a Szerepre Szánt Férfiúnak idomulnia kell; a totalitárius rendszerekben pedig a Gépezet – tudományos erőfeszítés nélkül, de tudományos pontossággal – maga termeli ki magából, negatív kiválasztódás útján, a leghatékonyabb, vagyis a hatalmi apparátus szempontjából legmegbízhatóbb senkiket. A bürokrácia itt is, ott is retteg attól, hogy valamely túl fejlett személyiség a nyakára települ; az állampolgár pedig képernyőn mosolygó

vagy ágáló vezérére meredve eltelik annak boldogító tudatával, hogy ő is épp így lehetne elnök, ha ékesszólóbb, becsúgyóbb vagy szerencsésebb volna.

Egy ízben abban a megtiszteltetésben volt részem, hogy Lothar Späth baden-württembergi miniszterelnök mellett ülhettem, egy Stuttgart melletti helység városházának dísztermében, egy pódiumon. Ez alkalommal a politikus „Machttechniker”-nek, vagyis a hatalom technikusának nevezte magát, majd hozzátette, hogy ezzel hivatásának funkcióját határozta meg. A nevetés ráz, ha elgondolom, mennyire elszórakoztathatja a hatalomtechnikusok folyamatos társasága a groteszk életanyag iránt oly fogékony Havelt. A hatalom technikus – e megjelölés tanúsága szerint – az elvárásoknak megfelelően változathatja céljait, nézeteit, módszereit a hatalom megszerzése illetve megtartása érdekében. Az ilyen ember nem azt mondja, amit gondol, hanem amiről azt gondolja, hogy célszerű gondolnia, és később még arra a bűvészmutatványra is képes, hogy gondolatait igazítsa a szavaihoz. Szívderítő lehet ilyen társaságban azt mondani, ami az embernek a szívében fekszik; vagy ami logikusnak, ami helyesnek látszik. Havel most pusztán létével bebizonyíthatja, amit írás útján csak közvetve és szűkebb publikum számára tehetne meg: hogy a politikát a világ mai, alapjaiban fenyegetett állapotában nem volna szabad politikusokra bízni. Ez a pompás szóalkotás azonban – akárcsak a modern művészet sok groteszkül komikus kísérlete – tragikus szférában zajlik le. Havel égbekiáltó Mássága, mely éppen a kivétel erejével hat, nem szoríthatja háttérbe a hatalom technikusait; de kijelölheti siralmas helyüket, és ez máris igazolja Havel döntését.

Magam elé képzelem Havelt, aki – saját szavainak tanúsága szerint – rolleren közlekedik a Hradcsin végtelen folyosóin, hogy ily módon gyorsabban intézhesse az államügyeket. A biztonsági tisztek futva követik, hiszen a rollerezés nyilván méltóságuk alatt áll. A karkai kastély folyosóján loholnak a drámaíró után, de most már nem csupán ők, hanem a Politikusok Céhe is: miniszterek, pártvezérek, államelnökök. Ez a folyosó tudvalevőleg végtelen, és a rollerező hallja a nyomában loholó roppant falka lihegését. Boldogság fogja el: üldözött megint, vagyis szabad ember. Kafkától megtanulta, hogy akit kergetnek, azé a szabadság, hiszen ő az, aki választhat minden kereszteződésnél, hogy jobbra vagy balra iszkoljon-e tovább. Üldözői, szegények, teljesen alternatívátlanul kénytelenek követni őt. Tisztelt kolléga, kívánok további torokszorogató és győzedelmes rollerezést!

HILL INTERNATIONAL

Jól érzi magát a mostani munkahelyén?
Hogyan vélekedik az eddigi pályafutásáról?
Ez az a karrier, amelyről évek óta álmzott?
Kiváncsi személyiségének és képességeinek rejtett tartalékaira?
Ha érdeklik a válaszok, keresse fel:

KARRIER TANÁCSADÁSUNKAT!

Mit nyerhet Ön, ha igénybe veszi ezt a szolgáltatást?

- Jobban megismeri önmagát
- Tudatában lesz erős és gyenge pontjainak
- Testre szabott, vagyis megalapozott diagnózisra épülő szempontokkal segítünk élete és pályafutása tudatos építésében.

Mit veszíthet, ha késlekedik

- Időt, és ezzel pénzt, ha nem teszi meg az első lépést sikeres karrierje érdekében.

Gondolja meg, megéri?

Tiszteljen meg bizalmával! Munkánkat a legszigorúbb titoktartással végezzük.

ADJON ÚJ ÉRTELMET AMBICIÓINAK!

Jelentkezését az alábbi címeken és telefonszámokon várjuk:

HILL INTERNATIONAL

Budapest, 1027. Szász K. u. 2.

11-58-428

11-52-611

Pécs, 7621. Munkácsy M. u. 26.

72-19-993

A szellemi tőke bankja

